

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ: «ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΣΟΦΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Η *Res Publica* ως Έμπνευση στη
Συνταγματική Δομή των Ηνωμένων
Πολιτειών της Αμερικής

Διπλωματική Εργασία

Εξεταστική Επιτροπή
Επιβλέπων Καθηγητής: ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΑΜΤΖΗΣ
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΛΙΑΜΠΗ
ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΛΑΚΙΩΤΗΣ

Ιωάννινα 2019

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τη στιγμή την οποία γράφω αυτές οι γραμμές, οι σπουδές μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχαίος Κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» οδεύουν στο τέλος τους. Η ιδέα του θέματος της παρούσας μελέτης αποτελεί, πρωτίστως, ένα προσωπικό στοίχημα· όταν τη συνέλαβα, είχα όλο το ζήλο να πραγματοποιήσω τη σύνδεση παρελθόντος–παρόντος, αλλά αναγνώριζα και τη δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος – αν, τελικά, τα κατάφερα, θα το κρίνει ο αναγνώστης. Αναπολώντας την αρχή των σπουδών μου, δε μπορώ να μην αποδώσω τις ευχαριστίες μου σε όλους αυτούς, οι οποίοι συνέβαλαν τα μέγιστα στην ανάπτυξη και ολοκλήρωση μου, όχι μόνο ως ενός φοιτητή και εν δυνάμει ακαδημαϊκού, αλλά και ως ανθρώπου.

Πρώτον και κυριότερον, ευχαριστώ θερμότατα τον καθηγητή μου κ. Ιωάννη Τζαμτζή· σε αυτόν οφείλω πολλά, αλλά, κυρίως, είναι αυτός που μου άναψε την σπίθα για σπουδές σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Τον ευχαριστώ επειδή ήταν πάντα δίπλα μου κατά τη διάρκεια όλων μου των σπουδών· ήταν και είναι, με την κυριολεκτική σημασία της λέξης, ο δάσκαλός μου. Ευχαριστώ, επίσης, την καθηγήτριά μου κ. Αικατερίνη Λιάμπη, η οποία δεν δίστασε να μου υποδείξει πολλά και να με καθοδηγήσει. Φυσικά, οφείλω πολλά και σε όλους τους καθηγητές μου στο πανεπιστήμιο, οι οποίοι ο καθένας ξεχωριστά αποτελούν φωτεινά παραδείγματα. Τέλος, ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ σε όλους αυτούς τους ανθρώπους – φίλους, συμφοιτητές, γνωστούς – με τους οποίους γελάσαμε, κλάψαμε, ζήσαμε· χωρίς εσάς, δε θα ήμουν ο Βασίλης και, για αυτό, σας χρωστάω πολλά.

Ιωάννινα, Νοέμβριος 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	2
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ RES PUBLICA ΩΣ ΕΜΠΝΕΥΣΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. ΤΟ ΜΙΚΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ	8
ΤΜΗΜΑ 1. ΠΟΛΥΒΙΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΕ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ	9
§ α. Οι τρεις «πολιτείες» και η μικτή. Ορισμοί και προβλήματα αρχαίας πολιτικής φιλοσοφίας	9
§ β. Ισορροπία και ορθολογικότητα. Η σκέψη του Αριστοτέλη και η «πολιτεία»	13
§ γ. «Ανακύκλωση». Πολύβιος, Ρώμη και μικτό πολίτευμα	19
ΤΜΗΜΑ 2. ΚΙΚΕΡΩΝ ΚΑΙ ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ.....	27
§ α. Ρωμαϊκή πολιτική σκέψη	27
§ β. Προσπάθεια παλινόρθωσης ή ένα ουτοπικό όνειρο; Οι σκέψεις του Κικέρωνα για το Ρωμαϊκό πολίτευμα	29
§ γ. Η ηθική κρίση. Η πολιτική σκέψη του Σαλλούστιου	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΚΟΣΜΟΥ	43
ΤΜΗΜΑ 1. ΜΕΤΑΞΥ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑΣ: Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ.....	45
§ α. Ο βρετανικός αποικισμός. Μια νέα αρχή;.....	45
§ β. «In Congress, July 4, 1776»: Η επανάσταση και η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας	48
§ γ. «Εξουσία και Ελευθερία»: Η ιδεολογία ενός έθνους εν τη γενέσει.....	53
ΤΜΗΜΑ 2. Η ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.....	61
§ α. Η κλασική παιδεία των Πατέρων του Έθνους.....	61
§ β. Νέος Κόσμος, αρχαία σύμβολα: Παραδείγματα προς μίμηση	68
§ γ. Νέος Κόσμος, αρχαία σύμβολα. Παραδείγματα προς αποφυγή	77
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ RES PUBLICA ΚΑΙ REPUBLICANISM.....	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ. ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, ΝΕΑ RESPUBLICA	86
ΤΜΗΜΑ 1. Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΚΥΚΛΟ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ	86
§ α. Democracy ή Republic; Το δίλημμα της επιλογής	86
§ β. Ρωμαϊκά σύμβολα σε μια νέα εποχή.....	88

§ γ. Η διαμόρφωση του χώρου: Τα αρχιτεκτονικά πρότυπα στο Νέο Έθνος	91
ΤΜΗΜΑ 2. SENATUS POPULUSQUE ROMANUS	93
§ α. Populus. «We the People».....	93
§ β. Η Σύγκλητος σε σχέση με την ιδέα του Κογκρέσου	96
§ γ. Η δικαστική εξουσία στις Η.Π.Α.: εκλογή δικαστών και επιρροή της ρωμαϊκής ιδέας	98
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ.....	102
ΤΜΗΜΑ 1. Ο ΛΑΟΣ, ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ	102
§ α. Το ρωμαϊκό σύστημα ψηφοφορίας και το εκλογικό σύστημα προέδρου των Η.Π.Α.: Article II.....	102
§ β. Consul, Tribunus Plebis και ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών	105
§ γ. Ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. ως Princeps ή Rector Rei Publicae	108
ΤΜΗΜΑ 2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ VETO.....	111
§ α. Veto Δημάρχου και Σύγκλητος.....	111
§ β. Veto Προέδρου Η.Π.Α. και Κογκρέσο	113
§ γ. Το veto, οι ταυτόχρονες εξουσίες Προέδρου και Κογκρέσου και το σύστημα ελέγχου και ισορροπιών στο Αμερικανικό Σύνταγμα	115
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	117
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	120
Συντομογραφίες.....	120
Αρχαίες πηγές	120
Άρθρα και Μονογραφίες σε ξένη γλώσσα	120
Άρθρα και Μονογραφίες σε Ελληνική γλώσσα.....	130
Εκλαϊκευτικά Άρθρα.....	131
Λοιπές πηγές σε ηλεκτρονική μορφή.....	131
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΕΣ.....	132

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αρχαιότητα δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί ένα σημείο αναφοράς, από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα, με την προβολή της, αλλά και την πρόσληψή της, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η επίδραση της στον σύγχρονο κόσμο φαίνεται από τις προσπάθειες μίμησής της, όχι μόνο από μεμονωμένα άτομα, αλλά και από ολόκληρα κράτη. Παραδείγματα ανευρίσκονται τόσο στην ιστορία της Τέχνης, με τον νεοκλασικισμό, αλλά και στο πεδίο των πολιτικών επιστημών, όπως οι προσπάθειες των Αμερικανών και των Γάλλων να δημιουργήσουν ένα σύνταγμα για τα κράτη τους, βασισμένο σε αρχές πολιτικής θεωρίας, διατυπωμένες για πρώτη φορά δύο χιλιετίες πριν την εποχή τους.

Δε μπορεί να γίνει λόγος, φυσικά, για ασυνέχεια του παρελθόντος και διακοπή της αρχαιότητας. Απλώς, καθώς ο άνθρωπος ζούσε μακριά από την Ελλάδα και τη Ρώμη, αντιλήφθηκε κάποια στιγμή, ότι όλα αυτά φάνταζαν μακρινά. Τότε, γεννήθηκε η επιθυμία να κατηγοριοποιηθεί αυτό το παρελθόν, από το δικό τους παρόν. Αυτό συνέβη πρώτη φορά κατά τον Μεσαίωνα, όταν τα κείμενα, οι τέχνες και οι κοινωνικές δομές της αρχαιότητας πέρασαν σε νέες γενιές, οι οποίες τις μεταμόρφωσαν και τις αφομοίωσαν σε νέους θεσμούς και παραδόσεις. Η ιδέα, ότι μπορεί να γίνει «παράδοση» των κλασικών στις νέες γενιές, αντλεί την ετυμολογία της από τη λατινογενή λέξη «traditio», η οποία πηγάζει από το «tradere», δηλαδή «παραδίδω, κληροδοτώ». Ο, νεότερος, διαχωρισμός της αρχαιότητας σε περιόδους οφείλεται στην ανάγκη διευκόλυνσης των ερευνητών και μελετητών της.

Όταν, λοιπόν, γίνεται λόγος, στην παρούσα εργασία, για κλασική αρχαιότητα και ρωμαϊκότητα, εννοούνται, κυρίως, οι τελευταίοι τέσσερις προχριστιανικοί αιώνες των – τότε – δύο κυρίαρχων πολιτισμών της Μεσογείου, δηλαδή της Ελλάδας και της Ρώμης. Η επίδραση τους στον κόσμο είναι μεγάλη. Ιδιαίτερα μετά την Αναγέννηση, όταν οι κλασικές ιδέες αρχίζουν να κυκλοφορούν ευρέως, η ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα αναπαράγονται παντού, από τις τέχνες ως και την πολιτική θεωρία και σκέψη. Η σημασία της αρχαιότητας – δηλαδή της ιστορίας – δεν είναι μονοδιάστατη. Αποτελεί όχι μόνο ένα σημείο αναφοράς για την αποφυγή επανάληψης σφαλμάτων – έχει, άρα, παιδευτική διάσταση στη σημερινή εποχή – ή παράγοντα έμπνευσης για

την εξέλιξη της τέχνης· αλλά αποτελεί, επίσης, ένα καθαρό παράδειγμα επιρροής και έμπνευσης στην πολιτική επιστήμη και θεωρία.

Κατά τον 18^ο αι., εποχή η οποία ενδιαφέρει τη συγκεκριμένη εργασία, η επίδραση της κλασικής αρχαιότητας είναι μεγάλη. Η πρόσληψη του ρωμαϊκού και ελληνικού παρελθόντος, από τους επιφανείς άντρες της Αμερικής, τους έδωσε πολλά παραδείγματα προς μίμηση αλλά και προς αποφυγή. Αυτά τα παραδείγματα δεν ανευρίσκονται μόνο στις τέχνες ή στις θεωρίες περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά αποτελούν και τον φάρο καθοδήγησης στην πολιτική σκέψη των μυαλών της εποχής. Εκείνη την εποχή, ο κόσμος έγινε μάρτυρας της αλλαγής στο πολιτικό σκηνικό, με την επανάσταση των Άγγλων αποίκων στο Νέο Κόσμο, οι οποίοι εναντιώθηκαν στον Βρετανό μονάρχη και θέσπισαν εξ αρχής και εκ θεμελίων ένα δικό τους Σύνταγμα. Πόση επίδραση άσκησε η γνώση των αρχαίων συγγραφέων πάνω στους πολιτικούς άντρες της εποχής και πώς το Σύνταγμα των Η.Π.Α. βρήκε την έμπνευσή του στο πολίτευμα της *Res Publica*; Αυτό είναι το κύριο ερώτημα.

Η εργασία κατηγοριοποιείται σε δύο μεγάλα μέρη, κάθε ένα χωρισμένο σε δύο κεφάλαια· αυτά, με τη σειρά τους, διαιρούνται σε δύο τμήματα, έκαστο υποδιαιρεμένο σε τρεις μεγάλες παραγράφους. Στο πρώτο μέρος, αρχικά γίνεται η παρουσίαση της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής πολιτικής σκέψης, μέσα από τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων, με σκοπό την κατανόηση της αρχαίας πολιτικής θεωρίας του μικτού πολιτεύματος, και ακολουθεί η παρουσίαση της πρόσληψης αυτής της θεωρίας από τον κύκλο των σκεπτόμενων αντρών της Αμερικής του 18^{ου} αι., μέσω των πηγών της εποχής, όπως η αλληλογραφία των αντρών αυτών. Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η παρουσίαση της επίδρασης της ρωμαϊκότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Μετά από μια μικρή παρουσίαση αυτής, στα εικονογραφικά σύμβολα του Νέου Κράτους, ακολουθεί η ταυτόχρονη παρουσίαση – αντιπαραβολή της ρωμαϊκής πολιτείας και του αμερικανικού συντάγματος. Αρχικά, και εν συντομία, εκθέτονται οι εξουσίες του λαού, του Κογκρέσου και των δικαστών· και, εν τέλει, παρουσιάζονται οι προεδρικές εξουσίες, μαζί με τις αντίστοιχες ρωμαϊκές, με σκοπό την ανάδειξη των επιδράσεων των τελευταίων. Πηγές για τα όσα παρουσιάζονται στο δεύτερο μέρος αντλούνται: για τη *Res Publica*, από τους αρχαίους συγγραφείς, οι οποίοι παρουσιάζουν το πολίτευμα αυτό, και για την Αμερική, από αυτούσιο το έγγραφο του Αμερικανικού Συντάγματος, όπως συνετάχθη στη Συνέλευση της Φιλαδέλφειας στις 17 Σεπτεμβρίου 1787 και τέθηκε σε ισχύ στις 21 Ιουνίου 1787.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ RES PUBLICA ΩΣ ΕΜΠΝΕΥΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. ΤΟ ΜΙΚΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

Παράλληλα με την εμφάνιση της πόλεως («πόλης-κράτους»), στον αρχαίο ελληνικό κόσμο¹, υπάρχει και η πολιτική σκέψη. Αυτή, όντας σχετική του τρόπου με τον οποίο πρέπει να οργανωθεί η πόλις και του τρόπου άσκησης της εξουσίας εντός αυτής, όπως επίσης και του τρόπου λήψεως αποφάσεων –δηλαδή όντας σχετική των πολιτικών συστημάτων – είναι τόσο παλιά όσο η ελληνική γραμματεία²: «ανάμεσα στα αίτια των γεγονότων που αποτελούν την ανθρώπινη ιστορία, η Πολιτική Σκέψη δεν είναι ασήμαντη»³. Οι αρχαίοι Έλληνες ήταν οι πρώτοι, οι οποίοι εφάρμοσαν συνειδητά την πολιτική σκέψη στην πράξη, προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα κράτος και να ορίσουν τη ζωή σύμφωνα με κάποιες αρχές. Αυτό δεν ήταν πάντοτε εφικτό, καθώς έλειπαν κάθε φορά οι κατάλληλες συνθήκες, όπως τα υλικά αγαθά ή η κατάλληλη πολιτική εξουσία. Για αυτό, κατά τη διάρκεια του 5^{ου} και του 4^{ου} αιώνα π.Χ., άνησε η πολιτική θεωρία.

Ως συνέπεια αυτής της έλλειψης, η πολιτική θεωρία κάνει την εμφάνισή της στον φιλοσοφικό κύκλο. Μετά τη διαπίστωση των υπαρχουσών μορφών διακυβέρνησης, και των αδυναμιών αυτών⁴, οι φιλόσοφοι ανέπτυξαν θεωρίες για το καλύτερο – το ιδανι-

¹ Για το σημαντικό αυτό θεσμό, όχι μόνο της πολιτικής, αλλά εν γένει όλης της αρχαίας ιστορίας, μέσα από την εκτενή βιβλιογραφία, βλ. Μ. Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Πόλις. Ένας τύπος αρχαίου ελληνικού κράτους (ελληνική μετάφραση Δ. ΚΟΚΚΩΝΗ), Αθήνα 1999, αλλά και G. GLOTZ, Η Ελληνική ‘Πόλις’⁴ (ελληνική μετάφραση Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ), Αθήνα 2010. Το τελευταίο, αν και παλιό, παραμένει πάντα καίριο για την ιστορία της ελληνικής πόλης – κράτους και τον τρόπο με τον οποίο αυτή διαμόρφωσε την ιστορία του ελληνικού κόσμου. Επίσης, βλ. Α. Η. J. GREENIDGE, *A Handbook of Greek Constitutional History*, London 1914(=Handbook), το οποίο είναι και αυτό παλιό, αλλά εξίσου σημαντικό για την ιστορία όχι μόνο της πόλης – κράτους, αλλά και εν γένει της θεσμικής ιστορίας της Ελλάδας. Από την άλλη, σε μια προσπάθεια αποδόμησης της ιστορίας αυτού του θεσμού, βλ. Κ. VLISSOPOULOS, *Unthinking the Greek Polis. Ancient Greek History beyond Eurocentrism*, Cambridge 2007· εδώ κρίνεται η ιστοριογραφία της πόλης – κράτους, καθώς αυτή περιστρέφεται γύρω από μια πόλη της αρχαίας Ελλάδας, ενώ υπήρχαν άλλες τόσες, αλλά και είναι επηρεασμένη από νεότερα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια, κάτι το οποίο οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα.

² Άξιο αναφοράς το έργο του Τ. Α. SINCLAIR, *A History of Greek Political Thought* (=Greek Thought), London 1951. Στο μοτίβο αυτό, της παρουσίασης της πολιτικής σκέψης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, συνεχίζει και ο D. KAGAN, *The Great Dialogue: History of Greek Political Thought from Homer to Polybius* (=Great Dialogue), New York/London 1965. Ένα βήμα παραπέρα, με την εισαγωγή και της Ρωμαϊκής σκέψης στο προσκήνιο, προχωράνε οι C. ROWE & M. SCHOFIELD (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge 2000(=History of Thought). Επίσης, βλ. R. K. BALOT (ed.), *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, Oxford 2009(=Companion to Thought), ένα έργο το οποίο ασχολείται με την ανάλυση και ερμηνεία των πολιτικών θεωριών της αρχαιότητας, τον αντίκτυπό τους σήμερα, αλλά και τη διαφορά της πολιτικής τέχνης της αρχαιότητας με αυτήν της σύγχρονης εποχής.

³ Τ. Α. SINCLAIR, *Greek Thought*, σελ. 1.

⁴ Βλ. *infra*, σελ. 9 – 13, για τα είδη πολιτευμάτων. Αλλά επίσης, Α. Η. J. GREENIDGE, *Handbook*, *passim*, για αναλύσεις των τύπων πολιτευμάτων με παραδείγματα.

κότερο – πολίτευμα⁵. Από αυτές τις αρχαίες θεωρίες, καμία δεν είχε μεγαλύτερη επίδραση στη νεότερη πολιτική θεωρία και πρακτική από αυτήν του μικτού πολιτεύματος. Μπορεί ο πρώτος, ο οποίος μίλησε για αυτό το είδος πολιτεύματος, να είναι ο Πλάτων⁶, αλλά η μορφή με την οποία το περιγράφει ο Πολύβιος⁷ – και κατ' επέκταση ο Κικέρων, ο οποίος έχει υιοθετήσει τον τελευταίο – είναι αυτή η οποία άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση⁸.

ΤΜΗΜΑ 1. ΠΟΛΥΒΙΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΕ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

§ α. Οι τρεις «πολιτείες» και η μικτή. Ορισμοί και προβλήματα αρχαίας πολιτικής φιλοσοφίας

Προτού ακόμα το μικτό πολίτευμα εμφανισθεί ως ιδέα στην πολιτική θεωρία, οι αρχαίοι είχαν ήδη διακρίνει τρεις κύριες «πολιτείες»⁹. Αυτά ήταν η μοναρχία, η ολιγαρχία και η δημοκρατία. Η κατηγοριοποίηση αυτή χρησιμοποιείτο ήδη κατά την εποχή του Ηροδότου¹⁰. Το τυπολογικό κριτήριο ήταν ο αριθμός των προσώπων τα οποία ασκούν ή/και συμμετέχουν στην εξουσία: ένας – μοναρχία: λίγοι – ολιγαρχία: και πολλοί – δημοκρατία. Κάθε ένα από αυτά τα πολιτεύματα είχε τα αρνητικά του και τα θετικά του, τα οποία οι αρχαίοι (φιλόσοφοι αλλά και ιστορικοί) είχαν διαγνώ-

⁵ C. ROWE, «Introduction», in *History of Thought* (2000), σελ. 1 - 6, ο οποίος μιλάει για τον διαχωρισμό πολιτικής σκέψης και θεωρίας. Θεωρεί την πολιτική θεωρία σαν εφεύρεση του 5^{ου} αιώνα π.Χ., και κυρίως του Πλάτωνα. Και έτσι είναι, αφού αυτός είναι ο πρώτος, ο οποίος μιλάει για το ιδανικό πολίτευμα και το ιδανικό κράτος, τόσο στην *Πολιτεία* του όσο και στους *Νόμους* του· όπως επίσης είναι ο πρώτος, ο οποίος προσπαθεί (ανεπιτυχώς) να εφαρμόσει τις ιδέες του σε μια πραγματική πόλη (στις Συρακούσες τις οποίες επισκέφθηκε αρκετές φορές).

⁶ Πλ., *Νόμοι*, Γ'.

⁷ Πολ., ΣΤ', όπου περιγράφει το πολίτευμα της Ρώμης.

⁸ K. VON FRITZ, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity. A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, New York 1958(=*Theory of Mixed Constitution*), σελ. v - xii.

⁹ Γενικά αυτή η λέξη στην αρχαία γραμματεία χρησιμοποιείται τόσο για την ιδιότητα του πολίτη, όσο και για την έννοια του πολιτεύματος. Όσον αφορά την τελευταία, που ενδιαφέρει και την παρούσα έρευνα, ενδεικτικά μόνο βλ. Αριστοφ., *Ιππ.*, 219· Ξεν., *Απομν.*, Γ', 9, 15· Θουκ., Α', 127· Υπερ., *Κατ' Αθην.*, 29· Πλ., *Πολ.*, 562a· Αισχιν., *Κατά Τιμ.*, 4· Αριστ., *Πολ.*, 1293a. Για μια εισαγωγή στον κάθε ένα από αυτούς τους όρους, βλ. G. W. SHELDON (ed.), *Encyclopedia of Political Thought*, New York 2001, τα αντίστοιχα λήμματα.

¹⁰ Βλ. Ηρ., Γ', 80 – 82, όπου περιγράφεται ο διάλογος στην αυλή του Πέρση βασιλέα, μεταξύ Οτάνη, Μεγάβυζου και του ίδιου του βασιλιά, του Δαρείου, περί του καλύτερου πολιτεύματος, με έκαστον να είχαν προτείνει από μία πολιτεία. Υπάρχει επίσης μια μικρή αναφορά στον Πίνδαρο για τους τρεις τύπους διακυβέρνησης: Πινδ., *Πυθ.*, 2, 86 – 88.

σει και, από τον 5^ο αι. π.Χ. και έπειτα, πάσχιζαν να βρουν λύσεις για τη βελτίωση της πολιτικής ζωής¹¹.

Η *μοναρχία* είναι το πολίτευμα στο οποίο την εξουσία καλείται να ασκήσει ένα άτομο. Το συγκεκριμένο όμως πολίτευμα, στον ελληνικό κόσμο της κλασικής εποχής, ήταν και το λιγότερο αρεστό. Κατά την περίοδο του 5^{ου} και του 4^{ου} αιώνα π.Χ., η δυσaréσκεια των Ελλήνων για τα μοναρχικά καθεστώτα ήταν μεγάλη· ως μην λησμονείται η διαμάχη μεταξύ Ελλάδας και Περσίας τον 5^ο αι. π.Χ., αλλά και Αθήνας και Μακεδονίας τον 4^ο αι. π.Χ.

Η *ολιγαρχία* ορίζεται ως η «πολιτεία», της οποίας την εξουσία ασκούν λίγα μόνο άτομα εκ του συνόλου των πολιτών. Η μικρή αυτή ομάδα εξουσίας, προέρχεται συνήθως από την ανώτερη οικονομική τάξη της πόλης¹². Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στη μαρτυρία του για την ιστορία του Αθηναϊκού πολιτεύματος¹³, ο βασιλιάς δεν έχασε μονομιάς τα δικαιώματά του, αλλά σταδιακά. Τα ανέλαβε σχεδόν όλα η ομάδα αυτή των λίγων και άριστων πολιτών. Και αυτή ήταν που τελικά κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία, μέχρι την εμφάνιση της δημοκρατίας¹⁴.

*Δημοκρατία*¹⁵ καλείται το πολίτευμα του οποίου όλοι, ή το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών μιας πόλης, λαμβάνουν τις αποφάσεις και ασκούν την εξουσία¹⁶. Ιδιαίτερα

¹¹ Η πολιτική ζωή αγνοεί παντελώς την ύπαρξη των γυναικών. Στην αρχαιότητα, η διακυβέρνηση ανήκει αποκλειστικά στους άρρενες· κι αυτούς όχι όλους, καθώς πλήρη πολιτικά δικαιώματα δεν έχει όλος ο πληθυσμός μιας πόλης (οι ξένοι και οι δούλοι δε μετέχουν της πολιτικής ζωής). Στην αρχαία Ελλάδα – δηλαδή την αρχαία Αθήνα, για την οποία έχουν σωθεί οι περισσότερες πληροφορίες – η γυναίκα ως πολίτης αποτελούσε κάτι το κωμικό· οι κωμωδίες του Αριστοφάνη το αποδεικνύουν. Στην αρχαία Ρώμη, αντίστοιχα, η πολιτική παρουσία της γυναίκας είναι ανύπαρκτη· δε γίνεται λόγος για Ρωμαία, όπως δε γίνεται λόγος για Αθηναία. Για μια ανάλυση της απουσίας της γυναίκας από την πολιτική ζωή της αρχαιότητας, βλ. G. SISSA, «Gendered Politics, or the Self-Praise of *Andres Agathoi*», in *Companion to Thought* (2009), σελ. 100 – 117.

¹² Πολλές φορές γίνεται σύγχυση, και εν μέρει ταύτιση, της τάξης αυτής με την αριστοκρατία, καθώς, για τους φιλοσόφους, μόνο αυτοί με τον κατάλληλο πλούτο και την κατάλληλη παιδεία είναι οι άριστοι, άρα οι κατάλληλοι για τη διακυβέρνηση.

¹³ Αριστ., *Αθ. Πολ.*, 3. Αυτό μπορεί να ισχύει μόνο για την Αθήνα, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη μαρτυρία του φιλοσόφου, αλλά το ίδιο μπορεί κάλλιστα να είχε συμβεί και σε άλλες πόλεις – κράτη του ελληνικού κόσμου.

¹⁴ Βλ. M. HUMBERT, *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί της Αρχαιότητας* (ελληνική μετάφραση I. E. ΤΖΑΜΤΖΗΣ), Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2012(=Θεσμοί), σελ. 49 – 52, για τη σταδιακή μετάπτωση των μοναρχικών αξιωμάτων, όπως του βασιλιά, το οποίο έχασε την εκτελεστική του ιδιότητα και παρέμεινε μόνο με θρησκευτικά καθήκοντα.

¹⁵ Εδώ μπορεί κανείς να παρατηρήσει τη διαφορά ανάμεσα στα συνθετικά των λέξεων των τριών πολιτευμάτων. Τα δύο πρώτα βασίζονται στο «άρχειν» του ενός ή των λίγων, δηλαδή της επιβολής της εξουσίας πάνω σε άλλους. Αντίθετα η δημοκρατία είναι αυτή που κρατά η ίδια την εξουσία και η οποία βρίσκεται στο δήμο. Για όλα αυτά βλ. M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 117. Επίσης, V. EHRENBURG, «Origins of Democracy», in *Historia*, 1 (1950), σελ. 515 – 548, για την ετυμολογική σημασία της λέξης, αλλά και την ερμηνεία της χρήση της λέξης από τον Αισχύλο: Αισχ., *Ικ.*, 604, αλλά και M. B. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*², Ηράκλειο 2000.

στην Αθήνα, αυτός ο τύπος διακυβέρνησης κατέληξε να είναι ο πιο επιθυμητός· σε τέτοιο επίπεδο που οι Αθηναίοι ήθελαν να επιβάλλουν το πολίτευμά τους και σε άλλες πόλεις – κράτη του Ελλαδικού χώρου¹⁷.

Χωρίς τη γένεση της δημοκρατίας ο κόσμος σήμερα θα ήταν διαφορετικός¹⁸. Όμως ακόμα και με αυτό το πολίτευμα, ο ελληνικός κόσμος συνέχισε να βρίσκεται σε αναταραχή. Η διχόνοια κυριαρχούσε και μόνο στην Αθήνα παρατηρείται η αποφυγή της, λόγω των συμβιβασμών του Σόλωνα και των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη, του Εφιάλτη και του Περικλή, οι οποίες έφεραν τον προοδευτικό εκδημοκρατισμό της

¹⁶ Βλ. P. LIDDEL, «Democracy Ancient and Modern», in *Companion to Thought* (2009), σελ. 133 – 148, ιδιαίτερα 143 – 145 για τη διαφορά αρχαίας και σύγχρονης δημοκρατίας, αλλά και για την άποψη ότι ο όρος «δημοκρατία» είχε μία μάλλον αρνητική σημασία στην πολιτική σκέψη και πρακτική μέχρι και τον 19^ο αι. Όταν γινόταν αναφορά σε δημοκρατία, αυτό που εννοούσαν ήταν η άμεση δημοκρατία της Αθήνας, η οποία δεν ήταν αρεστή, αλλά μια αναρχική μορφή διακυβέρνησης, μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση. Μόνο μετά από την Επανάσταση αυτή, οι όροι «δημοκρατία» και «δημοκρατικός» άρχισαν να γίνονται πολιτικά δεκτοί. Μεγάλη επίδραση σε αυτήν την αλλαγή άσκησε ένα σημαντικό έργο, αυτό του A. DE TOCQUEVILLE, *Democracy in America* (αγγλική μετάφραση J. T. Schleifer), 4 vols., Indianapolis 2010 (= *Democracy*).

¹⁷ Από τα πιο γνωστά και ηχηρά παραδείγματα, αν όχι το τρανότερο, είναι η προσπάθεια τους στη Μήλο μετά την “εξέγερσή” της. Βλ. Θουκ., Ε', 85 – 116, όλο το διάλογο των Αθηναίων και των Μηλίων, το 416 π.Χ. Αυτή η επεκτατική πολιτική δεν αποτελεί μόνο ένα παράδειγμα επέκτασης – επιβολής των δημοκρατικών θεσμών σε μια άλλη πόλη-κράτος, αλλά αποτελεί και ένα από τα πιο συχνά αναφερόμενα παραδείγματα στην πολιτική ιστορία, ως καθαρή επίδειξη δύναμης και, άρα, επεκτατικής πολιτικής (μπεριαλισμού). Οι Αθηναίοι εμφανίστηκαν με στρατιωτική δύναμη μπροστά στους Μηλίους, οι οποίοι κρατούσαν ουδέτερη στάση στον πόλεμο μέχρι τότε, αν και αποίκια των Λακεδαιμονίων. Ο διάλογος που ακολουθεί είναι από τους πιο πολυδιαβασμένους στις πολιτικές επιστήμες και κυρίως στις διεθνείς σχέσεις. Ο διάλογος αυτός είναι η αντιπαραβολή των απόψεων των Μηλίων και των Αθηναίων για το σωστό και το λάθος, αλλά η πραγματική του σημασία είναι το συμπέρασμα το οποίο συνάγεται: «το σωστό και το λάθος δεν έχουν καμιά απολύτως σημασία μπροστά στην ωμή δύναμη.»: βλ. M. CROWLEY, «Why the White House is Reading Greek History», in *Politico Magazine*, 21/06/2017 (διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/06/21/why-the-white-house-is-reading-greek-history-215287>). Επίσης, Θουκ., 5, 105, 2, για αυτήν ακριβώς την άποψη του ισχυρότερου. Στη σύγχρονη εποχή, ο Θουκυδίδης θεωρείται ο «πατέρας», του πολιτικού ρεαλισμού, δηλαδή της σχολής εκείνης στις διεθνείς σχέσεις και στις στρατηγικές σπουδές, η οποία αναλύει και ερμηνεύει τα πάντα βασισμένη στη θεωρία ότι οι σχέσεις μεταξύ των κρατών είναι βασισμένες στο συσχετισμό των δυνάμεων και δύσκολα μεταβάλλονται. Επί τη βάση αυτού του πολιτικού ρεαλισμού, πρόσφατα, δημιουργήθηκε ο όρος «Παγίδα του Θουκυδίδα»: μια κατάσταση η οποία «αναφέρεται στη φυσική, αναπόφευκτη σύγκυση που λαμβάνει χώρα όταν μια αυξανόμενη δύναμη απειλεί να εκτοπίσει μια κυρίαρχη δύναμη»: G. ALLISON, *Destined for War. Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, New York 2017, σελ. xvi· γενικά το συγκεκριμένο έργο αποτελεί μια σπουδαία ανάλυση της σύγχρονης διεθνούς πολιτικής κατάστασης. Ο συγγραφέας βασίζεται σε πρότυπα – μοτίβα τα οποία πρώτος είδε ο Θουκυδίδης 2,500 χρόνια πριν και μέσω αυτών προσπαθεί να αποδείξει αν ο πόλεμος Αμερικής (η κυρίαρχη δύναμη) και Κίνας (η αυξανόμενη δύναμη), είναι όντως αναπόφευκτος.

¹⁸ Αξίες όπως η ελευθερία των πολιτών και το δικαίωμα ψήφου εμφανίστηκαν πρώτη φορά με τη δημοκρατία. Όμως δεν πρέπει να συγχέεται η αρχαιότητα με τη σύγχρονη εποχή. Στον αρχαίο κόσμο η ελευθερία ήταν σχετική, αφού δεν ήταν για όλους· ούτε οι γυναίκες ούτε οι δούλοι, αλλά ούτε και οι ξένοι ήξεραν τι εστί ελευθερία. Δικαίωμα ψήφου, και κατ' επέκταση δικαίωμα στην άσκηση εξουσίας, είχαν μόνο αυτοί που είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Ο αρχαίος κόσμος δε γνώρισε ποτέ την έννοια της πλήρους ελευθερίας, όπως αυτή είναι σήμερα, όχι γιατί αυτή ήταν άγνωστη, αλλά επειδή η ιδεολογία του ήταν εντελώς διαφορετική από τη σημερινή. Βλ. M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 1 – 24, για μια σύντομη παρουσίαση των πολιτικών δικαιωμάτων και τις θέσεις των γυναικών, των δούλων και των ξένων, τόσο στον ελληνικό όσο και στον ρωμαϊκό κόσμο και ιδίως σελ. 24 για παραπομπή σε περαιτέρω βιβλιογραφία.

πόλης και τη συνεπακόλουθη κυριαρχία της στο Αιγαίο. Αλλά ακόμα και αυτή δεν κατάφερε να αποφύγει το νόμο της φύσης¹⁹. Το 411 π.Χ. η δημοκρατία καταλύθηκε από ένα ολιγαρχικό πραξικόπημα. Αυτό ανατράπηκε γρήγορα και αντικαταστάθηκε από ένα πολίτευμα, το οποίο ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει ως «μικτό»²⁰. Αυτή είναι η πρώτη φορά, στις υπάρχουσες φιλολογικές πηγές, χρήσης της έννοιας (της ιδέας) του μικτού πολιτεύματος, ως χαρακτηρισμού μιας μορφής διακυβέρνησης.

Όμως τον 4^ο αι. π.Χ., η έννοια της μίξης παύει πλέον να αποτελεί έναν τρόπο περιγραφής πολιτεύματος και αρχίζει να χρησιμοποιείται, από ρήτορες, ιστορικούς, φιλοσόφους, ως μέσο προώθησης πολιτικών σχεδίων. Οι δύο μεγάλοι φιλόσοφοι αυτού του αιώνα, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, εφάρμοσαν πρώτοι την ιδέα στη συνταγματική θεωρία με αυστηρό τρόπο και ανέπτυξαν τις θεωρητικές υποδομές της.

Μικτό είναι το πολίτευμα, του οποίου χαρακτηριστικά, με διαφορετικές πολιτικές κατευθύνσεις, διαφορετικούς σκοπούς και για την εξυπηρέτηση συμφερόντων διαφορετικών τάξεων, αναμειγνύονται ή συνδυάζονται με απώτερο στόχο την εξουδετέρωση των ανεπιθύμητων επιδράσεων αυτών και την ενίσχυση των επιθυμητών χαρακτηριστικών. Αυτή η μίξη, θεωρείται στην κλασική Ελλάδα ο πολιτικός στόχος του νομοθέτη και μόνο με την περιγραφή του Ρωμαϊκού πολιτεύματος (και του Καρχηδονιακού) από τον Πολύβιο²¹ εμφανίζεται η ιδέα ότι η μίξη μπορεί να επιτευχθεί (ή γεννηθεί) με τη διαδικασία της φυσικής ανάπτυξης²². Οι φιλόσοφοι έχουν ο καθένας τις δικές τους απόψεις για τη σωστή ανάμιξη – αναλογία του κάθε μέρους – πολιτεύματος. Πρώτος ο Πλάτων περιγράφει ένα μικτό πολίτευμα στα έργα του *Πολιτεία* και *Νόμοι*. Το πρώτο έργο είναι περισσότερο μια παρουσίαση της ιδανικής πολιτείας, ενώ στους *Νόμους*, ο φιλόσοφος προτείνει μια δομή, η οποία, όπως παραδέχεται και ο ίδιος, δεν είναι η ιδανική, αλλά είναι καταλληλότερη για εφαρμογή στον πραγματικό

¹⁹ Βλ. *infra*, σελ. 13 – 26, τις απόψεις του Αριστοτέλη και του Πολυβίου για την κυριαρχία του φυσικού δικαίου και για την ανακύκλωση των πολιτευμάτων.

²⁰ Θουκ., 8, 97, 2. Ο αρχαίος ιστορικός καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ένα μίγμα των λίγων και των πολλών γέννησε μια συμβιβαστική κυβέρνηση, καλύτερη από τη δημοκρατία και από την ολιγαρχία. Με αυτή τη διαπίστωση πλησιάζει σε έναν τύπο πολιτικής σκέψης, ο οποίος εμφανίζεται με τον Πλάτωνα και έκτοτε κυριαρχεί στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας. Για την πρόμη αυτή ιστορία του μικτού πολιτεύματος και της εμφάνισής του στην ιστορία του Θουκυδίδα, βλ. A. LINTOTT, «Aristotle and the Mixed Constitution» («Aristotle and Mixed»), in R. BROCK & S. HODKINSON (eds.), *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford 2000, σελ. 154 – 155. Σημαντικά τα έργα των A. W. GOMME, A. ANDREWES & K. J. DOVER (eds.), *A Historical Commentary on Thucydides*, 5 vols., Oxford 1945 – 1981 και S. HORNBLOWER, *A Commentary on Thucydides*, 3 vols, Oxford 1991 – 2010.

²¹ Πολ., ΣΤ΄.

²² Βλ. *infra*, σελ. 19 – 26, τις απόψεις του Πολυβίου. Ο ορισμός είναι αυτούσιος του A. LINTOTT, «Aristotle and Mixed» (2000), σελ. 152.

κόσμο²³. Για το φιλόσοφο, στόχος μιας πόλης-κράτους δεν είναι απλά η επιβίωσή της, αλλά η σωστή διακυβέρνηση και η επιτυχής και ενάρετη λειτουργία της. Για την επίτευξη των παραπάνω, ο Πλάτων επικαλείται την ανάμιξη του πολιτεύματος. Η μίξις είναι ένα μέσο, ένα εργαλείο, για τον νομοθέτη ή τον ιδρυτή μιας πόλης, με το οποίο αυτός μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των αρχόντων και των πολιτών για να εξασφαλίσει τη σταθερότητα, την ορθολογιστική διακυβέρνηση, την αρετή μέσα στην πόλη.

Σύμφωνα με την ερμηνεία του Πλάτωνα, το πρώτο μικτό πολίτευμα στην ιστορία ήταν αυτό της Σπάρτης. Ο μικτός του χαρακτήρας συνίστατο στην απαίτηση τριών διαφορετικών οργάνων διακυβέρνησης να συνεργάζονται, ώστε η πόλη να λειτουργεί πλήρως, άρα εύρυθμα. Αν δεν υπήρχε συνεργασία, τότε κάθε ένα από τα τρία μέρη μπορούσε να ασκήσει έλεγχο πάνω στις πράξεις του άλλου. Αυτή είναι μια νέα ιδέα στη θεωρία της μίξης των πολιτευμάτων· ήταν η λειτουργική συμπληρωματικότητα διαφορετικών οργάνων κυβέρνησης. Με την ερμηνεία του πολιτεύματος της Σπάρτης ο Πλάτων εισήγαγε, επίσης για πρώτη φορά, την έννοια του ελέγχου ανάμεσα στα μέρη κυβέρνησης, μια έννοια η οποία υιοθετήθηκε από τον Πολύβιο τρεις αιώνες αργότερα²⁴, και έφτασε, τελικά, να κατέχει σημαντική θέση στην πολιτική ιδεολογία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και το Σύνταγμά τους.

§ β. Ισορροπία και ορθολογικότητα. Η σκέψη του Αριστοτέλη και η «πολιτεία»

Ο Αριστοτέλης, ως μαθητής του Πλάτωνα, ακολούθησε τα βήματα του δασκάλου του στην ανάπτυξη θεωριών για την εξέλιξη των πολιτευμάτων, στηριζόμενος στις παρατηρήσεις του πάνω στις ελληνικές πόλεις-κράτη. Σε αντίθεση όμως με τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης όρισε εντελώς διαφορετικά την πολιτική. Αν και ο ίδιος δεν ήταν Αθηναίος, ούτε όμως και πολίτης κάποιας πόλης-κράτους, παρέμεινε σε όλη του τη

²³ Πλ., *Νομ.*, Ε', 739a – c.

²⁴ Για μια αρκετά περιληπτική αναφορά στις θεωρίες του Πλάτωνα τις σχετικές με το μικτό πολίτευμα, βλ. D. E. HAHM, «The Mixed Constitution in Greek Thought» (= «Mixed Constitution»), in *Companion to Thought* (2009), σελ. 180 – 185. Πολύ μικρή αναφορά στις Πλατωνικές καταβολές της θεωρίας του μικτού πολιτεύματος, K. VON FRITZ, *Theory of Mixed Constitution*, σελ. v – vi. T. A. SINCLAIR, *Greek Thought*, σελ. 143 – 208, τα κεφάλαια για τον Πλάτωνα. Πιο λεπτομερής ανάλυση στο C. ROWE & M. SCHOFIELD (eds), *History of Thought*, σελ. 155 – 309, τα κεφάλαια για τον Πλάτωνα και τον Σωκράτη και τη σκέψη τους. Επίσης, R. KRAUT (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge 1992 και H. H. BENSON (ed.), *A Companion to Plato*, Oxford 2006 για διεξοδικότερες μελέτες πάνω στην εν γένει φιλοσοφική σκέψη του Πλάτωνα.

ζωή θιασώτης αυτού του θεσμού και προσπάθησε να αναπτύξει μια γενική θεωρία²⁵, εφαρμόσιμη, κατά το δυνατόν, σε όλες τις πόλεις.

Ο φιλόσοφος αναγνώρισε ότι οι ελληνικές πόλεις-κράτη ήταν οργανωμένες με διάφορους τρόπους και, εξ αιτίας τούτου, κατασκεύασε τη συνταγματική του θεωρία γύρω από την αρχή της ασκούμενης από τους πολίτες εξουσίας²⁶. Κατηγοριοποίησε τα πολιτεύματα στην – κλασική – τριμερή μορφή· προχώρησε όμως σε υποκατηγορίες του κάθε ενός σύμφωνα με τον τύπο εξουσίας: καλή εξουσία για το κοινό καλό και αυταρχική εξουσία για το καλό του άρχοντα (ή των αρχόντων). Έτσι, αναγνώρισε έξι κύρια πολιτεύματα: τρία καλά – τη μοναρχία, την αριστοκρατία και την «πολιτεία» (όπως την ονομάζει ο ίδιος) – και τρεις παρεκβάσεις αυτών – την τυραννία, την ολιγαρχία και τη δημοκρατία²⁷.

Ένα από τα κύρια σχεδιαγράμματα των *Πολιτικών* είναι η προσπάθεια του φιλοσόφου να ορίσει και να αξιολογήσει τα έξι πολιτεύματα και να εξηγήσει τις αλλαγές από το ένα στο άλλο, κυρίως όμως τις αλλαγές μεταξύ ολιγαρχίας και δημοκρατίας²⁸. Οι αναλύσεις του έχουν στόχο την ανεύρεση νέων τρόπων, προς την προώθηση της σταθερότητας μιας πόλης, και τη βελτίωση της διακυβέρνησής της. Από τα έξι πολιτεύματα ο Αριστοτέλης θεωρούσε καταλληλότερο, για την ελληνική πόλη, την «πολιτεία». Η υπεράσπισή του, αυτού του πολιτεύματος, πηγάζει από την πεποίθησή του, ότι μόνο αυτό μπορεί να πετύχει την, πολυπόθητη, σταθερότητα· και αυτή η πεποίθηση αντλείται από την εμπιστοσύνη του στην «πολιτεία», ως μικτό πολίτευμα. Σε τελική ανάλυση δηλαδή, ο Αριστοτέλης, όπως και ο δάσκαλός του, θεωρεί το μικτό πολίτευμα την καλύτερη πρακτική για τις πόλεις-κράτη.

Όμως ο Αριστοτέλης είχε διαφορετική άποψη από το δάσκαλό του για τη συγκρότηση του μικτού πολιτεύματος²⁹. Βρήκε, μάλιστα, αρκετά σημεία προς κριτική, συμπεριλαμβανομένης της ιδέας του Πλάτωνα για το ρόλο της μίξης πολιτευμάτων. Το ιδι-

²⁵ Αυτή είναι η γενική ιδέα στο έργο του *Πολιτικά*. Για μια λεπτομερέστατη ανάλυση του έργου αυτού, βλ. W. L. NEWMAN, *The Politics of Aristotle*, 4 vols, Oxford 1887 – 1902(=Politics). Πιο περιληπτική ανάλυση, αυτή του E. BARKER, *The Politics of Aristotle*, Oxford 1946 και του ίδιου, *The political Thought of Plato and Aristotle*, New York 1959(= *Plato and Aristotle*) (ανατύπωση). Πιο πρόσφατο και συνοπτικό, M. DESLAURIERS & P. DESTREE (eds), *The Cambridge Companion to Aristotle's Politics*, Cambridge 2013 για να αναφερθούν ελάχιστα μόνο έργα, από την τεράστια βιβλιογραφία που καλύπτει το έργο του αρχαίου φιλοσόφου.

²⁶ Αριστ., *Πολ.*, Δ', 4. Οι πολίτες διαφοροποιούνται μεταξύ τους σύμφωνα με την οικονομική τους τάξη.

²⁷ Αριστ., *Πολ.*, Γ', 7.

²⁸ Όπως συνέβη στην Αθήνα: Αριστ., *Πολ.*, Γ', 9 – ΣΤ', 8.

²⁹ Αυτό γίνεται φανερό στην κριτική του Σταγειρίτη προς την πρόταση του Πλάτωνα για το δεύτερο καλύτερο πολίτευμα: Αριστ., *Πολ.*, Β', 6.

νικό πολίτευμα του τελευταίου ήταν για τον πρώτο ένα μέσο πολίτευμα³⁰. Ασχέτως του τρόπου με τον οποίο όρισε το πολίτευμά του ο Πλάτων στους *Νόμους*, ο Αριστοτέλης το κατανόησε ως αντίστοιχο με τη δικιά του «πολιτεία», δηλαδή ένα μίγμα ολιγαρχίας και δημοκρατίας³¹. Με αυτήν την ερμηνεία, ο μαθητής μπόρεσε να κατανοήσει γιατί η θεωρία του δασκάλου του είχε τύχει της αποδοχής των ελληνικών πόλεων. Αλλά δεν μπόρεσε να αποδεχθεί την κατωτερότητα του μικτού πολιτεύματος ως προς τη μοναρχία του φιλόσοφου – βασιλιά. Το δεύτερο καλύτερο πολίτευμα του Πλάτωνα, όμως, ήταν κατασκευασμένο από δημοκρατικά και τυραννικά στοιχεία· και αυτά ο Αριστοτέλης θεωρούσε τα χειρότερα³².

Η κριτική του Αριστοτέλη στη θεωρία του Πλάτωνα, πέρα από την ερμηνεία του, αποδεικνύει και τον διαφορετικό τρόπο σκέψης των δύο φιλοσόφων³³. Η χρήση των πολιτικών μηχανισμών και των πρακτικών ελέγχου, από τον Σταγειρίτη, με σκοπό τον ορισμό απλών πολιτευμάτων και την εύρεση των στοιχείων των μικτών δείχνει ότι ο φιλόσοφος κατανόησε τη συνταγματική μίξη ως μία μέθοδο κοινής χρήσης της κυβερνητικής εξουσίας από τις διάφορες οικονομικές τάξεις του σώματος των πολιτών. Η αριστοτέλεια ανάλυση του πολιτεύματος της Σπάρτης³⁴, είναι ενδεικτική του τρόπου σκέψης του για την παραγόμενη, μέσω της κοινής αυτής χρήσης, κυβερνητική σταθερότητα. Η σπουδαιότητα του διαχωρισμού των κυβερνητικών λειτουργιών ανάμεσα σε τρία σώματα, έγκειται στο σημαντικό μερίδιο στη διακυβέρνηση κάθε μίας από τις κοινωνικές τάξεις· άρα, στον ρόλο εκάστης στην επιβίωση του πολιτεύματος. Διαφωνεί με τον Πλάτωνα, στην ερμηνεία του κλασικού μηχανισμού του διαμοιρασμού των εξουσιών και των ελέγχων των τριών μερών του ενός πάνω στο άλλο, ως ενός εκφοβιστικού μηχανισμού, ο οποίος οδηγεί στη σταθερότητα· αντίθετα, επικαλείται την επιθυμία του κάθε μέρους για συμμετοχή στην κυβέρνηση και, άρα, την επιθυμία όλων για τη διατήρηση του πολιτεύματος. Παρά την ανάλυση του Σπαρτιατικού πολιτεύματος ως σύμμικτου τριμερούς και από τους δύο φιλοσόφους, ο Αριστοτέλης θεωρεί αυτή τη μίξη έναν τρόπο για περισσότερα μέλη του πληθυσμού να

³⁰ Αριστ., *Πολ.*, Β', 6, 16.

³¹ Αριστ., *Πολ.*, Δ', 8 – 9.

³² Αριστ., *Πολ.*, Β', 6, 16 – 18.

³³ Πάνω σε αυτή τη διαφορά, βλ. E. BARKER, *Plato and Aristotle*, passim και W. L. NEWMAN, *Politics*, I, σελ. 482 – 489. Αυτό θεωρεί και ο A. LINTOTT, «Aristotle and Mixed» (2000), σελ. 156. Επίσης, D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 187, όπου ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο Αριστοτέλης ουσιαστικά δεν ήθελε να κατανοήσει τη σκέψη του Πλάτωνα, παρά μόνο να τη κρίνει γιατί ήταν διαφορετική από τη δική του.

³⁴ Αριστ., *Πολ.*, Β', 9. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζει την «Κρητική πολιτεία» και στο μεθεπόμενο το Καρχηδονιακό πολίτευμα.

λαμβάνουν μέρος στη διακυβέρνηση· και δε χρησιμοποιεί – ούτε στο ελάχιστο – το σύστημα ελέγχου ανάμεσα στα όργανα της κυβέρνησης, όπως ο δάσκαλός του.

Η «πολιτεία» είναι ένα από τα τρία αγαθά πολιτεύματα³⁵. Κατά τον Αριστοτέλη αυτός είναι ο κοινός όρος για το τιμοκρατικό πολίτευμα, όπως το ορίζει, αφού το ιδανικό πολίτευμα βασίζεται σε περιουσιακά κριτήρια³⁶. Όμως η *πολιτεία* είναι και ο καθιερωμένος όρος για ένα πολίτευμα με πολίτες, οι οποίοι δύνανται να φέρουν όπλα, τους οπλίτες³⁷. Στο Δ' βιβλίο των *Πολιτικών* ο Αριστοτέλης εξετάζει τις διάφορες μορφές ολιγαρχίας και δημοκρατίας, για να συμπεράνει ότι η *πολιτεία* υπάρχει σαν πολίτευμα, αλλά είναι τόσο σπάνιο ώστε, πολλές φορές, οι φιλόσοφοι δε μπορούν να τη διακρίνουν³⁸. Η *αριστοκρατία* (το καλό πολίτευμα των λίγων) διαχωρίζεται από την ολιγαρχία και την *πολιτεία* επειδή οι αξιωματούχοι σε μια αριστοκρατία διαλέγονται βάσει της περιουσίας και της υπεροχής τους. Αναλύοντας τα παραδείγματα της Σπάρτης και της Καρχηδόνας, ο φιλόσοφος καταλήγει ότι το πρώτο πολίτευμα στοχεύει στον πλούτο, στην αρετή και στον λαό, ενώ το άλλο μόνο στην αρετή και στον λαό· αν και τα δύο είναι μια μίξη της δημοκρατίας και της αρετής³⁹. Ουσιαστικά, η *πολιτεία* είναι ένα μικτό πολίτευμα ολιγαρχίας και δημοκρατίας: όταν τείνει προς τη δημοκρατία είναι η ιδανική πολιτεία και όταν τείνει προς την ολιγαρχία είναι αριστοκρατία⁴⁰. Τα βασικά χαρακτηριστικά του ιδανικού πολιτεύματος είναι ξεκάθαρα⁴¹: δημοκρατία, αρετή, επιδίωξη του κοινού καλού και συμβιβασμός των απαιτήσεων πλουσίων και φτωχών. Το καθοριστικό σημείο είναι ο διαχωρισμός στην κυβερνητική αρχή ως προς το δικαίωμα ψήφου, το οποίο βασίζεται στις οικονομικές τάξεις πλουσίων και φτωχών⁴².

Η εθελοντική αποδοχή του πολιτεύματος από τις δύο τάξεις οδηγεί στη σταθερότητα. Η αποσταθεροποίηση, όμως, εμφανίζεται πιο εύκολα· μέσα στην πόλη τα αισθήματα εκμετάλλευσης ή ο ανεπαρκής σεβασμός της κυρίαρχης τάξης επιφέρουν τη διχόνοια και την επανάσταση. Προς αποφυγή αυτών, ο Σταγειρίτης προτείνει τη μεταχείριση

³⁵ Βλ. *supra*, σελ. 14.

³⁶ Αριστ., *Ηθ. Νικ.*, Η', 10, 1, προκειμένου να υπάρχει μια μεγάλη ομάδα πολιτών.

³⁷ Αριστ., *Πολ.*, Γ', 6, 16. Για τον Αριστοτέλη εδώ υπάρχει ταύτιση με το ιδανικό τύπο πολιτεύματος με τη μεγάλη βάση πολιτών, στόχος των οποίων είναι το κοινό καλό· βλ. Α. LINTOTT, «Aristotle and Mixed» (2000), σελ. 158.

³⁸ *Ibid.*, σελ. 158. Αριστ., *Πολ.*, Δ', 7, 1.

³⁹ Αριστ., *Πολ.*, Δ', 7, 4.

⁴⁰ Η αριστοκρατία δίνει την υπεροχή στους καλύτερους πολίτες. Και αυτοί είναι συνήθως οι πλούσιοι, γιατί έχουν παιδεία και ευγενική καταγωγή: Αριστ., *Πολ.*, Δ', 8, 4.

⁴¹ Παρά το πρόβλημα που δημιουργείται με την ταύτιση «πολιτείας» και δημοκρατίας οπλιτών· για το θέμα βλ. Α. LINTOTT, «Aristotle and Mixed» (2000), σελ. 159.

⁴² D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 188.

της μη κυρίαρχης τάξης με δίκαιο τρόπο και το συμβιβασμό, με την ανάθεση σε πολίτες αρκετού πολιτικού κύρους⁴³, ώστε να αποδεχτούν το πολίτευμα και να δουλέψουν για τη συντήρησή του⁴⁴. Αυτός ο συμβιβασμός είναι ισάξιος με την μετατροπή ενός απλού πολιτεύματος σε μικτό, δηλαδή σε μια «πολιτεία» με δικαιοσύνη για πλούσιους και φτωχούς και κυβερνητική αρχή χωρισμένη ισομερώς στις δύο τάξεις⁴⁵.

Στην *πολιτεία* όμως η ισομερής κατανομή της εξουσίας σε πλούσιους και φτωχούς, δεν αρκεί για να εξασφαλιστεί η σταθερότητα. Η απότομη αύξηση στη δύναμη ενός μέρους ή η συσσωρευτική επίδραση μικρών αλλαγών μπορεί να επηρεάσει αυτήν την ισορροπία και να οδηγήσει σε δυσaréσκεια και διαμάχη μεταξύ των πολιτών⁴⁶. Η λύση, την οποία πρότεινε ο Αριστοτέλης, είναι ο ορισμός του μικτού πολιτεύματος, εκ νέου, ως μίξη τριών οικονομικών τάξεων: των πλουσίων, των φτωχών και των βρισκόμενων στο μέσο⁴⁷. Κάθε κράτος αποτελείται από τρία μέρη· ακόμα και η «πολιτεία», μια μίξη πλουσίων ολιγαρχών και φτωχών δημοκρατών, έχει πολίτες οι οποίοι εμπίπτουν ανάμεσα σε αυτούς από άποψη πλούτου, όσο λίγοι κι αν είναι. Ένα κράτος του οποίου η μεσαία τάξη είναι μεγάλη, μπορεί να κυβερνηθεί με τον πιο αρμονικό και σταθερό τρόπο. Το καλύτερο θα ήταν, η μεσαία τάξη να είναι μεγαλύτερη από τις άλλες δύο. Αλλά ακόμα κι όταν είναι μεγαλύτερη από τη μία μόνο, αρκεί για να επιφέρει την ισορροπία. Αυτή είναι για τον Σταγειρίτη, η «μέση πολιτεία»· και είναι το καλύτερο πολίτευμα για τον πραγματικό κόσμο⁴⁸. Ο φιλόσοφος παραδέχεται ότι η «μέση πολιτεία», με τη μεσαία τάξη να αριθμεί σημαντικό αριθμό πολιτών, δεν υπήρξε ποτέ ή υπήρξε σπάνια· αλλά εξαιτίας της υπεροχής της στη σταθερότητα, συμβουλεύει και τις ολιγαρχίες και τις δημοκρατίες να συμπεριλαμβάνουν τη μεσαία τάξη στην άσκηση εξουσίας.

Για τον Αριστοτέλη, η φυσική ανάγκη κάθε πολίτη είναι η συμμετοχή του στη διακυβέρνηση και άσκηση εξουσίας, στην πόλη του. Και ο πολίτης μπορεί να το πετύχει αυτό μόνο μέσω του μικτού πολιτεύματος. Ο φιλόσοφος προτείνει αυτό το πολίτευ-

⁴³ Δηλαδή να δοθεί στο σώμα των απλών πολιτών αρκετή εξουσία με πολιτική δύναμη, ήτοι κάποιες θέσεις σε αρχοντικά αξιώματα.

⁴⁴ Αριστ., *Πολ.*, Ε', 8 – 9.

⁴⁵ D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 188.

⁴⁶ Αριστ., *Πολ.*, Ε', 4· Ε', 8.

⁴⁷ Το μέσον ήταν μέχρι τώρα στο παρασκήνιο. Ο φιλόσοφος το φέρνει στο προσκήνιο, όταν προσπαθεί να απαντήσει ποιο είναι το καλύτερο πολίτευμα και ποιος ο καλύτερος τρόπος ζωής για την πλειοψηφία των ανθρώπων και των πόλεων (Αριστ., *Πολ.*, Δ', 11, 1) και αυτό στη βάση κανονικών καταστάσεων και συνθηκών στην ανθρώπινη ζωή, και όχι ουτοπικών καταστάσεων: βλ. A. LINTOTT, «Aristotle and Mixed» (2000), σελ. 160.

⁴⁸ Αριστ., *Πολ.*, Δ', 11 – 12· Ε', 1, 10 και *supra*, σελ. 13 – 14.

μα, γιατί το ερμηνεύει ως ένα συνασπισμό κοινωνικών και οικονομικών τάξεων με δίκαιη κατανομή στην άσκηση εξουσίας⁴⁹.

Εν τέλει, ο Αριστοτέλης καταλήγει πάλι στην αρχική του σκέψη, ότι η *πολιτεία* είναι μια μέση δημοκρατία οπλιτών⁵⁰. Τελικά, η μίξη στοιχείων στη κυβέρνηση είναι τόσο σημαντική για τον Αριστοτέλη⁵¹; Όταν ο φιλόσοφος κατατάσσει τα πολιτεύματά του, έχει πάντα στο νου του την ενάρετη δράση και το ρόλο αυτής στην *πολιτεία*⁵². Αυτός ο ορισμός επικαλύπτει και αυτόν της αριστοκρατίας: οπότε ο Αριστοτέλης διαχωρίζει την ιδανική *αριστοκρατία* – η εξουσία των καλύτερων – από τις αποκαλούμενες αριστοκρατίες⁵³. Σύμφωνα με το φιλόσοφο, υπάρχουν πόλεις που δεν επιδιώκουν το κοινό καλό, αλλά μέσα σε αυτές υπάρχουν πολίτες με καλή φήμη, οι οποίοι σκέφτονται το καλό⁵⁴.

Ο Σταγειρίτης, πριν ακόμα ορίσει την «πολιτεία» του, προχωρά στην παρουσίαση τριών πραγματικών πολιτευμάτων, του Σπαρτιατικού, του Κρητικού και του Καρχηδονιακού, τα οποία, έκαστο, αντιπροσωπεύουν την ιδέα του για την υπεροχή της αριστοκρατίας και του μικτού πολιτεύματος⁵⁵. Για αυτόν το καλύτερο πολίτευμα εξ αυτών, είναι το Σπαρτιατικό⁵⁶. Όμως την εποχή κατά την οποία γράφει, το πολίτευμα των Λακεδαιμονίων, όπως και της Κρήτης, έχει περάσει στη φάση της παρακμής του: εν αντιθέσει, το Καρχηδονιακό πολίτευμα είναι στην ακμή του ή πλησιάζει σε αυτήν⁵⁷. Κατά την άποψη του, το πολίτευμα της Καρχηδόνας⁵⁸ έχει ακόμα αρχαϊκά κατάλοιπα στη δομή του⁵⁹. Για αυτό εξάλλου, προσπαθεί να περιγράψει τα κοινά στοιχεία των τριών πολιτευμάτων και να δώσει στον αναγνώστη του έναν κατάλογο με αναλογίες τις οποίες βρήκε κυρίως μεταξύ του Σπαρτιατικού και του Καρχηδονιακού

⁴⁹ Οι λίγοι πλούσιοι και οι πολλοί φτωχοί, όλοι είχαν ρόλους ανάλογους με την ικανότητα του καθενός να προσφέρει για το καλό της πόλης. Οι ισάξιοι για τη διακυβέρνηση θα εναλλάσσονταν στα αξιώματα, ώστε κανείς να μην αποκλείεται. Οι αποφάσεις με πολιτικό αντίκτυπο θα γίνονταν μέσω του ελεύθερου δημοσίου διαλόγου, στον οποίο η σωστή άποψη και η ενάρετη δράση πάντα θα επικρατούσαν: βλ. Αριστ., *Πολ.*, Γ', 11.

⁵⁰ Οπλίτες ως βασικό συστατικό της *πολιτείας*, αλλά και ως μέλη της μέσης τάξης.

⁵¹ Ένα ερώτημα το οποίο θέτει ο A. LINTOTT, «Aristotle and Mixed» (2000), σελ. 162.

⁵² Αριστ., *Πολ.*, Γ', 7, 3.

⁵³ Οι τελευταίες είναι διαφορετικές με τις ολιγαρχίες και την *πολιτεία*, στον τρόπο επιλογής των αξιωματούχων, βάσει τόσο του πλούτου όσο και της αξίας.

⁵⁴ Έτσι και το πολίτευμα της Καρχηδόνας, το οποίο θέτει ως στόχους τον πλούτο, την αρετή και το δήμο, είναι μια *αριστοκρατία*: Αριστ., *Πολ.*, Β', 11, 1.

⁵⁵ Αριστ., *Πολ.*, Β', 9 – 11.

⁵⁶ Κάτι το οποίο μπορεί να καταλάβει ο αναγνώστης των *Πολιτικών* από τη συχνή παράθεση αναλογιών των λοιπών πολιτευμάτων με αυτό της Σπάρτης.

⁵⁷ Βλ. W. L. NEWMAN, *Politics*, II, σελ. 401.

⁵⁸ Βλ. *infra*, σελ. 19, υποσημ. 62, για μία σύντομη περιγραφή του.

⁵⁹ Όλη η περιγραφή του Σταγειρίτη έχει να κάνει με το πόσο αριστοκρατικό ήταν το πολίτευμα αυτό και όχι η καθαρή (νομική) παρουσίασή του: W. L. NEWMAN, *op. cit.*, σελ. 408.

πολιτεύματος⁶⁰. Η περιγραφή του πολιτεύματος είναι για τη λειτουργία του κατά το δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., δηλαδή την εποχή ακριβώς κατά την οποία ο αριστοκρατικός χαρακτήρας του ήταν ισχυρός⁶¹. Σε όλη την περιγραφή του Καρχηδονιακού, από τον Αριστοτέλη, είναι ολοφάνερη η δυσκολία την οποία αντιμετωπίζει στην ανάλυσή του και στην εξήγηση της λειτουργίας των πολλών και διαφόρων οργάνων και αρχοντικών αξιωμάτων του. Από τη στιγμή, όμως, κατά την οποία θεωρείται *αριστοκρατία* μαζί με το Σπαρτιατικό και το Κρητικό, είναι, στη σκέψη του φιλοσόφου, ένα μικτό πολίτευμα⁶².

§ γ. «Ανακύκλωση». Πολύβιος, Ρώμη και μικτό πολίτευμα

Ο Πολύβιος έζησε στο μεταίχμιο της πτώσης της Ελληνικής δύναμης και της ανόδου της Ρώμης, δηλαδή κατά τον 2^ο αι. π.Χ.: ήταν αυτόπτης μάρτυρας της καταστροφής των τελευταίων ψηγμάτων της ανεξαρτησίας των Ελληνικών πόλεων και είδε όλη τη Μεσόγειο να γίνεται κτήμα της καινούριας δυτικής δύναμης. Ήταν, λοιπόν, ο κατάλληλος για να εκτιμήσει τον αντίκτυπο αυτής πάνω στους Έλληνες. Στην προσπάθειά του να παρουσιάσει τη δύναμη της Ρώμης⁶³, ο Μεγαλοπολίτης αναζήτησε έναν τρόπο ανάλυσής της, βασισμένος σε θεωρίες και πρακτικές της ελληνικής πολιτικής φιλοσοφίας: όμως, δεν υπήρχε καμία αντιπροσωπευτική της Ρώμης, οπότε ανέπτυξε τη θεωρία του μικτού πολιτεύματος⁶⁴.

⁶⁰ Αριστ., *Πολ.*, Β', 11, 3.

⁶¹ Εν αντιθέσει με το πώς λειτουργούσε σχεδόν δύο αιώνες αργότερα, όταν και το περιγράφει ο Πολύβιος: βλ. *infra*, σελ. 19 – 26.

⁶² Ως μοναρχικό στοιχείο, είχε τους βασιλείς («σουφέτες») το οποίο εξισορροπείτο από μια συνέλευση με συμβουλευτικό χαρακτήρα, τη Γερουσία και το Συμβούλιο των Εκατό και Τεσσάρων· νεότερο δημιούργημα των Καρχηδονίων, και όχι αρχικό όργανο, μάλλον δημιουργημένο τον 5^ο αι. π.Χ. Ο Αριστοτέλης υπογραμμίζει την σπουδαιότητά του καθώς το θεωρεί την ανώτατη αρχή (Αριστ., *Πολ.*, Β', 11, 7). Για να γίνει η εκλογή ενός Καρχηδονίου σε αρχοντικό αξίωμα, η αρετή δεν ήταν το μόνο κριτήριο: έπρεπε να έχει και τον κατάλληλο πλούτο, καθώς ένας φτωχός πολίτης δε θα ήξερε πως να είναι σωστός άρχοντας, ούτε να έχει τον κατάλληλο ελεύθερο χρόνο για την ενασχόληση με τα πολιτικά. Μοναρχικό στοιχείο είναι η εκλογή βάσει της αρετής και ολιγαρχικό, η εκλογή βάσει του πλούτου (Αριστ., *Πολ.*, Β', 11, 9 – 10). Ολιγαρχικό στοιχείο, η ύπαρξη των «πενταρχιών», ενός σώματος με απόλυτη εξουσία στη λήψη αποφάσεων για πολλά θέματα (η ύπαρξη αυτού του σώματος είναι γνωστή μέσα από τον Αριστοτέλη μόνο: *Πολ.*, Β', 11, 7). Δημοκρατικό στοιχείο, η ύπαρξη της Λαϊκής Συνέλευσης· σε αυτήν οι πολίτες είχαν τη δυνατότητα όχι μόνο να απορρίψουν ένα νομοσχέδιο, αλλά και να το τροποποιήσουν εντελώς (Αριστ., *Πολ.*, Β', 11, 5 – 6). Όλα αυτά τα μέτρα και αντίμετρα, οι τόσες πολλές λεπτομέρειες για την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος, είναι λογικό να είχαν αφήσει θετική εντύπωση στον Αριστοτέλη· βλ. S. LANCEL, *Carthage. A History*, Oxford 1997, σελ. 117

⁶³ Βασικότατο πάντα το έργο του F. W. WALBANK, *A Historical Commentary on Polybius*, 3 vols, Oxford 1957 – 1979 (= *Commentary*), το οποίο αποτελεί τη βάση για όποιον θέλει να ασχοληθεί με τον Μεγαλοπολίτη ιστορικό.

⁶⁴ Βλ. M. FINLEY, *Η Πολιτική στον Αρχαίο Κόσμο*, Ηράκλειο 1996 (ελληνική μετάφραση Σ. ΒΟΥΤΣΑΚΗ), σελ. 147, όπου θεωρεί ότι το μικτό πολίτευμα δεν υπήρξε ποτέ στην ιστορία και κρίνει τον

Έτσι, ο Πολύβιος ήταν, ίσως, ο πρώτος ο οποίος ανέπτυξε μια πολιτική θεωρία με σκοπό όχι την αναζήτηση του ιδανικού πολιτεύματος (Πλάτων) ή τη μελέτη της φύσης του νόμου και τη σχέση του ανθρώπου με το κράτος (Αριστοτέλης), αλλά με πρακτικό στόχο την εξήγηση ιστορικών φαινομένων⁶⁵. δηλαδή χρησιμοποίησε με πρακτικό τρόπο τις ήδη υπάρχουσες πολιτικές θεωρίες, για να περιγράψει τη ρωμαϊκή επιτυχία⁶⁶. Ήταν ο πρώτος ο οποίος εφάρμοσε στον πραγματικό κόσμο τη θεωρία του και, στη σύγχρονη εποχή, είναι ο μοναδικός, από την Ελληνιστική εποχή, του οποίου το έργο σχετικά με αυτήν την πολιτική θεωρία, διασώζεται σε μεγάλο βαθμό ακέραιο⁶⁷.

Η θεωρία του ιστορικού βασίζεται σε αυτές του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη⁶⁸, αλλά ο Μεγαλοπολίτης διαφοροποιείται: ενώ αυτοί οι δύο πιστεύουν στην ύπαρξη των καλών πολιτευμάτων, τα οποία επιτυγχάνονται με φυσικό τρόπο και έχουν στόχο το κοινό καλό, ο Πολύβιος ορίζει τα φυσικά πολιτεύματα ως τα αποκλίνοντα: άρα, τα καλά πολιτεύματα μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσω της ανθρώπινης παρέμβασης, η οποία δεν έχει στόχο το κοινό καλό αλλά την κυβερνητική σταθερότητα – η οποία, με τη σειρά της, φέρνει την επιβίωση της πόλης⁶⁹.

Η Πολυβιανή διαδικασία, η οποία οδηγεί στα βελτιωμένα, σωστά, πολιτεύματα, είναι, επίσης, νέα, παρά την εξήγησή της επί τη βάση της ψυχολογίας των συμμετεχο-

Πολύβιο για την ανάλυση του Ρωμαϊκού πολιτεύματος ως μικτού. Μια πιο μέση λύση προτείνει ο K. VON FRITZ, *Theory of Mixed Constitution*, σελ. 184 – 219, όταν αναλύει λεπτομερώς ένα προς ένα τα αρχοντικά αξιώματα της Ρώμης και συμπεραίνει ότι, στη θεωρία και για λίγο χρονικό διάστημα, η *Res Publica* ήταν ένα μικτό πολίτευμα, αλλά ουσιαστικά την εξουσία είχαν λίγα μόνο από τα εκτελεστικά όργανα του πολιτεύματος, και ότι τα συστήματα ελέγχου και ισορροπίας σε αυτήν ήταν πολύ λίγα και μονόπλευρα για να δικαιολογήσουν εντελώς το χαρακτηρισμό της *Res Publica* ως ενός ορθού μικτού πολιτεύματος. Αντίθετος ο D. E. HAHM, «Polybius' applied political theory», in A. LAKS & M. SCHOFIELD (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge 1995 (=«Polybius' applied»), σελ. 7 – 47, «Kings and constitutions: Hellenistic Theories», in *History of Thought* (2000) (=«Hellenistic Theories»), σελ. 457 – 476 και «Mixed Constitution» (2009), σελ. 190 – 196.

⁶⁵ D. E. HAHM, «Polybius' applied» (1995), σελ. 7. Ο ίδιος ο αρχαίος ιστορικός, εξάλλου, είναι αυτός ο οποίος δίνει το περίγραμμα του έκτου βιβλίου του, το οποίο είναι διπλό: α) να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο η Ρώμη έγινε υπερδύναμη μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα (ΣΤ', 2, 2 – 3), και β) να βοηθήσει τους μελλοντικούς ιστορικούς να μπορούν να παίρνουν σωστές αποφάσεις και να έχουν σωστή κριτική των πραγμάτων (ΣΤ', 2, 8 – 10).

⁶⁶ D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 191.

⁶⁷ D. E. HAHM, «Polybius' applied» (1995), σελ. 7.

⁶⁸ Βλ. *supra*, σελ. 9 – 19.

⁶⁹ Οι δύο φιλόσοφοι είδαν σαν αιτία του συνασπισμού των ανθρώπων (μονάδα) σε ομάδες την επιδίωξη της ευζωίας· αντίθετα ο Πολύβιος θεώρησε ότι ο φόβος για επιβίωση ήταν η αιτία που συγκέντρωνε τους ανθρώπους μαζί. Βλ. K. VON FRITZ, *Theory of Mixed Constitution*, σελ. 51, όπου παρουσιάζει την άποψη η οποία θέλει τους δύο φιλοσόφους να είναι ιδεαλιστές και τον Πολύβιο τον πρώτο ρεαλιστή στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας.

ντων⁷⁰. Ο Πολύβιος στηρίζει τη θεωρία του για την εξέλιξη των πολιτευμάτων στην ίδια τη φύση, καθώς ισχυρίζεται ότι είναι ανάλογη με τον κύκλο της ζωής ενός έμβριου όντος στη φύση⁷¹. Η μοναρχία «φυσικώς συνίσταται»⁷² μετά από αυτήν ακολουθεί η βασιλεία. Η αριστοκρατία και η δημοκρατία αναπτύσσονται φυσικά. Ο ιστορικός χρησιμοποιεί πολλές φορές την αναλογία αυτή, όχι μόνο για τις αλλαγές στα πολιτεύματα, αλλά και ως ένα μηχανισμό πρόβλεψης αλλαγών σε αυτά⁷³.

Η περιγραφή την οποία δίνει ο ιστορικός είναι απλή σε γενικές γραμμές, αλλά εγείρει πολλά προβλήματα⁷⁴. Η θεωρία αυτή ακολουθεί μια κυκλική πορεία και ο ίδιος ο Πολύβιος της δίνει το όνομα «ἀνακύκλωσις πολιτειῶν»⁷⁵. Με τη θεωρία της ανακύκλωσης⁷⁶, ο ιστορικός υποστηρίζει ότι όποιος έχει μια σφαιρική άποψη για το φυσικό τρόπο με τον οποίο κάθε πολίτευμα αναπτύσσεται, μπορεί να ξέρει πότε, που και με

⁷⁰ Ο Πολύβιος έδωσε εξηγήσεις βασισμένες σε ψυχολογικά κριτήρια και για τη βελτίωση και παρακμή εκάστων των τριών πολιτευμάτων, αλλά και για την αλλαγή από ένα γενικό τύπο σε ένα άλλο. Βλ. D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 191 – 192.

⁷¹ Πολ., ΣΤ', 4, 7 – 10.

⁷² Πολ., ΣΤ', 4, 7.

⁷³ Μαζί με αλλαγές οι οποίες μπορεί να επέλθουν στο Ρωμαϊκό πολίτευμα: Πολ., ΣΤ', 4, 11 – 13.

⁷⁴ Τα ερωτήματα είναι σχετικά με τη φύση της θεωρίας του. Φαίνεται να έχει κάνει διάκριση μεταξύ δύο διαφορετικών τρόπων πολιτειακής αλλαγής: ένα βιολογικό κύκλο τριών σταδίων (ανάπτυξη, ακμή, παρακμή) και μια τεχνητή συνέχεια πολιτευμάτων εφτά σημείων. Αρχικά, οι άνθρωποι είχαν συνέχεια το φόβο για την επιβίωσή τους· τότε ο καλύτερος ανάμεσά τους θα διακριθεί και θα αναλάβει να τους εξουσιάζει (Πολ. ΣΤ', 5, 5 – 7). Έτσι γεννάται πρώτη η μοναρχία· η ανάπτυξή της μάλιστα είναι φυσική και αυτάρκης. Από αυτήν αναδύεται η βασιλεία ως καλή μοναρχία για να καταλήξει σε τυραννία. Η κατάλυση και των δύο, οδηγεί στην αριστοκρατία, η οποία από τη φύση της παρακμάζει σε ολιγαρχία. Και από την κακή αυτή διακυβέρνηση, ο λαός οδηγείται στη δημοκρατία· η οποία με τη σειρά της καταλήγει σε οχλοκρατία, η οποία κάποτε τελειώνει και καταλήγει να φτάσει πάλι στην αρχή με την επιλογή ενός μόνο άντρα να έχει την εξουσία (Πολ., ΣΤ', 6, 10 – 9). Σχετικά με τη θεωρία αυτή και τον αριθμό των κριτικών που υπάρχουν για αυτήν στην έρευνα, βλ. D. E. HAHM, «Polybius' applied» (1995), σελ. 11, υποσημ. 13, για μια εκτενή αναφορά στη βιβλιογραφία του θέματος. Ο ίδιος ο συγγραφέας προσπαθεί να δικαιολογήσει τον αρχαίο ιστορικό για τη θεωρία του, βλ. *op. cit.*, σελ. 12, υποσημ. 15.

⁷⁵ Πολ., ΣΤ', 9, 10.

⁷⁶ Πέρα από την εφαρμογή της θεωρίας αυτής στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας, ο ίδιος ο Πολύβιος είχε πει ότι αυτή μπορεί να εφαρμοστεί και στην ιστορία. Ο Πολύβιος είναι ο πρώτος που υιοθετεί μια νέα θεωρία στην επιστήμη της ιστορίας. Μέχρι και την εποχή του υπήρχαν δύο απόψεις για την πορεία της ιστορίας. Η γραμμική, η οποία υποστηρίζει ότι υπάρχει μία ιστορία η οποία εκτείνεται από την απαρχή του χρόνου και περιλαμβάνει όλα τα γεγονότα· και η κυκλική, η οποία θεωρεί ότι η ιστορία είναι καταδικασμένη να επαναλαμβάνεται επ' άπειρον και μάλιστα στην παραμικρή της λεπτομέρεια. Ο Πολύβιος ουσιαστικά πήρε στοιχεία και από τις δύο αυτές θεωρίες και δημιούργησε τη θεωρία της “σπινάλ” πορείας της ιστορίας. Ενώ αποδέχεται ότι τα πολιτεύματα μπορούν να επαναλαμβάνονται στη διαδοχή τους, δε δέχεται το ίδιο και στα ιστορικά γεγονότα, καθώς εκεί μπορεί μόνο να βρει παρεμφερείς καταστάσεις. Για αυτό και υποστηρίζει ότι όποιος μελετήσει με τη θεωρία της ανακύκλωσης την ιστορία μπορεί να προβλέψει κάποια πράγματα. Και μόνο αν είναι βαθύς γνώστης του παρελθόντος μπορεί να αποφύγει την επανάληψη του παρελθόντος. Για όλο αυτό το μεγάλο θέμα της ανακύκλωσης της ιστορίας, βλ. G. W. TROMPF, *The Idea of Historical Recurrence in Western Thought. From Antiquity to the Reformation*, Berkeley/Los Angeles/London 1979, και κυρίως σελ. 4 – 115.

ποιον τρόπο η ακμή, η μεταβολή και το τέλος του πολιτεύματος μπορεί να επαναληφθεί⁷⁷.

Ο Μεγαλοπολίτης θεωρεί ότι καμιά πόλη-κράτος δεν είναι ικανή να επιτύχει τη σταθερότητα και ότι το πολίτευμα είναι το μόνο υπεύθυνο για την ύπαρξη σταθερότητας, σε πολιτικό και σε κοινωνικό επίπεδο. Αν και πολλοί συγγραφείς κάνουν λόγο για την υπεροχή των πολιτευμάτων της Σπάρτης, της Κρήτης, της Μαντινείας, της Καρχηδόνας, της Αθήνας και της Θήβας, για τον Πολύβιο, οι δύο τελευταίες πόλεις δεν αξίζουν καν μνεία, καθώς καμιά τους δεν αναπτύχθηκε φυσικά, ούτε είχαν ακμή για μεγάλο χρονικό διάστημα· και ενώ το μέλλον τους θα έπρεπε να είναι λαμπρό, είχαν την εντελώς αντίθετη τύχη και παρήκμασαν⁷⁸. Ο ιστορικός τονίζει δεόντως την αναπόφευκτη παρακμή των καλών (απλών) πολιτευμάτων, γιατί αυτή είναι υπεύθυνη για την αποσταθεροποίηση της πόλης. Κατά τα λόγια του, σε όλον τον κόσμο, μόνο τρεις πόλεις είχαν υπερπηδήσει αυτό το εμπόδιο και είχαν σταθερότητα: η Σπάρτη⁷⁹, η Καρχηδόνα και η Ρώμη· και από αυτά τα τρία πολιτεύματα, μόνο το Ρωμαϊκό είναι το πιο αξιόλογο καθώς απέφυγε την παρακμή – σε αντίθεση με τα άλλα.

Αφού, λοιπόν, προβάλλει τη Ρώμη ως το κατ' εξοχήν υπόδειγμα, για τη σταθερότητά της και τη δύναμή της, θεωρεί ότι αξίζει μια αναφορά στην ικανότητά της να λειτουργεί σε πλήρη πολιτική αρμονία με στόχο το κοινό καλό. Καθώς η παρακμή είναι αποτέλεσμα της απόλυτης εξουσίας, την οποία έχει η κυρίαρχη δύναμη, και νιώθει, εξαιτίας της, μια ασφάλεια, ο Πολύβιος, όπως ακριβώς και ο Πλάτων, ισχυρίζεται ότι ο μόνος τρόπος για την αποφυγή της παρακμής είναι ο περιορισμός της εξουσίας, και άρα η ασφάλειά της. Θεωρεί δύσκολη τη διατήρηση επ' αορίστου του περιορισμού σε ένα απλό πολίτευμα, για αυτό και συμπεραίνει, όπως ο φιλόσοφος, ότι το καλύτερο πολίτευμα είναι το μικτό, καθώς αυτό δημιουργεί από τη φύση του τις συνθήκες για τον περιορισμό της απόλυτης εξουσίας⁸⁰. Ο Μεγαλοπολίτης κάνει μια επιπλέον διάκριση στο μικτό πολίτευμα: ουσιαστικά το χωρίζει σε δύο τύπους: α) αυτό το οποίο

⁷⁷ Πολ., ΣΤ', 4, 12. Αν και δε φαίνεται πουθενά ο ιστορικός να υποστηρίζει ότι κάποιος μπορεί να μαντέψει με ακρίβεια το χρόνο (τη στιγμή) κατά τον οποίο η αλλαγή θα γίνει. Αλλά αντίθετα, υποστηρίζει ότι ένας μελετητής μπορεί να προβλέψει ποιος τύπος πολιτεύματος θα ακολουθήσει ποιον: βλ. D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 305.

⁷⁸ Πολ., ΣΤ', 43, 1 – 3.

⁷⁹ Το πολίτευμα της οποίας συγκρίνει με αυτό της Κρήτης. Δεν ασπάζεται όμως τις αντιλήψεις άλλων παλαιότερων του συγγραφέων, όπως του Εφόρου, του Ξενοφώντα, του Καλλισθένη και του Πλάτωνα, οι οποίοι θεωρούσαν τα πολιτεύματα των δύο πόλεων παρόμοια. Ο Πολύβιος θεωρεί ότι έχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ τους κι ότι ποτέ το Κρητικό πολίτευμα δε μπορεί να θεωρηθεί άξιο μνείας όπως των άλλων τριών: Πολ., ΣΤ', 45, 1 – 2.

⁸⁰ Όπως λέει και ο D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 306, στηριζόμενος στα λόγια του αρχαίου ιστορικού: Πολ., ΣΤ', 3, 7 – 8· 10, 1 – 11.

δημιούργησε, μετά από σπουδή, κάποιος νομοθέτης (όπως ο Λυκούργος στη Σπάρτη⁸¹), και β) αυτό το οποίο εξελίχθηκε με φυσικό τρόπο κατά τη διάρκεια των χρόνων (όπως της Καρχηδόνας και της Ρώμης). Και τα δύο εμπίπτουν στον ορισμό του μικτού πολιτεύματος: άρα, ισχύει η έννοια των αντίθετων δυνάμεων εντός αυτού, οι οποίες το αναγκάζουν να βρίσκεται σε απόλυτη ισορροπία.

Ο ιστορικός υιοθέτησε την ιδέα του Πλάτωνα για τα όργανα της κυβέρνησης, τα οποία περιορίζουν το ένα το άλλο, αλλά αντιλήφθηκε διαφορετικά τη λειτουργία και το ρόλο των αντίθετων δυνάμεων. Τα όργανα της κυβέρνησης, για τον Πλάτωνα, ήταν ικανά να αντικρούουν το ένα τις πράξεις του άλλου. Η πλατωνική σκέψη βασίστηκε στο ρόλο των ατόμων της κυβέρνησης, τα οποία μπορούσαν να αντιληφθούν τον περιορισμό στην εξουσία τους, όπως, επίσης, στην ανάγκη για συνεργασία – ή έστω στην ανάγκη συναίνεσης από κάποιο άλλο κυβερνητικό όργανο. Ο φιλόσοφος πίστευε στην καλή διακυβέρνηση, η οποία ήταν αποτέλεσμα του περιορισμού του ανθρώπου στον εαυτό του, ως απόρροια της καλής του φύσης. Η θεωρία του, δηλαδή, ήταν σχετική της ανάμιξης, στην εκτέλεση της εξουσίας, των κυβερνώντων και του ατομικού αυτοπεριορισμού, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα την αποφυγή των αντικρούσεων στο κυβερνητικό επίπεδο.

Από την άλλη, ο Πολύβιος παρατήρησε μια αλληλεπίδραση σε επίπεδο πολιτευμάτων: το μικτό πολίτευμα του Μεγαλοπολίτη δεν αποτελείτο απλά από τρία μέρη/όργανα διακυβέρνησης ή τρεις εκπροσώπους του κάθε πολιτεύματος (π.χ. στη Σπάρτη, βασιλείς, Γερουσία και Έφοροι), αλλά από τρία πολιτεύματα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το συνδυασμό των αρετών και των εξαιρέτων ιδιοτήτων των καλύτερων πολιτευμάτων, τα οποία αναγνώριζε ως τη βασιλεία, την αριστοκρατία και τη δημοκρατία (δηλαδή τα καλά είδη του κάθε γενικού τύπου⁸²). Η σταθερότητα αυτού του

⁸¹ Το πολίτευμα των Σπαρτιατών (η Λακεδαιμονίων Πολιτεία) δημιουργήθηκε, κατά τον Πολύβιο, όταν ο Λυκούργος, σα νομοθέτης, συνδύασε όλες τις αρετές και τα καλύτερα χαρακτηριστικά από τα καλά πολιτεύματα (βασιλεία, αριστοκρατία, δημοκρατία), ώστε κανενός πια δε μπορούσε να αυξηθεί η δύναμή του υπέρ ενός άλλου, αφού το κάθε πολίτευμα αντιδρούσε στο άλλο: Πολ., ΣΤ', 10, 6 – 7: «...ἂ προϊδόμενος Λυκοῦργος οὐχ ἀπλῆν οὐδὲ μονοειδῆ συνεστήσατο τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ πάσας ὁμοῦ συνήθοιζε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ιδιότητας τῶν ἀρίστων πολιτευμάτων, ἵνα μηδὲν ἀυξάνομενον ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς συμφυεῖς ἐκτρέπηται κακίας, ἀντισπωμένης δὲ τῆς ἐκάστου δυνάμεως ὑπ' ἀλλήλων μηδαμοῦ νεύη μηδ' ἐπὶ πολὺ καταρρέπη μηδὲν αὐτῶν, ἀλλ' ἰσορροποῦν καὶ ζυγοστατούμενον ἐπὶ πολὺ διαμένῃ κατὰ τὸν τῆς ἀντιπλοίας λόγον ἀεὶ τὸ πολίτευμα...». Βλ. Ζ. ΠΑΠΑΣΤΥΛΟΥ-ΦΙΛΙΟΥ, «Οι Θεσμοί των Λακεδαιμονίων στον Πολύβιο», *εις Δωδώνη* 34 (2005), σελ. 231, και ιδιαίτερα υποσημ. 33 και 35, για το πρόβλημα των πηγών του Μεγαλοπολίτη, ο οποίος δεν προβληματίζεται με τη σωστή χρονολόγηση των θεσμών που παρουσιάζει (π.χ. η δημοκρατία δεν υπήρχε ακόμα ως θεσμός την εποχή του Λυκούργου, αλλά αντίθετα ο Πολύβιος παρουσιάζει αυτόν τον θεσμό ως έναν που αποτέλεσε εμπνευση για τον νομοθέτη).

⁸² Πολ., ΣΤ', 3, 5 – 4, 5.

συνδυασμού ήταν και ο λόγος της ανωτερότητας του μικτού πολιτεύματος. Τα συστατικά μέρη του Πολυβιανού μικτού πολιτεύματος ήταν πολιτικά κατασκευάσματα, τα οποία ενσωμάτωναν τα βασικά χαρακτηριστικά εκάστου των καλύτερων πολιτευμάτων⁸³. και όταν αναφερόταν σε αυτά, υπογράμμιζε, κάθε φορά, ότι εννοούσε τη σχέση ενός σώματος αρχόντων με την πόλη και τους υπεύθυνους πολιτικούς θεσμούς για την εξισορρόπηση αυτής της σχέσης. Κάθε κυβερνητικό στοιχείο του μικτού πολιτεύματος αντλούσε τα μέλη του από την πόλη-κράτος κατ' αναλογία του πληθυσμού της για συμμετοχή στη διακυβέρνηση.

Ο Πολυβιανός διαχωρισμός των δύο τύπων μικτών πολιτευμάτων, είναι εμφανές ότι εδράζεται σε ιστορικά παραδείγματα. Στην περίπτωση της Σπάρτης, μάλιστα, το μικτό πολίτευμά της θα μπορούσε να υπήρχε για πάντα· αλλά καθώς ήταν δημιούργημα ενός ανθρώπου, ήταν φυσικό να μπορεί να καταστραφεί από τον άνθρωπο⁸⁴ – κάτι το οποίο συνέβη τον 3^ο αι. π.Χ., όταν ο Κλεομένης κατέλυσε το πολίτευμα της Σπάρτης και, κατά τον Πολύβιο, επέβαλε το δεσποτισμό του⁸⁵. Έτσι, ενώ το πολίτευμα των Λακεδαιμόνιων ήταν το καλύτερο και σταθερότερο του κόσμου μέχρι και τον 3^ο αι. π.Χ., ήταν, παράλληλα, ανάξιο από τη φύση του να δώσει στους Σπαρτιάτες τα μέσα για την κυριαρχία τους πάνω στους Έλληνες⁸⁶. Αντίθετα το Ρωμαϊκό πολίτευμα ξεπέρασε σε αυτόν τον τομέα το Σπαρτιατικό, αλλά και το Καρχηδονιακό.

Το μικτό πολίτευμα της Ρώμης ανελίχθηκε με φυσικό τρόπο⁸⁷, μέσα από πολλούς αγώνες και δυσκολίες· οι Ρωμαίοι πάντα διάλεγαν το καλύτερο για αυτούς, υπό το φως της γνώσης την οποία αποκτούσαν μετά από κάθε καταστροφή⁸⁸. Τα κυβερνητικά του μέρη ήταν παρόμοια με αυτά της Σπάρτης⁸⁹: δύο ύπατοι, οι οποίοι ενσάρκωναν τη μοναρχική μορφή, η Σύγκλητος ως ενσάρκωση της αριστοκρατίας και ο λαός,

⁸³ Πολ., ΣΤ', 10, 8 – 11.

⁸⁴ D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 308.

⁸⁵ Πολ., Β', 47, 3.

⁸⁶ Πολ., ΣΤ', 50.

⁸⁷ Οι Ρωμαίοι κατάφεραν να φτάσουν στο μικτό πολίτευμα, ενώ ακόμα ήταν στην αρχή της ανακύκλωσης. Και αφού κατάφεραν να πετύχουν το μικτό πολίτευμα, κατάφεραν επίσης να αποφύγουν και την επίδραση των δυνάμεων που επιφέρουν την αλλαγή. Έτσι, η Ρώμη αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα της ανακύκλωσης. Όμως παράλληλα, η Ρώμη δεν είχε ένα βασικό στοιχείο της ανακύκλωσης: την ακμή. Βλ. F. W. WALBANK, *Commentary*, 1, σελ. 648.

⁸⁸ Πολ., ΣΤ', 10, 14.

⁸⁹ Όπως και της Καρχηδόνας: Πολ., ΣΤ', 51, 1. Ενώ όμως ο Πολύβιος αφιερώνει περισσότερες γραμμές για το Σπαρτιατικό πολίτευμα, δεν κάνει το ίδιο και για το Καρχηδονιακό, σε αντίθεση με τον Αριστοτέλη. Αυτό φυσικά συμβαίνει γιατί η φύση των δύο αυτών μικτών πολιτευμάτων ήταν εντελώς διαφορετική. Η βασική διαφορά τους έγκειτο στο ότι το Σπαρτιατικό μικτό ήταν το αποτέλεσμα ενός ανθρώπου, ενώ το Καρχηδονιακό ήταν αποτέλεσμα μιας φυσικής εξελικτικής πορείας, όπως της Ρώμης, υποκείμενο στη φυσική παρακμή· αν και η Καρχηδόνα είχε ήδη φτάσει την παρακμή της. Βλ. K. VON FRITZ, *Theory of Mixed Constitution*, σελ. 116.

δηλαδή ο δήμος. Ο πολιτικός μηχανισμός, όμως, με τον οποίο αλληλοεπιδρούσαν όλοι μεταξύ τους, ήταν διαφορετικός από αυτόν της Σπάρτης. Το Ρωμαϊκό πολίτευμα απέτρεπε σε ένα κυβερνητικό μέρος την εκτέλεση μιας πράξης αν δεν υπήρχε η συγκατάθεση και των δύο άλλων μερών⁹⁰.

Ο καθοριστικός παράγοντας για τη συνεργασία των μερών του Ρωμαϊκού πολιτεύματος ήταν ο φόβος, ακριβώς όπως και στη λειτουργία των απλών πολιτευμάτων. Ένας μεγάλος κίνδυνος ωθούσε τους πάντες να συμφωνούν και να δρουν σαν ομάδα ώστε να ανταπεξέλθουν στη δυσκολία της στιγμής· έτσι, το συγκεκριμένο πολίτευμα είχε ακαταμάχητη δύναμη και κάθε του απόφαση γινόταν πράξη. Δυνατό, όμως, να διορθώνει και τον εαυτό του, καθώς, όταν η Ρώμη ήταν πια ασφαλής και επιτυχής, συνέβαινε κάποιο από τα μέρη της κυβέρνησης να αύξανε υπέρ του μέτρου (όπως συμβαίνει πάντα σε όλα τα πολιτεύματα)· τότε τα άλλα δύο μέρη εναντιώνονταν. Αυτό δεν απέτρεπε μόνο τις εγωιστικές πράξεις, αλλά απέτρεπε και την πρότασή τους, εξαιτίας του φόβου της παρέμβασης⁹¹. Σε αντίθεση με το Σπαρτιατικό πολίτευμα, αυτό της Ρώμης όχι μόνο απέτρεπε την παρακμή, αλλά, επίσης, κρατούσε ενωμένη την πόλη, κατεύθυνε όλες του τις δυνάμεις στους αντικειμενικούς στόχους και, έτσι, επέτρεψε στη Ρώμη να καταστεί μια μεγάλη αυτοκρατορία.

Το αποκαλυπτικότερο στοιχείο για τη σχέση των μερών ενός μικτού πολιτεύματος, είναι η παρακμή του φυσικού μικτού⁹². Όταν ο ιστορικός διατύπωσε την άποψή του για το μέλλον της Ρώμης, βρήκε βάση στην ιστορία της Καρχηδόνας (η οποία κατακτήθηκε και ισοπεδώθηκε από τη Ρώμη). Σε αυτήν την πρόγνωση, ο Πολύβιος διατύπωσε δύο νόμους κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής, παράλληλα καθορίζοντας τις συνθήκες, οι οποίες ορίζουν την παρακμή του μικτού πολιτεύματος. Ο πρώτος νόμος διατυπώνει την αλλαγή στον τρόπο ζωής των πολιτών, όταν το κράτος αποκτά ευημερία και ασφάλεια – με αποτέλεσμα αυτοί να ανταγωνίζονται για τα αρχοντικά αξιώματα και άλλα αντικείμενα πόθου. Ο δεύτερος νόμος ορίζει την αλλαγή στο πεδίο της εκτελεστικής εξουσίας· όταν ο λαός νομίζει ότι, εξαιτίας της απληστίας, αδικείται από τους λίγους και όταν, εξαιτίας του πόθου για αξίωμα, κολακεύεται από τους πολλούς, τότε αποσύρεται από την επιθυμία συμμετοχής στην εξουσία, οδηγώντας το πο-

⁹⁰ Στη Σπάρτη ο βασιλιάδες και ο λαός ήταν οι άμεσα αντικρουόμενες δυνάμεις με τους εφόρους να βρίσκονται στη μέση και να φέρνουν την ισορροπία με το να παίρνουν το μέρος πότε της μίας δύναμης και πότε της άλλης.

⁹¹ Πολ., ΣΤ', 18.

⁹² Πολ., ΣΤ', 57, 6 – 9.

λίτευμα σε οχλοκρατία⁹³. Όπως γίνεται φανερό, αυτοί οι νόμοι είναι διαφορετικοί από τους ισχύοντες για τις αλλαγές στα απλά πολιτεύματα, καθώς ορίζουν λεπτομερώς την αλλαγή η οποία θα επέλθει σε δύο από τα τρία μέρη του μικτού πολιτεύματος, στο αριστοκρατικό και στο δημοκρατικό⁹⁴.

Η προσέγγιση του Πολυβίου έχει μια αυθεντικότητα, μια πρωτοτυπία, η οποία δεν ανευρίσκεται αλλού στην Ελληνική πολιτική σκέψη – παρόλο που βασίζεται σε δύο Ελληνικές ιδέες: πρώτον, κάθε καλό πολίτευμα έχει το διεφθαρμένο του και, δεύτερον, η ανάμιξη πολιτευμάτων είναι η μόνη λύση για την αποφυγή της διαφθοράς. Όμως, ο Μεγαλοπολίτης είναι καθαρά επηρεασμένος και από τη Ρωμαϊκή πολιτική σκέψη και ιδεολογία⁹⁵. Η εφαρμογή αυτής της προσέγγισης/θεωρίας στην Ελληνική ιστορία είναι σχετικά ειλικρινής, καθώς είναι αναπτυγμένη επί τη βάσει Ελληνικών πολιτευμάτων. Η εφαρμογή της, όμως, στη Ρώμη θέτει ως προϋπόθεση, πρώτα τη σύνταξη της ιστορίας του Ρωμαϊκού πολιτεύματος και μετά την προσαρμογή της θεωρίας αυτής, με στόχο την ανάλυση ενός νέου και άγνωστου, για τα ελληνικά δεδομένα, πολιτεύματος. Η ανάλυση της *Res Publica* δεν είναι απολύτως ακριβής στην περιγραφή των χαρακτηριστικών της πολιτικών θεσμών, παρά ταύτα αναγνωρίζει τη σημασία της ισορροπίας της πολιτικής δύναμης – της δυνατότητας, δηλαδή, άσκησης εξουσίας – ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικό-οικονομικές ομάδες. Με την αναγνώριση της εμπειρίας, και της σημασίας αυτής, την οποία προσκόμισε η Ρώμη μέσα από κακουχίες, σχετικών της πολιτικής ισορροπίας, δίδονται, παράλληλα, τα εύσημα για την καλή διαχείριση και το συμβιβασμό, τα οποία έδειχνε αυτή η δύναμη στις εκάστοτε κρίσεις⁹⁶.

Η θεωρία του μικτού πολιτεύματος μπορεί να χάνεται από την Ελληνική πολιτική σκέψη, αλλά μεταπηδά στο αντίστοιχο πεδίο της Ρωμαϊκής φιλοσοφίας. Εκεί βρίσκει τον κύριο εκφραστή της στο πρόσωπο του Κικέρωνα, ο οποίος κυρίως σε δύο έργα του, παραθέτει τις απόψεις του για το Ρωμαϊκό πολίτευμα, δηλαδή το μικτό, όπως ο ίδιος το είχε διακρίνει και αναλύσει.

⁹³ Βλ. συνοπτικά D. E. HAHM, «Hellenistic Theories» (2000), σελ. 475 – 476. Πολύ πιο αναλυτικά στο D. E. HAHM, «Polybius' applied» (1995), σελ. 41 – 45.

⁹⁴ Και το αποτέλεσμα δεν είναι το ίδιο, αλλά εξαρτάται από την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο αυτών μερών. D. E. HAHM, «Mixed Constitution» (2009), σελ. 310.

⁹⁵ A. LINTOTT, «The Theory of the Mixed Constitution at Rome», in J. BARNES & M. GRIFFIN (eds), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, New York 1997(= «Mixed at Rome»), σελ. 70 – 85.

⁹⁶ F. W. WALBANK, *Commentary*, 1, σελ. 155 – 156. Και για μια λεπτομερή ανάλυση και αξιολόγηση, K. VON FRITZ, *Theory of Mixed Constitution*, σελ. 306 – 352.

ΤΜΗΜΑ 2. ΚΙΚΕΡΩΝ ΚΑΙ ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ

§ α. Ρωμαϊκή πολιτική σκέψη

Η πολιτική σκέψη στα Λατινικά ιστορικά κείμενα είναι αρκετά δυσκολότερη να βρεθεί και να απομονωθεί, από ότι στα αντίστοιχα Ελληνικά⁹⁷. Η ρητή και κατηγορηματική ανάπτυξη θεωριών δεν είναι ένα στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει τους Ρωμαίους. Αλλά αυτό δε σημαίνει ότι τα γραπτά τους δεν αντανakλούν τις πεποιθήσεις τους περί των πολιτικών θεσμών και των πολιτικών δομών και πώς αυτές αλλάζουν με την πάροδο των χρόνων. Όταν σε μια ιστορία η περιγραφή ενός γεγονότος παρεκτρέπεται από αυτήν (όπως στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αλλά και στον Κικέρωνα, ο οποίος χαρακτηρίζεται από έντονα ελληνικά στοιχεία), τόσο ευκολότερο είναι αυτή η περιγραφή να αναγνωρισθεί (και να απομονωθεί) ως πολιτική σκέψη. Επίσης, δηλώσεις οι οποίες συμβαδίζουν με την κοινή ηθική ενός πολιτισμού, είναι κι αυτές δηλώσεις πολιτικής σκέψης.

Βασικό, όμως, χαρακτηριστικό στην εν γένει Ρωμαϊκή ιστορία, παραμένει η διαφορετική αντίληψη και ο τρόπος ζωής τους σε σχέση με τους Έλληνες⁹⁸. Η Ρώμη είναι μια κοινωνία συνηθισμένη στην έννοια της εξουσίας, είτε αυτή εκφράζεται μέσω του αρχηγού της οικογένειας – *pater familias* – είτε μέσω του διοικητή στον πόλεμο – *imperator*. Βασική προϋπόθεση για αυτήν την ‘εμπιστοσύνη’ σε έναν ανώτερο άνδρα, αποτελεί η έννοια της πίστης – *fides* – η οποία διαμορφώνει όλο το νομικό και πολιτικό πεδίο της Ρωμαϊκής ζωής. Αυτή η έννοια, μαζί με τις παρόμοιες της προστασίας – *tutella* – και της αφοσίωσης – *commisum* – είναι χαρακτηριστικά αμιγώς Ρωμαϊκά. Η *fides* ως αμοιβαία εμπιστοσύνη και αξιοπιστία παίζει ποικίλο και μεγάλο ρόλο στη Ρωμαϊκή ηθική και την πολιτική τους σκέψη, ως βασικό συστατικό της κοινωνίας: στον Ελληνικό πολιτισμό δεν υπάρχει κάτι το ανάλογο, παρά την ύπαρξη όρων με αυστηρές έννοιες, όπως η ομόνοια⁹⁹.

⁹⁷ T. WIEDEMANN, «Reflections of Roman Political Thought in Latin Historical Writing», in *History of Thought*, 2000(= «Reflections»), σελ. 517.

⁹⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαφοράς αντίληψης αποτελεί και η έννοια της ελευθερίας μεταξύ των δύο κόσμων, με την περίπτωση των Αιτωλών και της παρεξήγησης γύρω από την πίστη (*fides*), το 191 π.Χ., μετά την ήττα των Αιτωλών και του συμμάχου τους Αντιόχου Γ' από τους Ρωμαίους. Βλ. γύρω από την έννοια της ελευθερίας στο Ρωμαϊκό κόσμο, Ι. Ε. ΤΖΑΜΤΖΗΣ, *Libertas. Ζητήματα ελευθερίας εις τὸ δίκαιο καὶ τοὺς θεσμούς τῆς Ρώμης*, Πεπραγμ. Ε.Δ.Δ.Ε., 2, Αθήνα/Θεσσαλονίκη/Παρίσι 2006(= «*Libertas*»).

⁹⁹ M. SCHOFIELD, «Cicero's Definition of *Res Publica*» («Cicero's Definition»), in J. G. F. POWELL (ed.), *Cicero the Philosopher. Twelve Papers*, New York 1999, σελ. 81.

Η τέχνη της διακυβέρνησης, καθαρά σε πρακτικό επίπεδο, είναι ένα από τα θέματα στα οποία οι Ρωμαίοι αριστεύουν. Όμως, αυτή η πρακτική, με την οποία κατέκτησαν όλον τον τότε γνωστό κόσμο, αν και καθαρά ρεαλιστική, ως πολιτική γραμμή, δεν έχει αντίκτυπο στο θεωρητικό πεδίο. Κανένας φιλόσοφος, κανένας πολιτικός άντρας δεν ανευρίσκεται να έχει ασχοληθεί με το λόγο πίσω από αυτήν την πολιτική επιτυχία. Το μόνο το οποίο ενδιέφερε τους Ρωμαίους ήταν ο ίδιος ο νόμος, η φύση αυτού, κι όχι ένα θεωρητικό σχεδιάγραμμα για την πολιτεία τους¹⁰⁰. Για αυτό και είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη κάθε ρωμαϊκή προσπάθεια σχετική με φιλοσοφικές απορίες, όπως η προέλευση και η φύση της πολιτικής κοινωνίας, αλλά και κάθε προσπάθεια για τον καθορισμό των πολιτικών θεσμών, οι οποίοι θα οδηγήσουν τον άνθρωπο στην καλή ζωή.

Τα περισσότερα Ρωμαϊκά κείμενα χρονολογούνται μετά την πτώση της *Res Publica*, από τα χρόνια της Ηγεμονίας του Αυγούστου και έπειτα, όταν η ιστοριογραφία ανθίζει στη Ρώμη. Εξάιρεση σε αυτό αποτελούν δύο πρόσωπα: ο Σαλλούστιος¹⁰¹ και ο Τίτος Λίβιος¹⁰², ιστορικοί της μεταβατικής περιόδου της Ρωμαϊκής πολιτικής ιστορίας. Και ενώ το έργο του πρώτου είναι σημαντικό για τη Ρωμαϊκή πολιτική ιδεολογία¹⁰³, για τον Λίβιο δεν ισχύει αυτό· γιατί, ενώ συνέγραψε συνοπτική ιστορία, ασχολείται καθόλου – ή ελάχιστα – με τους πολιτικούς θεσμούς της πόλης του.

Σύγχρονος των δύο ιστορικών είναι ο Κικέρων. Αυτός, αν και ρήτορας και δραστήρια πολιτική προσωπικότητα του τέλους της *Res Publica*, είναι παράλληλα φιλόσοφος, όντας φανερά επηρεασμένος από την Στοά και την Ακαδημία¹⁰⁴. Το συγγραφικό του έργο, αν και δεν είναι αμιγώς φιλοσοφικό (όπως του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη),

¹⁰⁰ G. H. SABINE & S. B. SMITH, *Marcus Tullius Cicero. On the Commonwealth*, Indianapolis 1950(= *Cicero*), σελ. 39.

¹⁰¹ Gaius Sallustius Crispus, 86 π.Χ. – 34 π.Χ. Ρωμαίος ιστορικός και πολιτικός από ιταλική πληβεία οικογένεια. Τρία έργα του έχουν διασωθεί, τα δύο σε ολόκληρη τη μορφή τους. Το *de Coniuratione Catilinae* (ή *Bellum Catilinae*) και το *de Bellum Jugurthinum*. Από το μεγαλύτερο όμως και πιο σημαντικό του έργο, τις *Historiae*, έχουν σωθεί μόνο αποσπάσματα.

¹⁰² Titus Livius, 59 π.Χ. - 17 π.Χ. Ρωμαίος ιστορικός, ο οποίος έγραψε μία μνημειώδη ιστορία της Ρώμης και του ρωμαϊκού λαού (*Ab Urbe Condita Libri*) που καλύπτει την περίοδο από τους πρώτους θρύλους της Ρώμης πριν την παραδοσιακή ίδρυσή της το 753 π.Χ. μέχρι την ηγεμονία του Οκταβιανού Αυγούστου. Το έργο αυτό σώθηκε αποσπασματικά (35 βιβλία από τα 142). Ήταν ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της ιστορίας αυτής της εποχής.

¹⁰³ Βλ. *infra*, σελ. 37 – 42.

¹⁰⁴ Για τις φιλοσοφικές επιρροές του Κικέρωνα, βλ. το σύντομο κεφάλαιο στο άρθρο του E. M. ATKINS, «Cicero», in *History of Thought* (2000), σελ. 483 – 487, με αναφορές σε περαιτέρω βιβλιογραφία. Για μια εν γένει αποτίμηση του φιλοσοφικού έργου του Ρωμαίου ρήτορα, βλ. J. G. F. POWELL (ed.), *Cicero the Philosopher. Twelve Papers*, New York 1999.

βρίθει αναφορών για την πολιτική ιδεολογία και για την πολιτική φιλοσοφία¹⁰⁵. μη λησμονείται εξάλλου ότι ο Κικέρων είναι ο κύριος εκπρόσωπος της πολιτικής ιδεολογίας της *Res Publica*, σε μια εποχή κιόλας κατά την οποία το πολίτευμα έπνεε τα λοίσθια.

Στα δύο έργα του ρήτορα, τα οποία θα απασχολήσουν την παρούσα έρευνα σε μεγαλύτερο βαθμό, η πολιτική φιλοσοφία του είναι, εμφανώς παράλληλη με του Πολυβίου. Όμως, ενώ ο Πολύβιος είναι ένας Έλληνας, ο οποίος προσπαθεί να προσαρμόσει στο ελληνικό κοινό του, τη ρωμαϊκή πολιτική ορολογία, δηλαδή μια ξένη προς αυτούς, ο Κικέρων, ως γνήσιος Ρωμαίος πολιτικός, δε μπαίνει καν στον κόπο να αναλύσει τους θεσμούς της πόλης του· φυσικά κάτι τέτοιο δε μπορεί να συμβαίνει γιατί θεωρεί αυτούς ανάξιους αναφοράς, αλλά απλά γιατί το κοινό του, όντας αμιγώς Ρωμαϊκό, ήξερε ακριβώς για τι πράγμα μιλούσε κάθε φορά. Το έργο του Σαλλούστιου έρχεται να συμπληρώσει την εικόνα του Κικέρωνα, κυρίως, όμως, στο πεδίο των πολιτικών ιδεολογιών και όχι τόσο στο ίδιο το κομμάτι της πολιτικής θεωρίας.

Η θεωρία, λοιπόν, του μικτού πολιτεύματος βρίσκει έναν αξιόλογο συνεχιστή, ο οποίος, μάλιστα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι έρχεται να συμπληρώσει τους φόβους του Πολυβίου για το Ρωμαϊκό πολίτευμα, αφού, όπως είναι γνωστό, την εποχή του Κικέρωνα, αυτό διανύει την περίοδο της παρακμής του.

§ β. Προσπάθεια παλινόρθωσης ή ένα ουτοπικό όνειρο; Οι σκέψεις του Κικέρωνα για το Ρωμαϊκό πολίτευμα

Η σπουδαιότητα του Κικέρωνα στην ιστορία των πολιτικών ιδεών, έγκειται στην επιβίωση της αριστοκρατικής Ρώμης, η οποία κατά τον ίδιο είναι η μόνη ικανή να διατηρήσει την αυτοκρατορία¹⁰⁶, αλλά και στην αξιοθαύμαστη προσπάθεια του να διαγνώσει τα λάθη στο Ρωμαϊκό πολίτευμα και να προτείνει πιθανές διορθώσεις¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Βλ., για μια εισαγωγή στη φιλοσοφική σκέψη του Κικέρωνα, N. WOOD, *Cicero's Social and Political Thought*, Berkeley/London 1988.

¹⁰⁶ Βλ. A. MOULAKIS (ed.), *The Collected Works of Eric Voegelin, vol. 19. History of Political Ideas, vol. I, Hellenism, Rome, and Early Christianity*, Columbia/London 1997, σελ. 133. Αποψη του συγγραφέα επίσης είναι ότι ο Κικέρων δεν είναι σπουδαίος φιλόσοφος των πολιτικών θεωριών, αλλά η σημασία του μέχρι σήμερα έγκειται στην ικανότητα του ρήτορα να μπορέσει να συνδυάσει τα Ρωμαϊκά αριστοκρατικά ιδεώδη σε μια πολιτική θεωρία, την οποία παρουσίασε ως δική του. Αυτή η άποψη βρίσκεται και στους G. H. SABINE & S. B. SMITH, *Cicero*, σελ. 40.

¹⁰⁷ Βλ. A. A. LONG, «Cicero's Politics in *De Officiis*», in A. LAKS & M. SCHOFIELD (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Sym-*

Όταν ο Κικέρων γράφει για το Ρωμαϊκό πολίτευμα, έχουν περάσει περίπου εβδομήντα χρόνια από την εφαρμογή της θεωρίας της ανακύκλωσης – μικτού πολιτεύματος στη Ρώμη από τον Πολύβιο. Οι εμφύλιοι πόλεμοι είναι το μοναδικό γεγονός το οποίο κυριαρχεί στην καθημερινή ζωή των Ρωμαίων και αυτό, φυσικά, δεν αφήνει ανεπηρέαστο το έργο του Κικέρωνα. Όταν ξεκινά τη συγγραφή του πρώτου έργου, του *de Re Publica*, οι πόλεμοι αυτοί φαίνονται να έχουν κοπάσει, με τη συμμαχία των τριών πρώτων ανδρών της Ρώμης να ισχύει ακόμα¹⁰⁸. αλλά όταν το έργο έχει πια ολοκληρωθεί, η συμμαχία έχει διασπαστεί και ο εμφύλιος πόλεμος, με τη μορφή του Καίσαρα, είναι πάλι προ των πυλών. Το *de Re Publica* δεν περιγράφει το Ρωμαϊκό πολίτευμα όπως ήταν στα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ., αλλά τον τρόπο λειτουργίας του πενήντα χρόνια πριν. Το κείμενο έχει τη μορφή διαλόγου, μιας συζήτησης μεταξύ επιφανών Ρωμαίων του τέλους του 2^{ου} αι. π.Χ., κάτι το οποίο θυμίζει σε έντονο βαθμό την *Πολιτεία* του Πλάτωνα. Και ακριβώς όπως ο Έλληνας φιλόσοφος, έγραψε τους *Νόμους* για να συμπληρώσει τη θεωρία του, έτσι και ο Κικέρων έγραψε το *de Legibus* για να ολοκληρώσει την εικόνα του για το ιδανικό πολίτευμα, προσθέτοντας σε αυτό το έργο το πρότυπο του καλύτερου πολίτη. Και τα δύο έργα¹⁰⁹ προϋδεάζουν τον αναγνώστη τους για τις προθέσεις του συγγραφέα. Επίσης, η προσπάθεια μίμησης του Πλάτωνα είναι εμφανής: από τον Έλληνα φιλόσοφο δεν εμπνέεται μόνο τη μορφή του κειμένου ως διάλογου, αλλά υιοθετεί από αυτόν δύο βασικές αρχές: πρώτον ότι η σταθερότητα είναι βασικό στοιχείο για την επιτυχία μιας *res publica*¹¹⁰, και δεύτερον ότι η ακμή αυτής βασίζεται στην παιδεία των πολιτικών της αρχηγών. Όμως, οι ομοιότητες με τον Έλληνα φιλόσοφο τελειώνουν εδώ. Ο Κικέρων δεν ασχολείται με την κατασκευή από το μηδέν μιας ιδανικής πόλης, ούτε δημιουργεί νέους πολιτικούς θεσμούς για αυτήν. Αντίθετα παίρνει ως αρχή, μια πραγματική πόλη, τη Ρώμη του, και προσπαθεί να δει τι την έχει οδηγήσει στην πτώση και τη διαφθορά: και αφού βρει την αιτία, ξεκινά το έργο της διόρθωσης του πολιτεύματος της για να φέρει τη Ρωμαϊκή *Res Publica* πάλι στην κορυφή. Η ιδέα του Κικέρωνα δεν είναι σχετική ενός φιλόσοφου – βασιλιά,

posium Hellenisticum, Cambridge 1995 (= «Cicero's Politics»), σελ. 213, ο οποίος δε θεωρεί ότι είναι τόσο σημαντικός ο Κικέρων για το λόγο της διατήρησης της αριστοκρατικής πολιτικής της εποχής του.

¹⁰⁸ Η καλούμενη πρώτη τριανδρία, των Καίσαρα, Πομπήιου, Κράσσου, μεταξύ 60 π.Χ. και 53 π.Χ. Καλούμενη, γιατί ήταν ανεπίσημη και η νεότερη έρευνα της έδωσε το όνομα αυτό κατ' αναλογία της επίσημης, καθαρά πολιτικής, τριανδρίας των Μάρκου Αντώνιου, Οκταβιανού και Λέπιδου, η οποία διήρκησε από το 43 π.Χ. ως το 33 π.Χ.

¹⁰⁹ Στην παρούσα εργασία οι παραπομπές στο πρωτότυπο γίνονται από τις εκδόσεις Λειψίας: C. F. W. MUELLER (ed.), *M. Tullii Ciceronis Scripta quae manserunt omnia / recognovit*, Lipsiae 1898.

¹¹⁰ Εδώ δεν εννοείται μόνο το πολίτευμα της Ρώμης, αλλά γενικά το καλύτερο πολίτευμα. Για τον ορισμό του Κικέρωνα βλ. *infra*, σελ. 33 – 35, αλλά και M. SCHOFIELD, «Cicero's Definition» (1999), σελ. 63 – 83, για μια εκτενή ανάλυσή του.

αλλά σχετική του Ρωμαίου πολίτη ως κατόχου αρχοντικού αξιώματος, ο οποίος αναγκάζει με την εξουσία του τους πολίτες να ακολουθούν κάποιες επιταγές, κάποιους κανόνες.

Προκειμένου να παρουσιάσει το ιδανικό του πολίτευμα, ο Κικέρων αρχικά παραθέτει την άποψη του για τη δημιουργία της κοινωνίας και μετά κατηγοριοποιεί τα πολιτεύματα – όπως έκαναν και όσοι προηγήθηκαν αυτού: μοναρχία, ολιγαρχία, δημοκρατία. Αλλά, από εδώ και πέρα διαφοροποιείται εντελώς από τους υπόλοιπους φιλοσόφους: εκτός ίσως μόνο από τον Πολύβιο, με τον οποίο φαίνεται με μια πρώτη ματιά να έχουν την ίδια θεωρία περί του μικτού πολιτεύματος. Θεωρεί δηλαδή ότι τα απλά πολιτεύματα είναι τρία, και τα οποία έχουν καλές και διεφθαρμένες μορφές, και ότι το καλύτερο πολίτευμα για σταθερότητα είναι το μικτό. Η βάση τους για την πολιτική τους θεωρία είναι μεν ίδια, αλλά υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ τους, οι οποίες δεν είναι ελάσσονος σημασίας.

Καταρχάς, τα έργα τους έχουν διαφορετικό σκοπό, με τον Πολύβιο να γράφει ιστορία και να θεωρεί το καλύτερο πολίτευμα αυτό της Ρώμης, και με τον Κικέρωνα να έχει σκοπό την παρουσίαση του καλύτερου πολιτεύματος: το οποίο είναι αυτούσιο το Ρωμαϊκό, αλλά με κάποιες αλλαγές – ουτοπικές στον χαρακτήρα τους – μπορεί να γίνει το καλύτερο για όλες τις πόλεις. Οι διαφορές Πολυβίου και Κικέρωνα μπορούν να περιληφθούν σε τρία κύρια σημεία: α) η επίδραση της αριστοτελικής θεωρίας στον Κικέρωνα, β) η επιθυμία του να παρουσιάσει το μικτό πολίτευμα της Ρώμης ως ένα στο οποίο οι ταραχές των *populares/φιλολαϊκών*¹¹¹ δεν έχουν παίξει κανένα ρόλο ούτε στη σύγχρονή του εποχή ούτε στο παρελθόν, και γ) η θετική προσέγγιση αμφοτέρων προς τη μοναρχία ως αγνή πολιτεία, η οποία, όμως, είναι παραπάνω από απλή εκτίμηση του μοναρχικού στοιχείου στο μικτό πολίτευμα¹¹².

Για τον Πολύβιο το μικτό πολίτευμα σημαίνει ότι υπάρχει ισορροπία στο κράτος: ισορροπία η οποία μεταφράζεται ως κάθε στοιχείο με ίσα μέρη εντός του πολιτεύματος και κατανομή της τεμαχισμένης εξουσίας με ενιαίο τρόπο. Όμως, για τον Κικέρωνα η ισορροπία έχει μια εξειδικευμένη σημασία. Για αυτόν ισορροπία είναι η δύ-

¹¹¹ *Populares* και *optimates*: αντίπαλες ομάδες στη ρωμαϊκή πολιτική σκηνή. Αυτές οι δύο ομάδες έχουν κυριαρχήσει στη Ρώμη τον τελευταίο αιώνα της Res Publica και έχουν διαμορφώσει το πολιτικό σκηνικό της σε τεράστιο βαθμό. Η έρευνα έχει ασχοληθεί εκτενέστατα με αυτό το φάσμα της ρωμαϊκής πολιτικής ιστορίας: ενδεικτικά μόνο βλ. M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 389 – 392 για μια εισαγωγή. Πιο αναλυτικός ο A. LINTOTT, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968, αλλά και P. A. BRUNT, *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988 (= *Fall of Republic*), *passim*.

¹¹² A. LINTOTT, «Mixed at Rome» (1997), σελ. 81.

ναμη, η οποία δείχνεται με την εξουσία του κράτους· ενός κράτους όμως που κυβερνιέται από τον καλύτερο πολίτη, άρα είναι αυτός που επιβάλλει την εξουσία του και έτσι επιφέρει την ισορροπία. Όταν όμως ο Κικέρων μιλά για τον καλύτερο πολίτη δε μιλά αναγκαστικά για έναν μόνο, αλλά εννοεί ότι οι καλοί άντρες μπορεί να είναι πολλοί και όλοι μαζί να συνεισφέρουν για το καλό της *res publica*.

Για τον ρήτορα υπάρχουν, όπως προαναφέρθηκε, τρία καλά, απλά (μη μικτά) πολιτεύματα, τα οποία μπορούν να παρακμάσουν στις διεφθαρμένες τους μορφές¹¹³. Κι εδώ τραβά μια γραμμή στην Πολυβιανή σκέψη και δε δέχεται τον κύκλο των πολιτευμάτων, αλλά πιστεύει σε μια πιο ποικιλόμορφη διαδικασία εναλλαγής αυτών. Δηλαδή, ενώ η ανακύκλωση θέλει την εναλλαγή από μοναρχία σε ολιγαρχία και μετά σε δημοκρατία με τη σειρά, ο Κικέρων πιστεύει ότι οποιοδήποτε πολίτευμα μπορεί να διαδεχτεί την τυραννία ή και την ολιγαρχία¹¹⁴. Επίσης ο Αρπινάτης θεωρεί ότι μια (οποιαδήποτε) *res publica* ποτέ δε μπορεί να παρακμάσει με φυσικό τρόπο, όπως συμβαίνει με τα απλά πολιτεύματα, τα οποία βασίζονται πιο πολύ στην αρχικού τύπου κοινωνία. Αυτή η κοινωνία δεν πηγάζει απλώς από τη σωματική αδυναμία και την ανθρώπινη ανάγκη για προστασία, αλλά από ένα φυσικό κοινωνικό ένστικτο το οποίο δημιουργεί μια κοινότητα, αρχικά, και μετά την κοινωνία, βασισμένη στη συναινετική αποδοχή του νόμου και την επιδίωξη του κοινού συμφέροντος¹¹⁵. Άρα η δύναμη της κοινωνίας βασίζεται σε ό,τι είναι δίκαιο – ή ό,τι πιστεύει ο ίδιος ότι είναι – για κάθε τάξη, και όχι στο φόβο των κοινών απειλών και ενός συστήματος «ελέγχου και ισορροπιών».

Η κύρια έμφαση του ρήτορα είναι σχετική του τρόπου με τον οποίο το μικτό πολίτευμα παραμένει σταθερό, συντηρώντας κάθε άξιο στοιχείο από τα τρία απλά πολιτεύματα στα αντίστοιχα μέρη του. Οι ύπατοι παρέχουν ένα βασιλικό στοιχείο (*imperium* – εκτελεστική εξουσία)· η Σύγκλητος ένα σοφό αριστοκρατικό συμβούλιο με συμβουλευτικό ρόλο στην άσκηση της πολιτικής (*consilium*)· και ο λαός μέσω της εκλογής αρχόντων και της ψήφισης νόμων έχει μια γενικού τύπου ελευθερία¹¹⁶ (*libertas*¹¹⁷).

¹¹³ Cic., *Rep.*, I, 44.

¹¹⁴ Cic., *Rep.*, I, 68. Εδώ επαναλαμβάνεται η θεωρία του Αριστοτέλη, η οποία θέλει την εναλλαγή των πολιτειών να γίνεται χωρίς συγκεκριμένη σειρά: Αριστ., *Πολ.*, Ε'.

¹¹⁵ Cic., *Rep.*, I, 39.

¹¹⁶ Cic., *Rep.*, I, 55· I, 69· II, 57. Παράλληλα με τη συζήτηση για αυτές τις αξίες, γίνεται και προσπάθεια λύσης (θεραπείας) των όσων αδυναμιών εμφανίζονται σε κάθε πολίτευμα. Η μοναρχία περιόρισε

Για τον Αρπινάτη, λοιπόν, το ιδανικό πολίτευμα είναι η *res publica*. Τι ακριβώς σημαίνει όμως αυτή; Στα ελληνικά δε μπορεί να γίνει ακριβής μετάφραση του όρου αυτού, ούτε υπάρχει κάποια αντιστοιχία για την έννοια στην πλήρη της σημασία· και αυτό είναι φανερό στις ελληνικές γραπτές πηγές, όταν γίνεται αναφορά στη Ρώμη. Στα Λατινικά κείμενα, προγενέστερα και μεταγενέστερα του Κικέρωνα, δεν υπάρχει μία μόνο έννοια. Μπορεί να είναι τα δημόσια πράγματα, η κοινότητα, η κοινωνία, η χώρα κ.ά. Όταν μιλά για αυτήν, ο Κικέρων δεν εννοεί τίποτα από αυτά, ούτε καν το ίδιο το πολίτευμα της Ρώμης ως *Res Publica*, αλλά, αντίθετα, κάνει λόγο για *res populi*. Αυτός ο ορισμός ενέχει δύο στοιχεία: την ιδέα του λαού και την πρόταση ότι η πολιτεία είναι η περιουσία του λαού (*res populi*). Περιουσία όχι με κυριολεκτική έννοια, αλλά μεταφορικά· δηλαδή, οι υποθέσεις και τα ενδιαφέροντα του λαού μπορούν να θεωρηθούν η περιουσία του¹¹⁸.

Σημαντική προϋπόθεση, ώστε ένα πολίτευμα να θεωρείται *res publica*, είναι οι κυβερνώντες να λαμβάνουν υπόψη τους τα ενδιαφέροντα του λαού. Αυτό δημιουργεί μια κοινωνία ενάρετη και βασισμένη στη δικαιοσύνη. Η τυραννία, η ολιγαρχία, η οχλοκρατία, αποτυγχάνουν όλες· σε μια τυραννία¹¹⁹ και σε μια ολιγαρχία δε μπορεί να υπάρχει *res populi* και σε μια οχλοκρατία όπου εξουσιάζει ο όχλος δε μπορεί να υπάρχει λαός. Βέβαια όταν σε ένα καθεστώς λείπει το αίσθημα της ομαδικότητας και της ηθικής συμφωνίας, αυτή όντας μια κοινή αίσθηση δικαιοσύνης που αντανακλάται στην ηθική ζωή και τους θεσμικούς όρους μιας κοινωνίας, τότε δε μπορεί να γίνεται λόγος για *res publica*.

Όμως, δε γίνεται η εξουσία να αφηθεί ολόκληρη και αυθαίρετη στα χέρια των λίγων. Ο λαός, σίγουρα, δεν πρέπει να έχει την ίδια ελευθερία, όπως σε μια δημοκρατία, αλλά δε γίνεται να μην έχει καθόλου (τότε δε γίνεται λόγος πια για μικτό πολίτευμα). Για τον Κικέρωνα, η διαδικασία της ψηφοφορίας είναι αυτούσιο το δικαίωμα της επιλογής. Η ψηφοφορία παρέχει το μηχανισμό για την ενσωμάτωση της ελευθερίας του λαού, μέσα από την καθοδήγηση των λίγων (των καλύτερων πολιτών). Και εδώ ο λα-

το *consilium* σε λίγα άτομα· η αριστοκρατία πήρε την ελευθερία από τη μάζα· και από τη δημοκρατία λείπει η αξιοπρέπεια: I, 43· I, 53.

¹¹⁷ Για το θεσμό της ελευθερίας, πέραν των όσων αναφέρονται επιγραμματικά σε προηγούμενο σημείο του παρόντος πονήματος (*supra*, σελ. 27, υποσημ. 98), βλ. C. WIRSZUBSKI, *Libertas as a Political Idea in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge 1950 και I. E. TZAMTZHS, *Libertas*, για μια διεξοδική ανάλυση.

¹¹⁸ Βλ. M. SCHOFIELD, «Cicero's Definition» (1995), σελ. 66 – 77, για μια σχολαστική ερμηνεία των όρων που χρησιμοποιεί ο Κικέρων στο έργο του, όταν μιλά για την πολιτεία του.

¹¹⁹ Σε άλλο σημείο του έργου του, ο Κικέρων θεωρεί ότι η τυραννία τελικά δεν είναι απλά μια διεφθαρμένη μορφή *res publica*, αλλά ότι δεν αποτελεί καν τέτοια μορφή πολιτεύματος: *Rep.*, II, 43.

ός πρέπει να είναι σοφός, ώστε να μπορεί να αναλάβει ανά πάσα στιγμή το ρόλο του, ο οποίος είναι να κατευθύνει την πόλη προς το τέλος της, το σκοπό της· να την εξελίξει προς το μοναδικό είδος πολιτεύματος το οποίο διασφαλίζει τη σταθερότητα, τη *res publica*. Μιλάει δηλαδή για μια *civis prudentia*, η οποία είναι συντηρητικό μέτρο, καθώς δίνει ελευθερία στους πολίτες, αλλά περιορίζει να αυξηθούν κατά πολύ οι δυνάμεις του¹²⁰. Κατά συνέπεια, κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία της *res publica* είναι το *consilium*, το *imperium* και η *libertas*. Κάθε τέτοια πολιτεία, αν θέλει να διατηρηθεί, θα πρέπει να έχει *consilium* στην εξουσία της¹²¹. Το πιο σημαντικό στοιχείο για την, Κικερώνεια, πολιτική ζωή είναι η εξουσία, ως αρχή και όχι ως δύναμη. Ένα αριστοκρατικό συμβούλιο μπορεί να διαγράψει καλύτερη πολιτική γραμμή από ένα άτομο και είναι πιο σοφό από το λαό στο σύνολό του¹²². Ένα τέτοιο συμβούλιο πρέπει να εκλέγεται και τα κατάλληλα κριτήρια δεν είναι ο πλούτος και η καταγωγή, αλλά η αρετή και η σοφία των υποψηφίων πολιτικών¹²³.

Ο Κικέρων δεν ασχολείται μόνο με τη διάκριση καλών και διεφθαρμένων πολιτευμάτων, αλλά κυρίως με το βασικότερο θέμα του ορισμού της νόμιμης πολιτείας. Γιατί δεν υπάρχει πραγματική *res publica*, όταν το καθεστώς έχει καταχραστεί ή έχει αποβάλει τα δικαιώματα του *populus* στο *res* του. Με την προσοχή του εστιασμένη γύρω από τη σχέση του λαού και των δικαιωμάτων του, ο ρήτορας δημιουργεί μια εντελώς νέα θεωρία βασισμένη σε νομικό λεξικό, η οποία δεν έχει προηγούμενο ή παράλληλο στην Ελληνική πολιτική φιλοσοφία. Αυτή η νομική έμπνευσή του αποτελεί τη Ρωμαϊκή συνεισφορά στην πολιτική σκέψη.

Η αρχηγία του κράτους, λοιπόν, δε μπορεί να ανήκει στον οποιονδήποτε, παρά μόνο στον καλύτερο πολίτη, ο οποίος ορίζεται από τον Αρπινάτη στο επόμενο έργο του – το οποίο ολοκληρώνει την πολιτική του σκέψη – το *de Legibus*. Δεν ισχυρίζεται ότι μόνο ένας μπορεί να έχει την εξουσία¹²⁴: αυτός (ή αυτοί) ο καλύτερος πολίτης θα

¹²⁰ Το θέμα της παραχώρησης δικαιωμάτων κατ' ανάγκη στο λαό επαναλαμβάνεται στο έργο του Κικέρωνα, κάθε φορά που συζητιέται η ελευθερία του λαού (*libertas populi*). Με αργούς και προσεκτικούς ρυθμούς ο λαός μπορεί να πειστεί ότι είναι πραγματικά ελεύθερος και έτσι μπορεί να ενισχυθεί η ενότητα της πόλης και η σταθερότητα του πολιτεύματος, χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος να υπονομευτούν οι βάσεις του. Με τη ψηφοφορία νομιμοποιείται η έγκυρη διαβούλευση της Συγκλήτου και η εκτελεστική εξουσία των αρχόντων, ενώ παράλληλα απομακρύνεται η πιθανότητα μιας άμεσης κακής διακυβέρνησης από το λαό.

¹²¹ Cic., *Rep.*, I, 41.

¹²² Cic., *Rep.*, I, 52· II, 15· II, 56 – 58.

¹²³ Cic., *Rep.*, I, 51 – 53.

¹²⁴ Παρά την προτίμηση που δείχνει προς τη μοναρχία μόνο ως καλό, απλό πολίτευμα. Σε κανένα σημείο του έργου του δεν εκφράζει αμφιβολία για την υπεροχή του μικτού πολιτεύματος έναντι του μοναρχικού καθεστώτος. Η προτίμηση για τη μοναρχία συμβαίνει γιατί πρέπει να δικαιολογηθεί η πρω-

προσπαθεί πάντα για το καλό της πόλης του και, γεμάτος σοφία και εμπειρία, θα ξέρει να χειρίζεται κρίσιμες καταστάσεις με ήρεμο τρόπο, χωρίς να πανικοβάλλεται.

Η πρώτη αναφορά στον ιδανικό πολιτικό δεν είναι στο *de Legibus*, αλλά στο *de Re Publica*, όταν τονίζεται η αστάθεια των απλών πολιτευμάτων¹²⁵. Οι πρώτες αυτές νόξεις όταν ακόμα αναλύει τις αλλαγές των πολιτευμάτων, γίνονται για να καταδειχθούν και οι αρετές του πολιτικού. Αυτός πρέπει να ξέρει ποιες αλλαγές μπορεί να επηρεάσουν ένα καθεστώς, να είναι ικανός να αναγνωρίζει αυτές τις μεταβολές, ήδη από την αρχή τους, και να ελέγχει την κατάσταση· και, αν μπορεί, να την αποτρέπει ή να κατευθύνει την εξέλιξη. Η πρώτη αρετή δεν είναι όμως εύκολη στην πράξη, καθώς ο Κικέρων δεν πιστεύει στον κύκλο των πολιτευμάτων. Αν ο πολιτικός χάσει τον έλεγχο, τότε η τυραννία ή η οχλοκρατία θα επέλθουν και είτε θα υπάρχει πολλή ελευθερία είτε καθόλου. Οι δυνάμεις δηλαδή αυτές έχουν μια αποσταθεροποιητική επίδραση η οποία μπορεί μακροπρόθεσμα να οδηγήσει σε μια διεφθαρμένη *res publica* ή και σε άλλη τελείως πολιτεία¹²⁶. Για αυτό υποχρέωση του πολιτικού είναι ο έλεγχος αυτών των δυνάμεων. Και αυτό είναι εφικτό μόνο μέσα από τη σωστή εκπαίδευση, η οποία, κατά τον ρήτορα, είναι συνυφασμένη με τη έννοια της δικαιοσύνης και της πίστης¹²⁷. Για τον συγγραφέα, η δικαιοσύνη ενέχει δύο έννοιες· το δίκαιο αλλά και τη γενναιοδωρία¹²⁸, οι οποίες είναι ικανές να συγκροτούν μια κοινωνία, αλλά είναι οι δύο όψεις ενός νομίσματος. Η έννοια της πίστης (*fides*) περιγράφεται στη βάση της δικαιοσύνης. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη είναι το θεμέλιο μιας κοινωνίας, και οι απλοί πολίτες εμπιστεύονται έναν πολιτικό με αρετή, αλλά και φήμη για την καλή του οικονομική διαχείριση· γιατί ο ιδανικός πολιτικός δεν πρέπει να βάζει σκοπό το κυνήγι του χρήματος προς όφελος του, αλλά θα πρέπει να διαχειρίζεται σωστά τα οικονομικά της πόλης, όχι μόνο για να τη συντηρήσει, αλλά και να επαυξήσει τη δύναμή της.

τοκαθεδρία της έννοιας του *imperium*, η οποία υπάρχει στους υπάτους, δηλαδή στο μοναρχικό στοιχείο της *Res Publica*. Βλ. J. L. FERRARY, «The Statesman and the law in the political philosophy of Cicero», in A. LAKS & M. SCHOFIELD (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge 1995 (= «The Statesman»), σελ. 52.

¹²⁵ Cic., *Rep.*, I, 45. Επίσης, αναφέρεται ξανά όταν έγινε εναλλαγή στο πολίτευμα της Ρώμης από μοναρχία σε τυραννία: *Rep.*, II, 45.

¹²⁶ Cic., *Rep.*, III

¹²⁷ Και τις δύο αυτές έννοιες τις αναλύει σε ένα άλλο έργο του, το *de Officiis*, στο οποίο επιχειρηματολογεί ότι οι αρετές των πρώτων πολιτών μιας *res publica* είναι αυτές από τις οποίες εξαρτάται μια ακμάζουσα πολιτεία. Αλλά προχωρά και παραπέρα, ορίζοντας αυτές τις αρετές σε ένα καθαρό πολιτικό πλαίσιο.

¹²⁸ Αυτή η διττή σημασία της δικαιοσύνης εμφανίζεται για πρώτη φορά με τον Κικέρωνα στη φιλοσοφία.

Στο *de Legibus* εκθέτονται οι σωστοί νόμοι της πόλης· από την αρχή ακόμα του έργου, ο Κικέρων ισχυρίζεται ότι ο σωστός νόμος δε μπορεί να υπάρξει αν δεν είναι σύμφωνος προς τη φύση (άρα να έλκει τη νομιμότητά του από τη φύση)¹²⁹. Ακολουθεί η ανάπτυξη του ίδιου του φυσικού νόμου – δικαίου (*ius naturae*), δηλαδή των σωστών νόμων μιας πόλης, οι οποίοι όμως μπορούν να γίνουν – και να παραμείνουν – παγκόσμιοι¹³⁰. Αν και ο ιδανικός πολίτης δύναται να νομοθετεί¹³¹, ο Κικέρων δεν ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων νόμων· αντίθετα, στο τρίτο βιβλίο του *de Legibus*, προχωρά στην ενδυνάμωση των μηχανισμών οι οποίοι απαγορεύουν τη νομοθέτηση, γιατί είναι καλύτερα να αποτύχει ένα καλό μέτρο, παρά να περάσει ένα κακό¹³². Γιατί είναι σημαντικότερο ο ιδανικός πολίτης να μπορεί να αποτελεί πηγή νόμου επί τη βάση της σοφίας του· σε μια στιγμή ανάγκης μπορεί να αξιοποιήσει τις ανεπάρκειες του γραπτού νόμου, κάτι το οποίο εγείρει το ερώτημα αν ο νόμος είναι χρήσιμος. Η δικαιολογία πάντως για μια τέτοια υπέρβαση του νόμου έχει να κάνει με την ασφάλεια του λαού ως υψίστης σημασίας¹³³. Εν τέλει, ο Κικέρων υπαινίσσεται ότι ο νόμος μπορεί να είναι αιώνιος· άρα η πόλη η οποία στηρίζεται στο σωστό νόμο μπορεί κι αυτή να γίνει αιώνια. Κι αν μια πόλη απαρνείται τον νόμο, τότε είναι σα να αποδέχεται τη φυσική της πορεία προς την παρακμή. Όμως, δεν είναι η φύση αυτή η οποία αναγκάζει την πόλη να πάρει πτωτική πορεία, αλλά ο ίδιος ο λαός της, ο οποίος αν δεν είναι σωστά εκπαιδευμένος, τότε διαφθείρεται εύκολα και παρασέρνει την πόλη μαζί του.

Όσα έχει προτείνει ο Κικέρων σίγουρα είναι ουτοπικά. Όμως, για τον ίδιο, βασίζονται στην πραγματικότητα και είναι σχεδιασμένα για την πραγματικότητα. Προσπαθώντας να βρει λύση στην κατάπτωση της Ρωμαϊκής *Res Publica*, συνέταξε ένα τεράστιο έργο το οποίο άφησε ανεξίτηλο το σημάδι του στην πολιτική φιλοσοφία. Αλλά, όπως έδειξαν και τα ίδια τα γεγονότα, όλα όσα πρότεινε δε θα μπορούσαν ποτέ να εφαρμο-

¹²⁹ Cic., *Leg.*, I. Αρκετές φαίνονται να είναι οι επιρροές από τη Στωική Φιλοσοφία: βλ. J. L. FERRARY, «The Statesman» (1995), σελ. 66 – 73, για το αν αυτό ισχύει ή όχι.

¹³⁰ Cic., *Leg.*, I, 57· II, 34 – 37· III, 4. Και όπως φαίνεται και μέσα στο κείμενο, οι νόμοι αυτοί είναι ουσιαστικά οι νόμοι της Ρώμης.

¹³¹ Cic., *Rep.*, V, 3.

¹³² Cic., *Leg.*, III, 42.

¹³³ Cic., *Leg.*, III, 8. Κάπου εδώ φαίνεται και η δικαιολογία την οποία έδινε ο Κικέρων για τα όσα έκανε όταν προχώρησε στην εκτέλεση των συνεργατών του Κατιλίνα, μετά το *senatus consultum ultimum* του 63 π.Χ. Με τα έσχατα συγκλητικά δόγματα η έρευνα έχει ασχοληθεί επαρκώς, και δικαίως, αφού πρόκειται για περιπτώσεις κατά τις οποίες η νομική λειτουργία του κράτους αναστέλλεται και η δικαιοσύνη περνά άμεσα στα χέρια του λαού. Για το αν αυτό όμως ήταν κάτι νόμιμο, σωστό, να γίνει ή όχι, οι απόψεις διίστανται. Για μια εισαγωγή στον όρο, βλ. M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 400 – 401 και I. E. TZAMTZΗΣ, *Libertas*, σελ. 63 και κυρίως υποσημ. 185 και 186 για παραπομπή σε περαιτέρω βιβλιογραφία.

στούν. Παρά ταύτα, η ιδεολογία που άφησε πίσω του, επηρέασε τα μέγιστα τη σύγχρονη εποχή, αφού κατά την περίοδο των συζητήσεων για το Σύνταγμα των Η.Π.Α., οι φόβοι του Κικέρωνα για μια διεφθαρμένη *res publica* επαναλαμβάνονται συνεχώς.

§ γ. Η ηθική κρίση. Η πολιτική σκέψη του Σαλλούστιου

Πέραν της ρητορείας, η ιστοριογραφία επίσης αντανακλά τις ρωμαϊκές πολιτικές ιδέες, έστω κι αν το κάνει με τεχνάσματα δανεισμένα από την Ελληνική ρητορεία. Σίγουρα οι Ρωμαίοι συγγραφείς χρησιμοποιούσαν τα θεωρητικά σχήματα της Ελληνικής πολιτικής φιλοσοφίας¹³⁴, αλλά ποτέ δε το έκαναν για να εξηγήσουν ή να ταξινομήσουν την πολιτική εξέλιξη στη Ρώμη. Η διαφορά, με τους Έλληνες πολιτικούς φιλοσόφους, έγκειται στον τρόπο με τον οποίο ερμήνευσαν οι Ρωμαίοι τις πολιτικές εξελίξεις. Δεν χρησιμοποιούσαν τα θεωρητικά πρότυπα των Ελλήνων, παρά παραδείγματα πρακτικού χαρακτήρα, όπως ακριβώς συνέβαινε στην καθημερινή τους ζωή, με τη χρήση των *exempla*. Δηλαδή, η πολιτική ιστορία ήταν για αυτούς μια σειρά παραδειγμάτων ηγετικών αντρών, οι οποίοι είχαν ο καθένας μεγαλύτερη ή μικρότερη εξουσία και διαφορετικό τρόπο εξασκήσεως αυτής. Άρα όταν οι Ρωμαίοι γράφουν ιστορία, δεν το κάνουν γιατί πιστεύουν ότι με αυτήν ο αναγνώστης θα μπορεί να καταλάβει την ανθρώπινη φύση ή θα φανούν οι πολιτικοί τρόποι ελέγχου της κοινωνίας· απλά το κάνουν γιατί έχουν στο νου τους τη δημιουργία ενός αποθετηρίου παραδειγμάτων, με τα οποία ο αναγνώστης στο μέλλον θα μπορεί να πάρει καλύτερες αποφάσεις¹³⁵.

Η επίδραση αυτής της σκέψης είναι πασιφανής στα έργα του Λιβίου και του Σαλλούστιου. Ενώ όμως και οι δύο παρέχουν παραδείγματα, ο Λίβιος (τουλάχιστον στα διασωθέντα αποσπάσματα της ιστορίας του) δεν επιθυμεί να προβεί σε πολιτική ανάλυση, παρά να δώσει έμφαση στη λογική συνέχεια, στην ενότητα, του έργου του, ως ιστορίας. Και εξάλλου δε χρειάζεται να αναλύσει πολιτικούς θεσμούς, αφού είναι Ρωμαίος και γράφει ρωμαϊκή ιστορία για Ρωμαίους, δηλαδή ανθρώπους που ήξεραν τον τρόπο λειτουργίας της πόλης τους¹³⁶. και αυτό ακριβώς τον μειώνει στο πεδίο της Ρωμαϊκής πολιτικής σκέψης. Όμως, υπάρχει ένα στοιχείο στην ιστορία του, το οποίο παίζει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, και το οποίο εντάσσεται στο πεδίο της Ρωμαϊ-

¹³⁴ Πέραν του Κικέρωνα, και ο Τάκιτος: Tac., *Ann.*, IV, 33, όπου αναφέρεται και στο μικτό πολίτευμα.

¹³⁵ Sal., *Jug.*, IV, 1· IV, 6. Tac., *op. cit.*

¹³⁶ T. WIEDEMANN, «Reflections» (2000), σελ. 523.

κής πολιτικής σκέψης, η *fides*. Την χρησιμοποιεί για να περιγράψει τις αιτίες πίσω από κάθε στρατιωτική ανάμιξη των Ρωμαίων, ακόμα και σε μακρινά μέρη. Όμως είναι ένα αμιγώς Ρωμαϊκό στοιχείο, το οποίο διαμόρφωσε την πολιτική της Ρώμης, ακόμα κι αν ο Λίβιος δεν το εντάσσει στο λεξιλόγιο της πολιτικής ιδεολογίας.

Σε συνάρτηση με τις απόψεις του Κικέρωνα, εμφανίζεται ο Σαλλούστιος. Ενώ είναι πολιτικοί αντίπαλοι, άρα έχουν διαφορετικές απόψεις για πολλές πρακτικές των παρατάξεων της εποχής τους, ο Σαλλούστιος χρησιμοποιεί την ιδέα της ηθικής κρίσης, ως το λόγο της πτώσης της *Res Publica*. Αυτή η ηθική κρίση ήταν αποτέλεσμα της διαφθοράς στη ρωμαϊκή πολιτική ζωή, η οποία ήρθε μετά την καταστροφή της Καρχηδόνας και του πλούτου που εισέρρευσε στη Ρώμη¹³⁷. Και εδώ μπορεί να γίνει ένας μικρός παραλληλισμός με τις αιτίες της πτώσης της Ρώμης του Κικέρωνα, αφού και οι δύο είχαν τους ίδιους φόβους για το αγαπημένο τους πολίτευμα. Εκεί όμως που ο Κικέρων προχωρά στην αναζήτηση λύσεων του προβλήματος, ο Σαλλούστιος απλώς απαριθμεί μία-μία τις αιτίες της πτώσης, γνωρίζοντας ότι δε μπορεί να γίνει καμιά προσπάθεια παλινόρθωσης του παλιού πολιτεύματος.

Αν και δεν ήταν ρήτορας ή πολιτικός φιλόσοφος, αλλά ιστορικός, τα έργα του είναι γεμάτα με αναφορές σε πολιτικές ιδέες, οι οποίες έχουν διαμορφώσει, όχι μόνο την αρχαία Ρωμαϊκή πολιτική σκέψη, αλλά και τη νεότερη. Σε μια προσπάθεια αναζήτησης της αιτίας πίσω από την πτώση της *Res Publica*, ο Σαλλούστιος γράφει για τον εγωισμό, την απληστία και την πλεονεξία της Ρωμαϊκής αριστοκρατίας της περιόδου¹³⁸. Όλα αυτές οι αμαρτίες, σύμφωνα με τον Ρωμαίο ιστορικό, έχουν προέλθει από ένα μεγάλο γεγονός της ιστορίας της· από την καταστροφή της Καρχηδόνας και τη συνεπακόλουθη αύξηση της διαφθοράς μετά την έξοδο από το προσκήνιο της μεγάλης εξωτερικής πίεσης¹³⁹. Η εξαφάνιση της μεγάλης εχθρού της Ρώμης, έφερε την ειρήνη και τον πλούτο στη ζωή τους. Και αυτά έφεραν την *ambitio* (φιλοδοξία) και την *avaritia* (πλεονεξία) στο πολιτικό σκηνικό, οι οποίες ήταν οι κύριες αιτίες της διαφθοράς.

¹³⁷ Σημαντικότερο παραμένει πάντα το έργο του D. C. EARL, *The Political Thought of Sallust*, Cambridge 1961 (= *Sallust*).

¹³⁸ Περισσότερο στα έργα του *de Coniuratione Catilinae* (ή *Bellum Catilinae*) και *de Bellum Jugurthinum*, τα οποία είναι ολόκληρα, και λιγότερο στις *Historiae* του, όχι λόγω μικρότερης σημασίας του έργου αυτού, αλλά επειδή διασώζεται αποσπασματικά. Τα δύο πρώτα απασχολούν την παρούσα εργασία περισσότερο.

¹³⁹ Είναι συνεχείς οι αναφορές του σε αυτό το γεγονός· βλ. *Sal., Cat.*, 10, 1 – 2· *Jug.*, 41, 2.

Πριν ακόμα ορίσει αυτές τις δύο και εξηγήσει γιατί είναι αιτίες της διαφθοράς, ο Σαλλούστιος ξεκινά και τα δύο του έργα με το τι είναι καλύτερο να κυνηγά ο άνθρωπος όσο ζει· τη δόξα, όχι για εγωιστικούς σκοπούς, αλλά για να αφήσει πληθώρα *exempla* στους απογόνους του και έτσι να διατηρηθεί στη μνήμη όσο περισσότερο γίνεται. Για να το επιτύχει πρέπει να έχει κάποιες *bonae artes*¹⁴⁰ στην ψυχή του: *ingenium*, *virtus*, *probitas* και *industria*. Το *ingenium* είναι το φυσικό ταλέντο της ψυχής, καλό ή κακό, το οποίο διαχωρίζει τους ανθρώπους από τα κτήνη. *Virtus*, η λειτουργία του *ingenium* σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες¹⁴¹. *Probitas*, είναι η ακεραιότητα, η οποία μαζί με τη *fides* αποτελούν σημαντικά στοιχεία της Ρωμαϊκής ζωής. Και τέλος, *industria*, η επιμέλεια· ένα σημαντικότερο απαιτούμενο στην επιδίωξη της *gloria*, η απουσία του οποίου οδηγεί στην απληστία.

Το *Bellum Catilinae* ξεκινά με τη διάκριση μεταξύ ανθρώπων και ζώων· οι μεν έχουν για όπλο το νου τους, τα δε κυριαρχούνται από την κοιλιά τους και τις ορέξεις τους¹⁴². Όμως πολλοί άνθρωποι αφήνουν τις ορέξεις τους να τους ορίζουν· ένας τέτοιος ήταν και ο Κατιλίνας, ο οποίος αξιοποίησε τη διεφθαρμένη δημόσια ηθική¹⁴³. Συνεχίζει με την περιγραφή των ηθών και των θεσμών της Ρώμης, τα οποία διαμόρφωσαν την πολιτεία της, αλλά και τη διαφορά και την πτώση τους¹⁴⁴. Οι πρώτοι Ρωμαίοι είχαν ένα πολίτευμα βασισμένο στο νόμο, το οποίο ήταν μοναρχία. Όταν όμως αυτό μεταλλάχθηκε σε τυραννία, οι Ρωμαίοι άλλαξαν τον τύπο πολιτεύματος και έτσι το κράτος τους, όντας ελεύθερο πια έγινε πολύ δυνατό σε γρήγορο χρονικό διάστημα¹⁴⁵. Η ηθική είχε ανθίσει και δεν υπήρχαν κακές επιρροές. Αλλά όταν η πολιτεία αυξήθηκε υπερβολικά, η απληστία και η φιλοδοξία εμφανίστηκαν και το πολίτευμα διεφθάρη¹⁴⁶. Ο πλούτος ανάγκασε την αρετή να εξαφανιστεί. Και σε μια πόλη τόσο διεφθαρμένη ο Κατιλίνας βρήκε την ευκαιρία να προσπαθήσει να αρπάξει την εξου-

¹⁴⁰ Ιδιαίτερη προσοχή εδώ, καθώς ο Σαλλούστιος επιλέγει μια εντελώς διαφορετική ορολογία από τους προκατόχους του (κυρίως τον Κικέρωνα), οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τη λέξη *virtutes*. Ο Ρωμαίος ιστορικός προβαίνει σε μια τέτοια πράξη γιατί πολύ απλά για αυτόν η *virtus* έχει μια άλλη σημασία, την οποία είναι προσεκτικός να μη χρησιμοποιήσει ποτέ σε πληθυντικό και προκαλέσει σύγχυση. Βλ. D. C. EARL, *Sallust*, σελ. 12.

¹⁴¹ Αυτοί οι κανόνες είναι ορατοί μόνο στο παρελθόν, σε μια εποχή κατά την οποία η *Res Publica* ήταν καλή και αδιάφθορη.

¹⁴² Sal., *Cat.*, 2, 8.

¹⁴³ Sal., *Cat.*, 5, 8.

¹⁴⁴ Sal., *Cat.*, 5, 9.

¹⁴⁵ Sal., *Cat.*, 6, 7· 7, 3.

¹⁴⁶ Sal., *Cat.*, 1, 1 – 6.

σία¹⁴⁷. Ως συνέπεια η Σύγκλητος αναγκάστηκε να περάσει ένα έσχατο δόγμα για να σώσει το λαό από τη σκλαβιά¹⁴⁸.

Το *Bellum Jugurthinum* αρχίζει, όπως και το άλλο έργο, με τη διάκριση της αρετής από την ανηθικότητα, και τους κινδύνους όταν κάποιος υποκύπτει στις ορέξεις του¹⁴⁹. Ο Ιουγούρθας, ένας Νουμιδός βασιλιάς, χρησιμοποίησε τον τρόπο της εξαγοράς για να μπορέσει να κρατήσει την εξουσία στη χώρα του. Παρατηρώντας ότι όλα στην Ρώμη είναι προς πώληση¹⁵⁰, ο Ιουγούρθας πάντα γλύτωνε από διάφορα προβλήματα και, μάλιστα, προέβλεψε ότι η Ρώμη οδεύει ταχύτατα προς την καταστροφή¹⁵¹. Η απάντηση της Ρώμης ήταν επηρεασμένη από τις εκάστοτε πολιτικές παρατάξεις και δεν κοίταζε το καλό της πολιτείας¹⁵². Τελικά ο Μάριος, ο αρχηγός των *populares*, απαρνήθηκε τους *optimates*, και την απληστία τους, και ανέλαβε στρατηγός στην Αφρική, νίκησε τον Ιουγούρθα και επέστρεψε στη Ρώμη νικητής¹⁵³. Ο φόβος ενός εχθρού είχε αποκαταστήσει προσωρινά τη *virtus* στη Ρώμη· αλλά σύντομα θα διαλυόταν από τη διαμάχη του Μάριου και του Σύλλα.

Η *ambitio* είναι καλό να υπάρχει, άλλα όχι σαν αυτοσκοπός. Κατά την εποχή της διαφθοράς όλοι τη χρησιμοποιούσαν για να γίνουν αξιωματούχοι και όχι για να επιδιώξουν τη *gloria*, όπως την είχε ορίσει ο Σαλλούστιος, καθώς χρησιμοποιούν με λάθος τρόπο το *ingenium*. Η *avaritia*¹⁵⁴ μπορεί να θέτει στόχο τη *gloria*, αλλά εξυμνεί τον πλούτο, κάτι το οποίο, όπως και με την *ambitio*, οδηγεί στην ανατροπή των *bonae artes*.

Σε μια πρώτη φάση, ο Σαλλούστιος φαίνεται να έχει μικρές διαφορές με τις ιδέες της αριστοκρατικής παράδοσης. Κύρια ανησυχία του είναι η εξάσκηση της πολιτικής πάντα με γνώμονα το καλό της πόλης, κάτι το οποίο επιφέρει *gloria* και *virtus*. Και οι αριστοκρατικές ιδέες ήθελαν τη *virtus* μέσα στην πολιτεία. Από εδώ και πέρα όμως η ιδέα του Σαλλούστιου γίνεται πιο ξεκάθαρη. Παρόλο που συμφωνεί ότι η *virtus* είναι το προνόμιο των πολιτικών ανθρώπων, δεν ακολουθεί την αριστοκρατική παράδοση, του περιορισμού αυτής σε μια ομάδα ή τάξη. Η εξάσκηση του *ingenium* μέσα στην

¹⁴⁷ Sal., *Cat.*, 14, 1.

¹⁴⁸ Sal., *Cat.*, 21, 2· 47, 1.

¹⁴⁹ Sal., *Jug.*, 1, 3 – 4.

¹⁵⁰ Sal., *Jug.*, 20, 1.

¹⁵¹ Sal., *Jug.*, 35, 10.

¹⁵² Sal., *Jug.*, 40, 3.

¹⁵³ Sal., *Jug.*, 114, 3.

¹⁵⁴ Εδώ ο Σαλλούστιος εντάσσει άλλη μια αιτία της παρακμής της Ρώμης. Ο πλούτος που συσώρευσε ο στρατός του Σύλλα στην Ασία, ήταν τόσο μεγάλος, που όταν γύρισαν οι στρατιώτες πίσω, έφεραν μαζί τους και την πολυτέλεια, άλλο ένα στοιχείο διαφθοράς: Sal., *Cat.*, 11, 4 – 5.

πολιτεία είναι ανοιχτή προς όλους· η *virtus* δέχεται όλους τους άντρες, και *nobiles* και *novus homines*. Και ο Κικέρων και ο Σαλλούστιος χρησιμοποιούν συχνά το ίδιο λεξιλόγιο για την έννοια της *virtus*, με τις έννοιες των *industria* και *ingenium*, καθώς η έννοια αυτή είναι συνυφασμένη με τους *novus homines*. Όλη η ιδέα της *virtus* είναι έτσι σχεδιασμένη να ταιριάζει με την τάξη των νέων αντρών¹⁵⁵. Όμως ενώ ο Κικέρων είναι διατεθειμένος να αποδεχτεί την καταγωγή σαν ισχυρό προσόν για την υποψηφιότητα της υπατείας (όντας και ο ίδιος εξάλλου *homo novus* ο οποίος δε θέλει να ξεπεράσει τους *optimates* αλλά να συνεργαστεί μαζί τους), ο Σαλλούστιος αποστρέφεται τελείως τη *nobilitas*, με την κατάχρηση της εξουσίας της.

Και όλα αυτά έγιναν μετά την καταστροφή της Καρχηδόνας από τους Ρωμαίους¹⁵⁶. Η αφαίρεση του Καρχηδονιακού φόβου από τις ζωές των Ρωμαίων, έφερε την ειρήνη και την επαύξηση της πολυτέλειας, άρα της πλεονεξίας. Προκειμένου να περιγράψει την καταστροφή της αρμονίας (*concordia*), ο Σαλλούστιος υιοθέτησε την έννοια της *dignitas* – αξίας. Αυτή εμπεριέχει τόσο την έννοια της αξίας του κατόχου της όσο και την έννοια του σεβασμού αυτού του προσώπου λόγω της κατοχής της. Διαφέρει από την *gloria*, καθώς είναι μόνο για ένα πρόσωπο και δεν κληροδοτείται. Καθώς δεν κληροδοτείται, είναι στενά συνυφασμένη με τη *dignitas* και τη θητεία των δημοσίων αξιωμάτων. Η *nobilitas* κάνει τις πρώτες εμφανίσεις της στο 2^ο αι. π.Χ., με το να ελέγχει όλο και πιο πολύ ποια αξιώματα κατείχε. Η *dignitas* γίνεται συνώνυμη των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων και των προνομίων της *nobilitas*. Και αυτή είναι η παρατήρηση του Σαλλούστιου· η *dignitas* της *nobilitas* στηριζόταν στον έλεγχο της τής δημόσιας ζωής¹⁵⁷. Και καταχράστηκαν αυτήν την εξουσία ώστε η *dignitas* να φτάσει να σημαίνει άδικη κυριαρχία¹⁵⁸.

Έμφυτη με την ευγένεια είναι πάντα η διαμάχη *dignitas* και *libertas*. Γιατί πολλοί άντρες προσπάθησαν να προστατέψουν τη *dignitas* τους με πρόσχημα τη *libertas* του λαού¹⁵⁹. Στην πραγματικότητα η *libertas* κατέστη απλά μια πολιτική φράση συχνά χρησιμοποιούμενη από τους *populares* για να αντιτεθούν στην *dignitas* των

¹⁵⁵ Όμως και οι δύο παραποιούν την ιστορία προς όφελος των ιδεών τους. Είναι γνωστό ότι η αριστοκρατία του 2^{ου} αι. π.Χ. βασιζόταν κατά πολύ στην καταγωγή, η οποία μετρούσε πολύ περισσότερο από τις προσωπικές ικανότητες ενός άντρα, στην υποψηφιότητα για ένα αξίωμα.

¹⁵⁶ Σχετικά με το αν αυτή είναι όντως μια σημαντική χρονολογία ή αν η ηθική κρίση είχε αρχίσει νωρίτερα, βλ. D. C. EARL, *Sallust*, σελ. 41 – 59.

¹⁵⁷ *Sal., Jug.*, 41, 7.

¹⁵⁸ *Sal., Cat.*, 11. *Sal., Jug.*, 31· 85.

¹⁵⁹ Παραδείγματα είναι η συγκέντρωση στρατού από τον νεαρό Πομπήιο για να επιτεθεί στο Μάριο και τη τυραννία του, αλλά και η διάβαση του Ρουβικόνα από τον Καίσαρα, όταν απειλούταν ξεκάθαρα η *dignitas* του.

optimates. Αλλά δεν υπήρχε σύγκριση στη διεκδίκηση των δύο όρων από τις αντίστοιχες ομάδες, αφού οι *optimates* είχαν τον έλεγχο του κράτους και μπορούσαν να καταστέλλουν το λαό.

Η περιγραφή του Σαλλούστιου των γεγονότων μετά την καταστροφή της Καρχηδόνας, έχει δύο διαστάσεις. Αρχικά, στο *Bellum Jugurthinum* υπάρχει η κατανόηση, σε Ρωμαϊκά πολιτικά πλαίσια, της πτώσης της *virtus* και της καταστροφής της αρμονίας μετά την αφαίρεση του *metus Punicus*. Αυτή η καταγραφή γίνεται σε ένα πάρα πολύ απλό πλαίσιο και δεν περιλαμβάνει καμία άλλη πλευρά του θέματος πέραν της πολιτικής. Κοινωνικό-οικονομικοί παράγοντες αφήνονται τελείως ασχολίαστοι, παρά γίνεται μόνο εστίαση της προσοχής στο θέμα της φιλοδοξίας, της πλεονεξίας και της καταπίεσης του λαού από την αριστοκρατία, όπου καμία ομάδα δεν έδειξε αρετή. Η άλλη διάσταση είναι σχετική της φρασεολογίας του Σαλλούστιου, η οποία αντικατοπτρίζει ένα πολιτικό λεξιλόγιο των τελευταίων χρόνων της *Res Publica* όταν αναφέρεται στην αντίθεση *dignitas* και *libertas*. Το τέλος της *concordia* ήλθε με την άνοδο των *populares*· ακόμα κι αν ισχυρίζεται ότι είχε έρθει από το 146 π.Χ. με την καταστροφή της Καρχηδόνας. Όμως για τον Σαλλούστιο ο λαός ήταν συνυπεύθυνος για την πτώση της αρμονίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Π. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Η ιδέα του μικτού πολιτεύματος δεν χάθηκε με την καταστροφή της Ρωμαϊκής *Res Publica*. Αντίθετα, η θεωρία αυτή, είτε στην πολυβιανή της μορφή είτε με κάποιες παραλλαγές, παραμένοντας ως ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της Ευρωπαϊκής πολιτικής θεωρίας, κατέληξε στις ιδέες του Μοντεσκιέ (*Montesquieu*)¹⁶⁰, όπως αυτός τις παρουσίασε στο έργο του *Το Πνεύμα των Νόμων*. Πριν ακόμη από τον Γάλλο Διαφωτιστή, ψήγματα αναφορών στη θεωρία του μικτού πολιτεύματος, ως μια μορφή ισορροπημένης διακυβέρνησης, εμφανίστηκαν σε άλλα έργα της περιόδου αλλά και, νωρίτερα, σε ένα πολίτευμα της Αναγέννησης: στους Φλωρεντινούς του τέλους του 15^{ου} αι., οι οποίοι ήθελαν ένα αντίδοτο για τις ταραχές της πόλης τους¹⁶¹. και στην Πολιτεία της Βενετίας, η οποία αποτέλεσε ένα καλό παράδειγμα μικτής διακυβέρνησης – ή τουλάχιστον αυτό ισχυρίζονταν οι Βενετοί πολιτικοί θεωρητικοί του 16^{ου} αι. με περηφάνια¹⁶². Η Βενετία κατάφερε, για αρκετούς αιώνες, να είναι η «Γαληνοτάτη Δημοκρατία», την οποία πολλοί υμνούσαν. Όμως, το χαρακτηριστικό το οποίο της έδωσε δύναμη και σταθερότητα, ήταν και η πτώση της. Το υιοθετημένο σύστημα ελέγχου ήταν υπερβολικό: το Συμβούλιο των Δέκα και οι Ιεροεξεταστές του Κράτους δημιουργούσαν ένα παράδοξο, το οποίο δεν οδηγούσε κάπου. Καμιά νομική πρόβλεψη δεν υπήρχε για τις καινούριες συνθήκες, οι οποίες παρουσιάζονταν κάθε στιγμή και απειλούσαν τη Δημοκρατία της Βενετίας. Η απόφαση για τη διάλυση, το Μάιο του 1787, ήταν απλά ο επιτάφιος σε ένα κράτος το οποίο είχε πεθάνει εδώ και καιρό.

Η πολιτική σκέψη της Αναγέννησης βρήκε τον κύριο εκφραστή της στο πρόσωπο του Μακιαβέλι (*Machiavelli*). Αυτός, σε ένα τεράστιο έργο, κατάφερε να αναπτύξει τις κυρίαρχες τάσεις της εποχής του και, αντιγράφοντας σε μεγάλο βαθμό τον Πολύβιο, μίλησε για τα προβλήματα της δημοκρατίας. Βέβαια, δε συμφώνησε με όλες τις απόψεις του αρχαίου Έλληνα ιστορικού: για παράδειγμα, απέρριψε την κυκλική διαδοχή των πολιτευμάτων και συμφώνησε με τον τρόπο αλλαγής του Αριστοτέλη. Αλλά στο ζήτημα της σταθερότητας και ελευθερίας ενός κράτους, ο Ιταλός είχε την ίδια άποψη με τον Πολύβιο. Αναγνωρίζοντας τη φυσική φθορά όλων των πραγμάτων στον κό-

¹⁶⁰ Πλήρες όνομα: Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu.

¹⁶¹ Βλ. εισαγωγικά, Z. S. FINK, *The Classical Republicans, An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth-Century England*, Evanston 1962(=*The Classical Republicans*), σελ. 18, αλλά και γενικά το πρώτο κεφάλαιο του παρόντος πονήματος.

¹⁶² G. CONTARINI, *The Commonwealth and Government of Venice*, London 1599 (αγγλική μετάφραση). P. PARUTA, *The History of Venice*, London 1658 (αγγλική μετάφραση).

σμο, ήξερε ότι ακόμα και το μικτό πολίτευμα θα παράκμαζε κάποια στιγμή, όπως ακριβώς έγινε με τη Ρώμη. Για αυτό και πρότεινε, όπως ο Κικέρων, την επιστροφή στις θεμελιώδεις μορφές, όπως αυτές ίσχυαν όταν ακόμα το πολίτευμα ήταν στην αρχή του, για την αποφυγή της φθοράς και την ύπαρξη του μικτού εσαεί¹⁶³.

Τον 18^ο αι. ο Μοντεσκιέ, σε ευρωπαϊκό έδαφος, πρότεινε για άλλη μια φορά την ιδέα για την ισορροπημένη διακυβέρνηση μέσα από ένα μικτό πολίτευμα. Όλες του οι απόψεις ήταν ουσιαστικά μια επανάληψη των ιδεών του Πολυβίου και του Μακιαβέλι. Αλλά ο ουμανισμός, αυτό το χαρακτηριστικό της Αναγέννησης, είχε μεγαλύτερη επίδραση σε μια άλλη χώρα με καθαρά μοναρχικό χαρακτήρα. Η πολιτική σκέψη στην Αγγλία του 17^{ου} και 18^{ου} αι. περιστρεφόταν γύρω από τα πλεονεκτήματα του χωρισμού των εξουσιών και τα προσόντα ενός ισορροπημένου πολιτεύματος και ήταν βαθιά επηρεασμένη από τις περιόδους συγκρούσεων, εμφυλίου πολέμου, επανάστασης και μεταρρύθμισης της εποχής αυτής.

Η σχετική συζήτηση, αυτών των θεμάτων, έφτασε στην αποκορύφωσή της τους αιώνες αυτούς. Η αρχή είχε ήδη γίνει με το έργο του Fortescue¹⁶⁴ το 15^ο αι. και συνεχίστηκε και τους επόμενους αιώνες με τα έργα των More και Raleigh¹⁶⁵, καθώς αυτή η εποχή ευνόησε τέτοιου είδους συζητήσεις. Ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αι., ακόμα και οι μονάρχες άρχισαν να υιοθετούν την άποψη για μια ισορροπημένη κυβέρνηση, παρουσιάζοντάς την βέβαια προς όφελός τους: ο βασιλιάς είναι αυτός που διατηρεί την ισορροπία ανάμεσα στα αριστοκρατικά και δημοκρατικά στοιχεία¹⁶⁶. Την ίδια περίο-

¹⁶³ N. MACHIAVELLI, *The Prince and The Discourses*, New York 1900 (αγγλική μετάφραση), κεφ. 2, για τα είδη πολιτευμάτων που αναγνωρίζει ο Αναγεννησιακός Ιταλός φιλόσοφος.

¹⁶⁴ Sir John Fortescue (περ. 1394 – 1479). Το έργο του *De Laudibus Legum Angliae* (Έπαινος των Νόμων της Αγγλίας) γράφτηκε την εποχή του βασιλιά Εδουάρδου Δ΄ της Αγγλίας, ίσως σαν ένα οδηγό για το νεαρό βασιλιά, ο οποίος ήταν αντίπαλος του έκπτωτου βασιλιά Ερρίκου ΣΤ΄ (και στον οποίο ήταν πιστός ο Άγγλος συγγραφέας), στο γνωστό Πόλεμο των Ρόδων. Για τη θεωρία της μικτής διακυβέρνησης στο έργο του Fortescue, βλ. C. COMSTOCK WESTON, *English Constitutional Theory and the House of Lords, 1556 – 1832*, New York 1965, σελ. 9 – 10.

¹⁶⁵ Sir Thomas More (1478 – 1535), του οποίου το έργο είναι σχετικό με ένα φανταστικό νησί και το πολιτικό του σύστημα: *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia*. Sir Walter Raleigh (1552/4 – 1618), του οποίου το έργο δεν είναι καθαρά πολιτικό, αλλά κυρίως ποιήματα και μια ιστορία. Για την ιδέα του μικτού πολιτεύματος στην Αγγλία κατά το 17^ο και 18^ο αι., βλ. C. ROBBINS, *The Eighteenth Century Commonwealthman, Studies in the Transmission. Development and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II until the War with the Thirteen Colonies*, Cambridge 1959, αλλά και Z. S. FINK, *The Classical Republicans*, σελ. 21.

¹⁶⁶ J. W. ALLEN, *English Political Thought 1603 – 1660*, vol. I, London 1938, σελ. 484. Την εποχή αυτή η Αγγλία εισέρχεται σε εμφύλιο πόλεμο, καθώς ο βασιλιάς Κάρολος Α΄ αρνείται τις 19 προτάσεις στο Σύνταγμα, ισχυρά πεπεισμένος για τη μοναρχική εξουσία.

δο, ο Hunton¹⁶⁷ συνέγραψε ένα έργο αντίθετο προς τις μοναρχικές ιδέες και βαθιά επηρεασμένο από τις ιδέες του μικτού πολιτεύματος, όπως το είχαν παρουσιάσει ο Πολύβιος, ο Κικέρων και ο Μακιαβέλι. Προς το τέλος του εμφυλίου πολέμου στην Αγγλία, εμφανίστηκε μια νέα γενιά διανοούμενων, οι ιδέες των οποίων επηρέασαν την πολιτική σκέψη όχι μόνο της Βρετανίας, αλλά και της Αμερικής. Καλοί γνώστες της αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Ιστορίας, αλλά και επηρεασμένοι από τη σκέψη της Αναγέννησης, υιοθέτησαν τις απόψεις για την ισορροπία στο κυβερνητικό σύστημα, αλλά με έκδηλο φόβο προς τη μοναρχία. Αυτή η γενιά ονομάστηκε «κλασικοί ρεπουμπλικάνοι» και σημαντικότερος αυτών ήταν ο Harrington¹⁶⁸. Άλλοι σημαντικοί πολιτικοί θεωρητικοί της Αγγλίας ήταν ο Milton¹⁶⁹, ο Neville¹⁷⁰ και ο Sidney¹⁷¹. Ο τελευταίος μάλιστα άσκησε τεράστιο αντίκτυπο στην Αγγλία και στην αποικία της στο Νέο Κόσμο¹⁷².

ΤΜΗΜΑ 1. ΜΕΤΑΞΥ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑΣ: Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

§ α. Ο βρετανικός αποικισμός. Μια νέα αρχή;

Μέχρι, όμως, να φτάσουν αυτές οι ιδεολογίες στο Νέο Κόσμο, είχαν προηγηθεί άλλα μεγάλα γεγονότα, τα οποία οδήγησαν αρχικά στην επανάσταση και μετά στην ένωση και δημιουργία ενός Νέου Έθνους¹⁷³.

Η αρχική βρετανική εγκατάσταση στις Βόρειες ατλαντικές ακτές της Αμερικανικής Ηπείρου, ήταν περισσότερο ένας συνδυασμός εμπορικών συμφερόντων και θρησκευτικών – ουτοπικών φιλοδοξιών, αλλά οι πρώτες βρετανικές θαλάσσιες εξορμήσεις είχαν περισσότερο έναν εξερευνητικό χαρακτήρα, παρά αποικιακό, αφού μέχρι τα

¹⁶⁷ Philip Hunton (1600 – 1682), με το έργο του *A Treatise of Monarchy* να κυκλοφορεί το 1643, ένα χρόνο μετά την απάντηση του βασιλιά στις 19 τροποποιήσεις.

¹⁶⁸ James Harrington (1611 – 1677). Το έργο του *The Commonwealth of Oceana* (1656) είναι μια έκθεση ιδεών για μια ιδεατή πολιτεία, κυρίως όμως μια ουτοπική republic.

¹⁶⁹ John Milton (1608 – 1674). Γνωστότερο έργο το ποίημα *Paradise Lost* (1667).

¹⁷⁰ Henry Neville (1620 – 1694). Το πολιτικό του έργο είναι το *Plato Redivivus* (1680), όπου εφορμά από την αύξηση των γαιοκτημόνων και προτείνει μια αναδιανομή των πολιτικών εξουσιών.

¹⁷¹ Algernon Sidney (ή Sydney) (1623 – 1683). Το έργο του *Discourses Concerning Government* αποτέλεσε και αιτία να κατηγορηθεί ως συνωμότης ενάντια στο βασιλιά Κάρολο Β΄.

¹⁷² Μεγάλο ρόλο σε αυτό βέβαια, έπαιξε και το μαρτυρικό του τέλος, καθώς καταδικάστηκε σε θάνατο για προδοσία.

¹⁷³ Εισαγωγικό, αλλά λεπτομερέστατο, το συλλογικό έργο των J. P. GREENE, J. R. POLE (eds), *A Companion to the American Revolution*, Malden MA 2000.

μέσα του 16^{ου} αι. η Αγγλία απλά παρακολουθούσε την πορεία εξάπλωσης των Ισπανών και των Πορτογάλων στην Αμερική¹⁷⁴. Ουσιαστικά μετά το 1588 (με την καταστροφή της ισπανικής αρμάδας) οι Άγγλοι ανέπτυξαν πολιτική αποικιών στο Νέο Κόσμο. Το 1607 ιδρύθηκε αποικία με εμπορικό σκοπό, από την «Εταιρεία του Λονδίνου» στο Τζορτζτάουν της Βιρτζίνια, η οποία όμως δεν ευδοκίμησε αρχικά και σώθηκε μόνο με την καλλιέργεια του καπνού. Ίδια στήριξη έλαβε και η αποικία του Μέριλαντ, ιδρυθείσα το 1633 ως ιδιόκτητη αποικία της οικογένειας Κάλβερ. Εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα είχε η αποίκιση της Νέας Αγγλίας. Οι αποικιστές ήταν Άγγλοι θρησκευτικοί μετανάστες, καθώς η Αγγλικανική Εκκλησία δεν αναγνώρισε την αυτονομία τους· αυτοί ήταν οι Πίλγκριμς¹⁷⁵. Φτάνοντας στο Νέο Κόσμο, κατάρτησαν τη Συμφωνία του Μείφλάουερ, η οποία όρισε ως βάση της διακυβέρνησης, όχι τις επιθυμίες του αγγλικού στέμματος, αλλά αυτές των αποίκων.

Ο βρετανικός αποικισμός πέρασε σε νέα φάση μετά το 1660. Οι νέες αποικίες ήταν ουσιαστικά μια σειρά προφυλακών ανάμεσα στο Γαλλικό Καναδά και στην Ισπανική Φλόριντα. Από το 1700 μέχρι και το 1763, υπήρξε αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος προς τις δυτικές ακτές του Ατλαντικού, με συνέπεια ο πληθυσμός στο Νέο Κόσμο να αυξηθεί σημαντικά. Ήδη από το τελευταίο τρίτο του 17^{ου} αι., η Αγγλία είχε κάνει προσπάθειες για να περιορίσει αυτό το μεταναστευτικό ρεύμα. Όμως επαίτες, άποροι, πολιτικοί και στρατιωτικοί κρατούμενοι συνέχισαν να στέλνονται συστηματικά στη Βόρεια Αμερική. Και ιδιαίτερα μετά το 1717, όταν το αγγλικό κοινοβούλιο θέσπισε νόμιμη τιμωρία την εξορία, οι εγκληματίες προστέθηκαν στο μεταναστευτικό σώμα.

Συνολικά ήταν δεκατρείς αποικίες σε αμερικανικό έδαφος¹⁷⁶, οι οποίες οργανώθηκαν, κατά κύριο λόγο, μέσω της παραχώρησης δικαιωμάτων στις εμπορικές εταιρείες, για την εκμετάλλευση του εδάφους και την οργάνωση των εγκαταστάσεων. Λίγες ήταν οι αποικίες με ατομικό χαρακτήρα, δηλαδή με παραχώρηση δικαιωμάτων από το Λονδίνο σε αριστοκράτες. Τελικά, όλες οι αποικίες, μετά τη διάλυση των εταιρειών στα

¹⁷⁴ Για μια σύντομη αναφορά στις βρετανικές θαλάσσιες εξερευνήσεις των 15^{ου} και 16^{ου} αι., βλ. Λ. Α. ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες. Η Εξάπλωση της Ευρώπης στον Κόσμο 16^{ος} – 20^{ος} αι.*, Αθήνα 2016³, σελ. 95 – 100.

¹⁷⁵ Ομάδα Άγγλων πιστών, που αντιτίθεντο στην Εκκλησία της Αγγλίας, και γίνονταν, γι' αυτόν τον λόγο, αντικείμενο χλευασμού και καταπίεσης στην Αγγλία. Μετά από σύντομη εξορία στην Ολλανδία, έλαβαν την απόφαση να εγκατασταθούν στη Νέα Αγγλία. Εκεί ίδρυσαν τον οικισμό του Πλίμουθ το 1620.

¹⁷⁶ Πιο πρόσφατο έργο για τη μελέτη της οργάνωσης του χώρου από τους Άγγλους και τη σταδιακή επέκταση του ελέγχου της κατά το 17^ο αι., αυτό του L. H. ROPER, *The English Empire in America, 1602 – 1658. Beyond Jamestown*, London 2009.

τέλη του 17^{ου} αι., υπήχθησαν στον έλεγχο του στέμματος – ήταν πια βασιλικές αποικίες.

Σε όλες τις βρετανικές αποικίες, ανεξαρτήτως του λόγου δημιουργίας τους, ίσχυε η ίδια οικονομική πολιτική. Αυτή εμπνεόταν από το λεγόμενο *μερκαντιλισμό*, μια οικονομική φιλοσοφία ανθούσα στην Ευρώπη από το 16^ο αι. Όσοι ασπάζονταν αυτήν τη θεωρία, επιθυμούσαν μια εθνική οικονομία με αυτάρκη χαρακτήρα· δηλαδή στην περίπτωση των αποικιών, αυτές υπήρχαν αποκλειστικά για χάρη της μητροπολιτικής χώρας, ώστε να την εφοδιάζουν με πρώτες ύλες και εργατικό δυναμικό¹⁷⁷. Χαρακτηριστικότερο ίσως το παράδειγμα της «ναυτικής πράξης» του Όλιβερ Κρόμγουελ το 1651, η οποία απαγόρευσε τη μεταφορά και εμπορία προϊόντων από τρίτες χώρες προς τη Βρετανία και τις αποικίες της¹⁷⁸. Από άποψη διοικητικής μέριμνας, οι αποικίες εγκατάστασης σύντομα ανέπτυξαν ένα σημαντικό βαθμό αυτονομίας τόσο σε νομοθετικό όσο και σε επίπεδο απονομής δικαιοσύνης. Ο βασιλιάς όριζε τον κυβερνήτη της κάθε επαρχίας και το συμβούλιο διοίκησης, αλλά στο πεδίο της τοπικής πολιτικής, σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι απόψεις των ντόπιων ευγενών και των εμπορικών συλλόγων. Σταδιακά, οι ντόπιοι άρχισαν να έχουν περισσότερη επιρροή στα συμβούλια, ενώ ο αγγλικός στρατός είχε περιοριστεί πια σε αστυνομικά καθήκοντα¹⁷⁹.

Σχεδόν από την αρχή της εγκατάστασης, ένα άλλο χαρακτηριστικό της ιστορίας της Βόρειας Αμερικής είναι και οι συγκρούσεις των αποίκων με τους αυτόχθονες. Ο πόλεμος αυτός σταδιακά εντάχθηκε στην ευρύτερη σύγκρουση των μητροπολιτικών χωρών για τον έλεγχο της Βόρειας Αμερικής. Από το 1689 ως το 1763 η Αγγλία ενεπλάκη σε πόλεμο πέντε φορές με τη Γαλλία ή την Ισπανία. Σε όλες τις περιπτώσεις, πέραν της τελευταίας, η σύγκρουση ξεκίνησε από την Ευρώπη και εξαπλώθηκε στην απέναντι πλευρά του Ατλαντικού, καθώς εκεί ήδη υπήρχαν αντιθέσεις για τον οικονομικό και εμπορικό έλεγχο μιας περιοχής. Αποκορύφωση των συγκρούσεων υπήρξε ο λεγόμενος Επταετής Πόλεμος (1756 – 1763), όταν και ένα μεγάλο βρετανικό στρατιωτικό σώμα στάλθηκε στην Αμερική για πρώτη φορά, ο οποίος είχε αποτέλεσμα τη σταδιακή καταστροφή της γαλλικής στρατιωτικής δύναμης στον Καναδά· το 1763 η

¹⁷⁷ Για παράδειγμα, ας αναφερθούν κάποιοι νόμοι για τη ναυτιλία από το 1651 ως το 1673, με στόχο την καθιέρωση του αγγλικού μονοπωλίου στο αποικιακό διαμετακομιστικό εμπόριο, την αποικιακή αγορά και σε ορισμένα πολύτιμα αγαθά, όπως η ζάχαρη, το βαμβάκι, ο καπνός κ.ά.

¹⁷⁸ Η απαγόρευση ίσχυε για όλα τα προϊόντα, ανεξαρτήτως της χώρας προέλευσής τους. Με αυτή τη «ναυτική πράξη» (navigation act), επλήγη άμεσα το μέχρι τότε κυρίαρχο ολλανδικό εμπόριο.

¹⁷⁹ Βλ. J. B. HURLBURT, *Britain and her Colonies*, London 1865, σελ 1 – 11 για μια απεικόνιση της διακυβέρνησης των πρώτων βρετανικών αποικιών, αλλά και το έργο του F. THISTLETHWAITE, «North America», in *NCMH VII, The Old Regime 1713-63*, Cambridge 1966, σελ. 500 – 513.

Συνθήκη του Παρισιού¹⁸⁰ έθεσε τέρμα στον πόλεμο και η Βρετανία πήρε τον Καναδά και όλες τις γαλλικές κτήσεις ανατολικά του Μισισσιπή.

Έτσι λοιπόν, η Βρετανία κατέστη η κυρίαρχη δύναμη στη Βόρεια Αμερική¹⁸¹. Αλλά παράλληλα αυτή η απόλυτη κυριαρχία προετοίμασε το έδαφος και για την Αμερικανική Επανάσταση.

§ β. «In Congress, July 4, 1776»¹⁸²: Η επανάσταση και η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας

Στις αρχές του 18^{ου} αι. η εξάπλωση των Ευρωπαίων στον κόσμο έμοιαζε δίχως όρια, καθώς ολόκληρη η αμερικανική ήπειρος ήταν υπό τον έλεγχό τους, ενώ και η προώθησή τους στην Ασία αποκτούσε μεγάλες διαστάσεις. Στο τέλος του αιώνα όμως, η κατάσταση ήταν εντελώς διαφορετική. Η ανεξαρτητοποίηση των δεκατριών βρετανικών αποικιών της Βόρειας Αμερικής και ο σχηματισμός των Η.Π.Α. ήταν η πρώτη μεγάλη κρίση την οποία γνώρισε η αποικιοκρατία· και ήταν ουσιαστικά μια «οικογενειακή υπόθεση», καθώς αφορούσε την εξέγερση των ευρωπαίων αποίκων στην Αμερική απέναντι στον ασφυκτικό έλεγχο της μητρόπολης. Και αν, αρχικά, ήταν μια διαμαρτυρία για τη χαλάρωση του μητροπολιτικού ελέγχου, τελικά μεταμορφώθηκε σε οριστική απόσχιση.

Η Αμερικανική Επανάσταση ήταν αποτέλεσμα μιας διαδικασίας χειραφέτησης και αυτονομίας των Άγγλων αποίκων της Βόρειας Αμερικής¹⁸³. Οι αποικίες απολάμβαναν μια σημαντική πολιτική αυτονομία, η οποία επέτρεπε την ανάπτυξη ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι αγγλικές αποικίες εμφάνιζαν πολλές ευκαιρίες για επιχειρηματικότητα και το σύστημα φαινόταν να λειτουργεί· η ανοχή της διοίκησης σε ζητήματα θρησκείας και διακίνησης ιδεών, η ευελιξία στην ανάπτυξη οικονομικών πρωτοβουλιών και η ασφάλεια την οποία παρείχε ο αγγλικός στρατός ευνοούσαν την

¹⁸⁰ Είκοσι χρόνια αργότερα, το 1783, άλλη μια Συνθήκη υπογράφεται στο Παρίσι. Αυτή αναγνωρίζει τις 13 Πολιτείες. Βλ. *infra*, Παράρτημα, Ευκ. 5.

¹⁸¹ Για μια απεικόνιση της κατάστασης που επικρατεί στην Αμερική αυτήν την περίοδο, βλ. I. R. CHRISTIE, *Crisis of Empire. Great Britain and the American Colonies 1754 – 1783*, London 1974, και κυρίως σελ. 39 – 74.

¹⁸² Όλες οι παραπομπές στο κείμενο της Διακήρυξης γίνονται στην ηλεκτρονική μορφή με την οποία υπάρχει στα αρχεία των Η.Π.Α., βλ. www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript.

¹⁸³ Κατά βάση όμως, αποτέλεσε μια ιδεολογική, πολιτειακή – συνταγματική και πολιτική πάλη κι όχι μία αντιπαράθεση μεταξύ κοινωνικών ομάδων που αναγκάστηκαν να αλλάξουν τις κοινωνικές ή οικονομικές τους δομές· βλ. B. BAILYN, *The Ideological Origins of the American Revolution. Enlarged Edition*, Cambridge MA/London 1992 (= *Ideological Origins*), σελ. x, αλλά και *infra*, σελ. 53 – 60.

ανάπτυξη. Όμως, η μητρόπολη ρύθμιζε με αυστηρότητα τη διακίνηση αποικιακών προϊόντων θέτοντας πολλά εμπόδια. Εξαιτίας των πράξεων ναυσιπλοΐας του 17^{ου} αι.¹⁸⁴, όλα τα προϊόντα των αποικιών έπρεπε πρώτα να πάνε στη μητρόπολη και μετά από εκεί να προωθηθούν σε τρίτες χώρες. Επίσης, ήταν απαγορευμένη η απευθείας εμπορία από τις βρετανικές αποικίες προς τις γειτονικές ισπανικές και γαλλικές, κάτι το οποίο από τους αποίκους ερμηνεύθηκε ως μια τυραννική προσπάθεια της Αγγλίας να τους αποσπάσει προνόμια και ελευθερίες των περασμένων χρόνων. Μια άλλη παράμετρος της αποικιακής πολιτικής αφορούσε την απροθυμία του Λονδίνου να συνδράμει στρατιωτικά στα επεκτατικά, προς Δύση, σχέδια των αποίκων¹⁸⁵. Πέρα από το εμπόριο και την εύρυθμη οικονομική τους λειτουργία, η κυριαρχία επί των γαλλικών κτήσεων στη Βόρεια Αμερική το 1763 δημιούργησε στη Βρετανία πολλά και σύνθετα προβλήματα: όλος αυτός ο, ξένος, γαλλοκαναδικός πληθυσμός έπρεπε να κυβερνηθεί. Οι αλληλοσυγκρουόμενες απαιτήσεις των αυτόχθονων, το εμπόριο γούνας και η εγκατάσταση στους δύσβατους πρόποδες των βουνών Αλλεγκένυ έπρεπε να διευθετηθούν άμεσα, ενώ και η ανανέωση της άμυνας των αποικιών ήταν πια απαραίτητη.

Σε όλα αυτά τα μέτρα, οι άποικοι είχαν αντιδράσει σφοδρά στην αρχή, αλλά μετά προχώρησαν σε ανοιχτή αντίσταση. Αν και σε δύο περιπτώσεις (1766 και 1770) η βρετανική κυβέρνηση υποχώρησε, τελικά το ζήτημα λύθηκε δια της βίας, όταν το 1773 έλαβε χώρα στη Βοστώνη το Boston Tea Party¹⁸⁶. Το Λονδίνο ουσιαστικά περιόρισε τις εξουσίες της συνέλευσης της Μασαχουσέτης, κάτι που οδήγησε τις άλλες αποικίες στην υπεράσπιση της τελευταίας. Ένα χρόνο αργότερα, αντιπρόσωποι από δώδεκα αποικίες παρακολούθησαν το πρώτο Συμβούλιο της Ηπείρου, στη Φιλαδέλφεια, με στόχο το σχεδιασμό μιας συντονισμένης δράσης. Η πλειονότητα ωστόσο φάνηκε απρόθυμη να εγκαταλείψει τους Βρετανούς και για περίπου ένα χρόνο η κατάσταση παράμενε ως είχε. Μόνο μετά από ένα χρόνο ακήρυχτου πολέμου¹⁸⁷, φάνηκε

¹⁸⁴ Βλ. *supra*, σελ. 47, υποσημ. 178.

¹⁸⁵ Για παράδειγμα, ως αναφερθεί η Διακήρυξη του 1763, η οποία απαγόρευε την εγκατάσταση πέρα από τα όρη Αλλεγκένυ, ένας βρετανικός νόμος ο οποίος φυσικά επέφερε την άμεση αντίδραση των αποίκων.

¹⁸⁶ Στις 16 Δεκεμβρίου 1776 έλαβε χώρα μια πολιτική και οικονομική διαμαρτυρία στο λιμάνι της πόλης κατά την «Πράξη του Τσαγιού» της 10^{ης} Μαΐου 1773, η οποία έδινε την άδεια στην Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών να πουλά τσάι από την Κίνα στις Αμερικανικές αποικίες, χωρίς να πληρώνει τους φόρους τους οποίους οι άποικοι πλήρωναν. Οι διαμαρτυρόμενοι κατέστρεψαν ένα ολόκληρο εμπόρευμα τσαγιού της Εταιρείας Ανατολικών Ινδιών που είχε φτάσει στο λιμάνι τους. Σχετικά με τη συγκεκριμένη φάση της Αμερικανικής Επανάστασης, βλ. ενδεικτικά B. L. CARP, *Defiance of the Patriots: The Boston Tea Party and the Making of America*, New Haven/London 2010.

¹⁸⁷ Ένα χρόνο μάλιστα μετά τις διαμαρτυρίες στη Βοστώνη, η Αγγλία προέβη σε καταστολή της αυτοδιοίκησής της και έκλεισε το λιμάνι της: ένα μόνο από τα πέντε μέτρα, καλούμενα Intolerable Acts,

ότι δεν υπήρχε ελπίδα συμβιβασμού στο πλαίσιο της βρετανικής αυτοκρατορίας και έτσι ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας άρχισε, οδηγώντας στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας.

Η επιδείνωση της κατάστασης επήλθε σε μια περίοδο κατά την οποία η Αγγλία φαινομενικά εξερχόταν νικήτρια από τον Επταετή Πόλεμο. Όμως το κόστος του πολέμου στην Ευρώπη ήταν μεγάλο και, ως λύση, το Λονδίνο εφάρμοσε την αύξηση των άμεσων φόρων τόσο στα πρόσωπα, όσο και στα προϊόντα. Ιδιαίτερα το Stamp Act το 1765 ήταν αρκετό να γεννήσει βίαιες αντιδράσεις οι οποίες διήρκεσαν μια δεκαετία¹⁸⁸. Αποτέλεσμα, η άμεση συσπείρωση και οργάνωση των αποίκων, αρχικά με στόχο την ανατροπή της νέας φορολογικής πολιτικής. Όμως, η στάση της μητρόπολης, η οποία θεωρούσε τους αποίκους πολίτες δεύτερης κατηγορίας, και η προσπάθεια βίαιης αντιμετώπισης των εξεγερμένων έφεραν ριζοσπαστικές αλλαγές στις διεκδικήσεις των αποίκων, οι οποίες μεταμορφώθηκαν σε προσπάθειες ανεξαρτησίας. Πρωταγωνιστές σε αυτήν την επιδίωξη της ανεξαρτησίας ήταν περισσότερο οι εύποροι έμποροι και βιομήχανοι του βορρά και λιγότερο οι νότιοι γαιοκτήμονες, αφού αυτοί είχαν και το φόβο της τύχης των δούλων τους. Ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας διήρκεσε από το 1775 ως το 1783, όταν και αναγνωρίστηκε η δημιουργία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου αυτού, έλαβε χώρα και το σημαντικότερο γεγονός της ιστορίας της Αμερικής: την 4^η Ιουλίου 1776 υιοθετήθηκε η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας από το Δεύτερο Συμβούλιο της Ηπείρου το οποίο συγκροτήθηκε στη Φιλαδέλφεια, στην πολιτεία της Πενσυλβάνια¹⁸⁹. Σύμφωνα με αυτήν, οι δεκατρείς αποικίες¹⁹⁰, οι οποίες ήταν σε πόλεμο με το βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας, αυτοανακηρύχθηκαν ανεξάρτητες, εκτός του ελέγχου του στέμματος. Με τη Διακήρυξη¹⁹¹, τα

Punitive Acts ή Coercive Acts, τα οποία ψηφίσθηκαν την άνοιξη του 1774 ως τιμωρία κατά του Boston Tea Party.

¹⁸⁸ Απόρροια αυτής της πράξης είναι και όσα περιγράφονται παραπάνω, δηλαδή τα γεγονότα πριν ακριβώς από την έναρξη του Πολέμου της Ανεξαρτησίας.

¹⁸⁹ Το Συμβούλιο έγινε στο, ιστορικό πια, Independence Hall.

¹⁹⁰ Η Διακήρυξη υπογράφηκε από αντιπροσώπους των: New Hampshire, Massachusetts Bay, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Maryland, Delaware, Virginia, North Carolina, South Carolina και Georgia.

¹⁹¹ Μέχρι και το καλοκαίρι του 1776, το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα καλέσματος προς την ανεξαρτησία, ήταν πάλι στη Φιλαδέλφεια, στις 7 Ιουνίου του ίδιου έτους. Εκείνη τη μέρα ο Richard Henry Lee, αντιπρόσωπος της Virginia, διάβασε το ψήφισμά του το οποίο, σε γενικές γραμμές, διακήρυττε την αποφασιστικότητα των «δεκατριών ηνωμένων αποικιών να αποκτήσουν αυτοτέλεια απαλλασσόμενες εξ ολοκλήρου, όπως θα έπρεπε να ισχύει, από την υποταγή στη Μεγάλη Βρετανία». Από τότε αναφέρεται σαν το Ψήφισμα του Lee (Lee Resolution)· βλ. το άρθρο «The Declaration of Independ-

νέα αυτά «κράτη» ουσιαστικά άνοιξαν το δρόμο για το σχηματισμό των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.

Το Ψήφισμα του Lee ήταν επί της ουσίας μια έκφραση των όσων είχαν ήδη αρχίσει να γίνονται στις αποικίες. Όταν το Δεύτερο Ηπειρωτικό Συμβούλιο, το οποίο αποτέλεσε και την Κυβέρνηση από το 1775 ως το 1788, έλαβε χώρα για πρώτη φορά το Μάιο του 1775, ο βασιλιάς της Αγγλίας Γεώργιος Γ΄ δεν είχε απαντήσει ακόμη στη λίστα παραπόνων που του είχε αποστείλει πριν το Πρώτο Συμβούλιο, οπότε σταδιακά το Δεύτερο Συμβούλιο ανέλαβε τα χρέη κυβερνήσεως. Τον Ιούνιο του 1775 αυτή η κυβέρνηση ίδρυσε τον Ηπειρωτικό Στρατό (Continental Army) και ένα ενιαίο νόμισμα, ενώ μέχρι και το τέλος του επομένου μήνα του ίδιου έτους, είχε δημιουργήσει και ένα ταχυδρομείο για τις «Ηνωμένες Αποικίες». Τον Αύγουστο του 1775 μια βασιλική δήλωση όρισε τον ανοιχτό πόλεμο του βασιλιά με τους επαναστάτες. Πολλές κινήσεις του στέμματος¹⁹², είχαν σαν αποτέλεσμα να πειστούν πολλοί Αμερικάνοι, ότι η μητρόπολή τους τους αντιμετώπιζε ως μια ξένη και εχθρική οντότητα.

Μέσα σε αυτό το αυξανόμενο κλίμα της αναπόφευκτης ανεξαρτησίας, τον Ιανουάριο του 1776 εκδόθηκε το έργο του Thomas Paine «Κοινή Λογική»¹⁹³, που βοήθησε τα μέγιστα στην εξάπλωση της επιθυμίας για ανεξαρτησία στις αποικίες. Το Μάιο του 1776 στο Συνέδριο της Virginia ψηφίστηκε ένα ψήφισμα, το οποίο αποτέλεσε την πηγή έμπνευσης του Richard Henry Lee.

Όμως, το Ψήφισμα αυτό δεν έγινε κατευθείαν δεκτό. Υπήρχαν ακόμα εκπρόσωποι οι οποίοι επιζητούσαν το συμβιβασμό με τη Βρετανία. Στις 11 Ιουνίου, η εξέταση του Ψηφίσματος του Lee αναβλήθηκε με ψηφοφορία και μετά από τρεις βδομάδες έγινε πάλι προσπάθεια ψηφοφορίας. Πριν, όμως, το Συμβούλιο συνεχίσει τις εργασίες του, δημιουργήθηκε μια επιτροπή με σκοπό τη σύνταξη μιας δήλωσης, η οποία θα παρουσίαζε στον κόσμο τις απόψεις των αποικιών για την ανεξαρτησία τους. Αυτή ήταν η λεγόμενη Επιτροπή των Πέντε¹⁹⁴, η οποία είχε σκοπό να επεξεργαστεί ένα προσχέδιο διακήρυξης της Ανεξαρτησίας. Ο Jefferson, κατά προτροπή της Επιτροπής, αποσύρε-

ence: A History», διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στα Εθνικά Αρχεία των Η.Π.Α. (www.archives.gov).

¹⁹² Για παράδειγμα ως αναφερθούν η Αμερικανική Πράξη Απαγόρευσης (American Prohibitory Act) του 1775, που οδήγησε τα Αμερικανικά πλοία να εγκαταλείψουν το στέμμα, αλλά και οι διαπραγματεύσεις του Γεωργίου με Γερμανικά κρατίδια για αγορά μισθοφορικού στρατού (κατά των αποικιών φυσικά) το Μάιο του 1776.

¹⁹³ Όλα τα έργα του Thomas Paine είναι συγκεντρωμένα στο M. PHILP (ed.), *Thomas Paine. Rights of Man, Common Sense, and other Political Writings*, New York 1995 (= *Thomas Paine*).

¹⁹⁴ Committee of Five, αποτελούμενη από τους: John Adams, Roger Sherman, Benjamin Franklin, Robert R. Livingston και Thomas Jefferson.

ται σε ένα σπίτι στις παρυφές της Φιλαδέλφειας και αρχίζει να συντάσσει την πρώτη Διακήρυξη Ανεξαρτησίας (12 έως 27 Ιουνίου). Στις 28 Ιουνίου το προσχέδιο διαβάζεται στο Κογκρέσο, όπου μετά από πολλές συζητήσεις υφίσταται αρκετές τροποποιήσεις. Στις 2 Ιουλίου το Ψήφισμα του Lee ψηφίζεται από τις 12 αποικίες (η 13^η, η Νέα Υόρκη, απείχε της ψηφοφορίας). Στις 4 Ιουλίου 1776 η τελική μορφή της Διακήρυξης εγκρίνεται από το Κογκρέσο. Ο John Hancock, Πρόεδρος του Κογκρέσου, δίνει στις 5 Ιουλίου του 1776 εντολή στον τυπογράφο John Dunlap να τυπώσει το κείμενο.

Το κείμενο της Διακήρυξης αποτελείται από πέντε μέρη: την εισαγωγή, τον πρόλογο, το κυρίως μέρος – το οποίο μπορεί να χωριστεί σε δύο μικρότερα κομμάτια – και τα συμπεράσματα. Στην εισαγωγή δηλώνεται ότι θα διασαφηνιστούν οι λόγοι οι οποίοι κατέστησαν όχι απλώς αναπόφευκτη αλλά απαραίτητη την ανεξαρτησία των Αμερικανικών αποικιών από τη Βρετανική αυτοκρατορία. Στον πρόλογο, εκθέτονται απόψεις οι οποίες έχουν αναγνωριστεί ως αυταπόδεικτες από τους περισσότερους Άγγλους του 18^{ου} αι. δηλώνοντας, στο τέλος του, ότι «έγιναν πολλές πράξεις¹⁹⁵ οι οποίες οδηγούσαν το λαό κάτω από Δεσποτισμό, οπότε ήταν καθήκον του (λαού) να εκτινάξει μια τέτοια Κυβέρνηση». Στο πρώτο κομμάτι του κυρίου μέρους παρατίθενται οι καταχρήσεις και οι σφετερισμοί του Γεωργίου Γ' πάνω στους αποίκους. Στο δεύτερο κομμάτι γίνεται η υπενθύμιση ότι οι άποικοι είχαν ήδη αιτηθεί την ελάφρυνση των βρετανικών μέτρων, μόνο για να τη δουν να απορρίπτεται. Οπότε, έχοντας δείξει τους λόγους που υπήρχαν στη Βρετανική Βόρεια Αμερική, και οι οποίοι έκαναν την ανεξαρτησία απαραίτητη, η Διακήρυξη συμπεραίνει ότι «αυτές οι Ηνωμένες Αποικίες είναι, και θα έπρεπε να είναι βάση δικαίου, Ελεύθερες και Ανεξάρτητες Πολιτείες· ότι απαλλάσσονται από κάθε σχέση με το Βρετανικό Στέμμα και ότι όλες οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ αυτών και τη Μεγάλη Βρετανία καταλύονται, όπως και θα έπρεπε.»

Ο Dunlap τελικά την επόμενη μέρα είχε εκτυπώσει αρκετά αντίτυπα¹⁹⁶ της Διακήρυξης, τα οποία διαμοιράστηκαν σε διάφορα επιτελεία και ομάδες, αλλά και στρατιωτικούς διοικητές. Επίσης στις 5 Ιουλίου 1776 ένα αντίγραφο από αυτά, εισήχθη στα πρακτικά του Ηπειρωτικού Συνεδρίου για την 4^η Ιουλίου. Το κείμενο ακολουθούσαν οι υπογραφές του Προέδρου του Συμβουλίου και του Γραμματέα του.

¹⁹⁵ Κάποιες από αυτές έχουν ήδη παρατεθεί στο παρόν έργο, βλ. *supra*, σελ. 45 – 48.

¹⁹⁶ Ο ακριβής αριθμός των αντιτύπων τα οποία εκτύπωσε ο Dunlap δεν είναι γνωστός. Σήμερα μόνο 26 σώζονται, εκ των οποίων τα 21 είναι σε Αμερικανικά Ιδρύματα, 2 σε Βρετανικά και 3 σε ιδιωτικές συλλογές.

§ γ. «Εξουσία και Ελευθερία»: Η ιδεολογία ενός έθνους εν τη γενέσει

Μπορεί ο Πόλεμος της Ανεξαρτησίας να ήταν αποτέλεσμα κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, οι οποίες αποτέλεσαν και τα αίτια για μια τέτοια πράξη, όμως το ιδεολογικό υπόβαθρο της Ανεξαρτησίας είναι πιο σημαντικό, καθώς μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ καλό ερμηνευτικό εργαλείο τόσο για την πρώιμη ιστορία των Η.Π.Α., αλλά και για την εν γένει ιστορία τους.

Η ιδεολογία, η οποία διέπει τους στοχαστές των αποικιών¹⁹⁷, τους κύριους πρωταγωνιστές του νέου έθνους, χαρακτηρίζεται από πολλά στοιχεία και θεωρίες τα οποία αντλούνται από ιδέες τόσο παλιές όσο η ίδια η ανθρώπινη φύση. Μπορεί οι ίδιοι να μη θεωρούσαν εαυτούς φιλοσόφους ούτε να ήθελαν να βρουν παράλληλα της ιδεολογίας τους στην ιστορία της πολιτικής φιλοσοφίας, όμως παραμένει γεγονός ότι οι επιρροές τους από την αρχαία πολιτική φιλοσοφία, τόσο άμεσα όσο και μέσω των Βρετανών πολιτικών φιλοσόφων, είναι μεγάλες.

Η ιδεολογία της Επανάστασης φαίνεται καλύτερα μέσα από τη μελέτη των πηγών της εποχής, οι οποίες εκφράζουν με σαφήνεια τη σκέψη των αποίκων. Οι πηγές αυτές δεν είναι μόνο επίσημα έγγραφα μεταξύ των αποικιών και του στέμματος, αλλά και ανεπίσημα έγγραφα, όπως διάφορα γράμματα αλλά και οι φυλλάδες της εποχής¹⁹⁸. Η μελέτη των πηγών αποκαλύπτει, εκ πρώτης όψεως, ένα ευρύ πεδίο από το οποίο άντλησαν παραδείγματα οι άποικοι, αλλά και έναν εκλεκτισμό, καθώς στόχος τους ήταν να προβάλλουν ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης και μια συγκεκριμένη πολιτική φιλοσοφία. Και μέσα από αυτά τα γραπτά, η πιο ευδιάκριτη κληρονομιά είναι αυτή της κλασικής αρχαιότητας. Οποιοσδήποτε άποικος είχε έστω και τη στοιχειώδη εκπαίδευση¹⁹⁹ γνώριζε τους αρχαίους συγγραφείς.

¹⁹⁷ Εν συντομία οι άποικοι, εννοώντας όμως τους στοχαστές, αυτούς που αλληλογραφούσαν την εποχή εκείνη. Ο C. J. RICHARD, *The Founders and the Classics. Greece, Rome, and the American Enlightenment*, Cambridge MA/London 1994 (= *Founders and Classics*), χρησιμοποιεί τον όρο *πατέρες (fathers)* όταν αναφέρεται σε αυτά ακριβώς τα πρόσωπα.

¹⁹⁸ Σχετικά με το ρόλο του τύπου στην Αμερικανική Επανάσταση, βλ. B. BAILYN & J. B. HENCH (eds), *The Press and the American Revolution*, Boston 1980.

¹⁹⁹ Η εκπαίδευση των αποίκων της εποχής έχει απασχολήσει εκτενώς την έρευνα. Σημαντικό μερίδιο στην έρευνα αποτελεί η κλασική τους εκπαίδευση. Βλ. λίγο πιο αναλυτικά, *infra*, σελ. 61 – 68. Ανάμεσα στα πολλά έργα, βλ. κυρίως C. J. RICHARD, *Founders and Classics*. Επίσης, τα αντίστοιχα κεφάλαια στον M. N. S. SELLERS, *American Republicanism. Roman Ideology in the United States Constitution*, London 1994 (= *American Republicanism*), αλλά και στον D. J. BEDERMAN, *The Classical Foundation of the American Constitution. Prevailing Wisdom*, New York 2008, σελ. 1 – 49. Πέραν των επί μέρους βιβλιογραφικών αναφορών, αξίζει και η μελέτη του ίδιου του έργου του John Adams για το Σύνταγμα των Η.Π.Α., όπου η χρήση των αρχαίων συγγραφέων είναι συχνή: J. ADAMS, *A Defence of the Constitutions of Government of the United States of America*, 3 vols, London 1787 (= *Defence*).

Από τον κλασικό κόσμο μέχρι την Αμερικανική Επανάσταση η χρονολογική απόσταση είναι σίγουρα τεράστια. Η πιθανότητα δηλαδή, οι άποικοι να χρησιμοποιούσαν την αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη για παραδείγματα ενάντια στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, φαίνεται μάλλον απόμακρη. Όμως, είναι απολύτως λογικό υπό το πρίσμα της εκπαίδευσης την οποία είχαν λάβει και της ιδεολογίας η οποία χαρακτήριζε τη σκέψη τους και πήγαζε από την παιδεία τους. Σε μια προσπάθεια να βρουν σωστές εκφράσεις για να περιγράψουν τις απόψεις και τους στόχους τους, οι άποικοι χρησιμοποίησαν παραδείγματα μέσα από την ιστορία. Και αυτά τα βρήκαν σε πηγές γραμμένες από συγγραφείς οι οποίοι είχαν ζήσει δύο χιλιάδες χρόνια πριν, καθώς εκεί περιγράφονταν με σαφήνεια οι – μετέπειτα και δικές τους – απόψεις για την ελευθερία.

Σε όλη τη λογοτεχνία της εποχής, οι αρχαίοι συγγραφείς είναι παρόντες και αποτελούν μια τεράστια δεξαμενή λεξιλογίου και παραδειγμάτων, τόσο προσώπων όσο και καταστάσεων. Προς υποστήριξη του σκοπού τους, οι άποικοι δε χρησιμοποίησαν μόνο παραδείγματα, αλλά και παράλληλα από τον αρχαίο κόσμο, με τα οποία μάλιστα ταυτίζονταν: όταν έπρεπε να θυσιάσουν εαυτούς όντας απελπισμένοι, ήταν ο Βρούτος, όταν χρησιμοποιούσαν όλη την τέχνη της ρητορικής ήταν ο Κικέρων κ.ο.κ. Αυτές οι πηγές έδωσαν επίσης και παραδείγματα ως επιχειρήματα υπέρ ή κατά μιας άποψης, αλλά και συνέβαλαν, αρχικά, στην ανάπτυξη των αρχών της αποικιακής πολιτικής φιλοσοφίας και στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης για τη δημιουργία του Συντάγματος.

Κατά βάση, η ιδεολογία της Αμερικανικής Επανάστασης είναι μια μίξη ιδεών αρχαίας πολιτικής φιλοσοφίας, Βρετανικής πολιτικής θεωρίας και ιδεών του Διαφωτισμού²⁰⁰. Ο χαρακτηρισμός της, ως ένα σύμπλεγμα πεποιθήσεων εστιασμένο στην

²⁰⁰ Κατά βάση η έρευνα έχει αναγνωρίσει την επίδραση της κλασικής παιδείας των πατέρων του έθνους τόσο στην ιδεολογία της Επανάστασης, αλλά και στην περίοδο της επικύρωσης του Συντάγματος. Αντίθετοι με αυτήν την άποψη είναι οι C. ROSSITER, *Seedtime of the Republic: The Origin of the American Tradition of Liberty*, New York 1953 και B. BAILYN, *Ideological Origins*, οι οποίοι πιστεύουν περισσότερο στην επίδραση της Βρετανικής πολιτικής θεωρίας και θεωρούν ότι οι κλασικοί συγγραφείς είναι απλά ένα μεγάλο πεδίο εύρεσης παραδειγμάτων για την επιχειρηματολογία των αποίκων. Μια διαφορετική άποψη προσφέρουν ο G. S. WOOD, *The Creation of the American Republic, 1776 – 1787*, New York/London 1969 (=Creation of Republic) και η J. O. APPLEBY, στο *Capitalism and a new Social Order: The Republican Vision of the 1790s*, New York 1984 και *Liberalism and Republicanism in the Historical Imagination*, Cambridge MA 1992. Αυτοί παραδέχονται τη μεγάλη επίδραση της κλασικής παιδείας στους αποίκους κατά την περίοδο της Επανάστασης και την εποχή της επικύρωσης του Συντάγματος. Όμως μετά από αυτά, κατά την πρώιμη εθνική περίοδο, ισχυρίζονται ότι έγινε η αλλαγή από τον κλασικό ρεπουμπλικανισμό (με την έμφασή του στο χρέος των πολιτών και την κοινωνική συνοχή) προς τον φιλελευθερισμό (με την έμφασή του στα ατομικά δικαιώματα), κάτι το οποίο ουσιαστικά ήταν αποτέλεσμα της ανόδου του ρόλου της αγοράς των αποίκων μετά την ίδρυση του έθνους τους. Η πιο διεξοδική ανάλυση για τα κλασικά αναγνώσματα των αποίκων είναι η μελέτη του M. REINHOLD, *Classica Americana: The Greek and Roman Heritage in the United States*,

προσπάθεια ελευθέρωσης του ανθρώπου από την καταπιεστική κατάχρηση της εξουσίας από ένα τυραννικό καθεστώς²⁰¹, αποδίδει με πληρότητα το πολιτικό και κοινωνικό γίνεσθαι των αποικιών· και αυτό το γίνεσθαι δεν εξαφανίστηκε μετά την Επανάσταση, αλλά συνέχισε να υφίσταται όχι μόνο κατά την περίοδο της επικύρωσης του Συντάγματος, αλλά και κατά την πρώιμη εθνική περίοδο. Βασικές ιδέες – έννοιες – οι οποίες απασχόλησαν τα μυαλά της εποχής, για όλες αυτές τις περιόδους της Αμερικανικής ιστορίας, ήταν τα φλέγοντα ζητήματα της εξουσίας, της ελευθερίας και του νόμου.

Ήδη μέσα από τη λογοτεχνία της προεπαναστατικής περιόδου, η αναδυόμενη πολιτική θεωρία βασίζεται στην πεποίθηση ότι πίσω από κάθε πολιτική πράξη, πίσω από κάθε πολιτική αντιπαράθεση, κρύβεται πάντα η φύση (με την έννοια της προδιάθεσης) της εξουσίας. Οι άποικοι δεν είχαν καμιά αμφιβολία για την ακριβή σημασία της εξουσίας και για το κεντρικό, δυναμικό, της ρόλο σε οποιοδήποτε πολιτικό σύστημα. Αυτή η εξουσία είναι ουσιαστικά η κυριαρχία ενός ανθρώπου πάνω σε άλλον (ή άλλους) και, γενικά, η απόλυτη κυριαρχία της ανθρώπινης ζωής. Η προδιάθεση της εξουσίας είναι, δηλαδή, ο ίδιος της ο χαρακτήρας, ο οποίος όντας επιθετικός, επιθυμεί πάντα τη διεύρυνση των ορίων της πέραν των νόμιμων γραμμών. Και μία τέτοιου είδους επιθετικότητα αποτελεί παράλληλα την κεντρική ιδέα, με την οποία εξηγούνται οι περισσότερες πολιτικές πράξεις²⁰².

Detroit 1984 (= *Classica Americana*). Αυτός ασχολήθηκε αποκλειστικά με την παρουσία της κλασικής παράδοσης μέσα στην Αμερικανική ιστορία. Τέλος, μία ακόμα άποψη της έρευνας ισχυρίζεται ότι τα όρια μεταξύ κλασικού ρεπουμπλικανισμού και φιλελευθερισμού δεν είναι τόσο ευδιάκριτα πάντα· μερικές φορές μάλιστα ο φιλελευθερισμός αρχίζει από τις αρχές του 19^{ου} αι. και μετά. Κύριοι εκφραστές της άποψης αυτής είναι οι J. G. A. POCOCK, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Political Tradition*, Princeton 1975 και «Virtue and Commerce in the Eighteenth Century», in *Journal of Interdisciplinary History*, 3 (1972), σελ. 119 – 134, L. BANNING, *The Jeffersonian Persuasion: Evolution of a Party Ideology*, Ithaca 1978, D. R. McCOY, *The Elusive Republic: Political Economy in Jeffersonian America*, Chapel Hill 1980. Η έρευνα, μόνο κατά τα τελευταία χρόνια, φτάνει στο συμπέρασμα ότι η διχοτόμηση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών/ιδεολογιών είναι απόλυτη και ότι τα όρια μεταξύ των δύο είναι ρευστά και καθόλου διακριτά: βλ. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 1 – 11, την εισαγωγή για μια αποτίμηση της έρευνας τόσο στο πεδίο του προαναφερθέντος διαχωρισμού, όσο και στο πεδίο των επιρροών που είχαν ασκήσει πάνω στους αποίκους οι κλασικοί συγγραφείς και οι Βρετανοί πολιτικοί στοχαστές του 17^{ου} αι. Ο ερευνητής αυτός, προτείνει ότι ο διαχωρισμός δε μπορεί να είναι απόλυτος, καθώς έτσι αγνοούνται οι επιδράσεις του πρώτου στο δεύτερο και η ανθρώπινη φύση, η οποία εξ ορισμού δε μπορεί να παρουσιάσει μια τέτοιου είδους συνέπεια και να οριοθετηθεί τόσο αυστηρά. Στόχος του η απόδειξη (εκ νέου) της μεγάλης επίδρασης των κλασικών πάνω στους αποίκους, τόσο στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας όσο και σε αυτό της κατανόησης της ανθρώπινης φύσης: βλ. *ibid.*, σελ. 5 – 8.

²⁰¹ Ο ορισμός αυτούσιος του B. BAILYN, *Ideological Origins*, σελ. v.

²⁰² Βλ. B. BAILYN, *Ideological Origins*, σελ. 56 για τον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν οι άποικοι την εξουσία και τα παραδείγματα με τα οποία την παρομοίαζαν.

Η επιθετικότητα αυτή έχει πάντα υπερβατικό χαρακτήρα, εξαιτίας της ύπαρξης του φυσικού της θύματος, της ελευθερίας – ή του νόμου, του δίκαιου/σωστού. Ο δημόσιος κόσμος της εποχής αυτής ήταν διαιρεμένος σε δύο αντίθετες, και αντικρουόμενες, σφαίρες: η μία της εξουσίας και η άλλη της ελευθερίας. Η πρώτη, βίαιη και πάντα ενεργή· η δεύτερη, εύθραυστη και παθητική. Αυτές οι δύο σφαίρες ποτέ δεν πρέπει να συγχέονται, καθώς η εξουσία και η ελευθερία έχουν εντελώς διαφορετικές σημασίες, όντας δύο διαφορετικές ιδέες. Η εξουσία, η οποία πηγάζει από το δίκαιο, δε μπορεί να δικαιολογήσει την κυριαρχία· και ούτε είναι νομικά πιθανό να χιστεί το δίκαιο πάνω στην εξουσία. Όταν οι δύο αυτές έννοιες συγχέονται, τότε η ωμή δύναμη θα υπερισχύσει και η δικαιοσύνη θα υποταχθεί²⁰³. Και η ωμή δύναμη, ως εξουσία πια, δεν είναι κακή εκ φύσεως, είναι όμως αναγκαία· έχει δημιουργηθεί βάσει κάποιων άτυπων κανόνων μέσα στην κοινωνία, οι οποίοι όριζαν τη συναίνεση του λαού προς την κυβέρνηση για τη νόμιμη άσκηση της εξουσίας. Η ελευθερία για τους αποίκους ήταν μια δεδηλωμένη μόνο για τους κυβερνώντες· όχι όπως σήμερα, όταν είναι και για αυτούς και για τους κυβερνωμένους. Οι έχοντες την εξουσία όμως ποτέ δε μιλούσαν περί της ελευθερίας και πάντα ήθελαν να αναπτύξουν τη δύναμή τους σε υπέρμετρο βαθμό. Αυτό, δηλαδή, το οποίο μεταμόρφωνε την εξουσία σε μια κακοήθη δύναμη, δεν είναι η ίδια η φύση της, αλλά η φύση του ανθρώπου, η οποία τον καθιστά ευπαθή στη διαφθορά.

Άρα την εποχή της Επανάστασης τα κύρια θέματα ήταν οι έννοιες της εξουσίας και της ελευθερίας, δηλαδή ο χαρακτήρας τον οποίο έπρεπε αυτές να έχουν μέσα στην κοινωνία και την κυβέρνηση· αλλά ο κύριος προβληματισμός της αποικιακής σκέψης ήταν η ανικανότητα του ανθρωπίνου είδους να αντισταθεί στους πειρασμούς της εξουσίας. Όλα αυτά τα συμπεράσματα δεν ήταν βαθιές φιλοσοφικές σκέψεις από ανθρώπους που δε μοχθούσαν· ήταν εμπειριστικά απόψεις, στις οποίες είχαν κατασταλάξει οι άποικοι, μετά από έναν αγώνα ενάντια σε μια διεφθαρμένη κυβέρνηση και στη τυραννία την οποία έβλεπαν παντού γύρω τους να υπάρχει από το Στέμμα προς τις αποικίες. Σε έναν κόσμο, όπου οι έχοντες την εξουσία δρούσαν ανεξέλεγκτοι και ήταν διεφθαρμένοι, η αποικιακή πολιτική σκέψη αναγκαστικά στράφηκε στην ελευθερία και στην αναζήτηση ενός (ή πολλών) τρόπου προστασίας αυτής από την εξουσία της κυβέρνησης.

²⁰³ B. BAILYN, *Ideological Origins.*, σελ. 57 – 58, όπου ο ερευνητής παραπέμπει σε πηγές της εποχής αντλώντας την παραπάνω ρητορεία.

Τα γεγονότα τα οποία ακολούθησαν το Stamp Act, στα μάτια των αποίκων, δημιούργούσαν ένα μοτίβο, το οποίο είχε μία ερμηνεία μόνο. Η ανάγνωση της ιστορίας, όπως την είχαν κάνει οι άποικοι, είχε δημιουργήσει στη σκέψη τους την πιθανότητα του δεσποτισμού. Και αυτήν την πιθανότητα τώρα, έβλεπαν να τείνει να γίνει πραγματικότητα, με τα μέτρα της Βρετανικής κυβέρνησης και τις πράξεις των αξιωματικών των αποικιών. Οι πολιτικές των κυβερνώντων ήταν απεχθείς για τους αποίκους και είχαν – όπως οι Αμερικανοί το έβλεπαν – μοναδικό σκοπό την καταπάτηση της ελευθερίας τους και την υποδούλωσή τους στο δεσποτισμό του Στέμματος. Αυτή η σκέψη για έναν τέτοιο κίνδυνο σιγά σιγά μεταμορφώθηκε σε πεποίθηση· έδωσε νέο νόημα στον αγώνα των αποίκων και μια νέα ώθηση στο επαναστατικό κίνημα.

Μέσα σε αυτό το κλίμα του φόβου στέρησης της ελευθερίας τους, οι άποικοι άρχισαν να αναγνωρίζουν παντού γύρω τους σημάδια από άτομα τα οποία συνωμοτούσαν κατά του ύψιστου αυτού αγαθού. Ο φόβος των αποίκων της ύπαρξης συνωμοσίας μπορεί να ήταν υπερβολικός, αλλά είχε τις ρίζες του σε γεγονότα προγενέστερα της πολιτικής αντιπαράθεσης Βρετανών και Αμερικανών, όπως οι προσπάθειες της Εκκλησίας της Αγγλίας να προσηλυτίσει το λαό του Νέου Κόσμου· στα μάτια των αποίκων, αυτές οι προσπάθειες είχαν σκοπό την αφαίρεση της ελευθερίας²⁰⁴. Μπορεί οι περισσότεροι άποικοι να ήταν μέλη της Εκκλησίας της Αγγλίας, η επίδραση όμως αυτών των υποψιών στη δημόσια συζήτηση περί ελευθερίας ήταν μεγάλη. Το γεγονός, επίσης, ότι ο φόβος για την εκκλησιαστική καταπίεση ξέσπασε σε δημόσια κατακραυγή την ίδια περίοδο με την εφαρμογή των πρώτων μέτρων της βρετανικής πολιτικής για αμιγώς πολιτικά – οικονομικά ζητήματα, φυσικά και ενίσχυσε τη δυσφορία προς το Στέμμα και το επαναστατικό αίσθημα.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1760, η αντιπαράθεση της Βρετανίας με το Νέο Κόσμο, άρχισε να παίρνει νέα τροπή, καθώς η πρώτη αρνήθηκε την αναβάθμιση του δικαστικού σώματος των αποικιών. Το 1701 στην Αγγλία είχε ψηφιστεί ένα Κοινοβουλευτικό θέσπισμα, το οποίο εγγυόταν στους δικαστές ισόβια θητεία στο αξίωμα. Αυτό όμως δεν είχε ισχύ στην Αμερική²⁰⁵. Εδώ η κατάσταση του σώματος αυτού ήταν ανοιχτή σε πολιτικό χειρισμό, στον οποίο το Στέμμα επιδιδόταν πολύ συχνά, αλλάζο-

²⁰⁴ Βλ. B. BAILY, *Ideological Origins*, σελ. 94 – 143, για τις σημειώσεις του πάνω στη λογική της συνωμοσίας των αποίκων.

²⁰⁵ Κατ' αρχάς δε μπορούσε να εφαρμοστεί, αφού ακόμα οι άποικοι υπολείπονταν της κατάλληλης εκπαίδευσης για να γίνουν δικαστές. Πέραν αυτού όμως, η αντικατάσταση κάποιων εξ αυτών (με κάποιον της αρεσκείας της κυβέρνησης) δεν ήταν δυνατό να γίνει με αυτό το μέτρο· ο μισθός τους κάθε φορά άλλαζε με καινούρια νομοθετήματα· και η αφαίρεση των εκτελεστικών εξουσιών τους, μπορεί στο τέλος να οδηγούσε σε υποταγή των δικαστηρίων σε λαϊκές επιδράσεις.

ντας κατά το δοκούν τους δικαστές. Ρηξικέλευθη ήταν η απόφαση του Συμβουλίου της Πενσυλβάνια το 1759 περί της μόνιμης θητείας του δικαστικού σώματος σε αυτήν την πολιτεία· κάτι το οποίο ποτέ δεν έγινε δεκτό από την Αγγλική κυβέρνηση. Η σημασία της κατάστασης του δικαστικού σώματος ήταν μεγάλη για τους αποίκους, καθώς θεωρούσαν ότι μέσω αυτού θα διασφαλιζόταν η ελευθερία. Όταν, λοιπόν, το Στέμμα αρνήθηκε να παραχωρήσει δικαιώματα στο σώμα, και το είχε υπό τον απόλυτο έλεγχό του, όλοι στις αποικίες μπορούσαν να κατανοήσουν ότι οι δικαστές δε θα ήταν ποτέ ανεξάρτητοι να υπερασπίζονται την ελευθερία, παρά θα έκαναν τα πάντα για να είναι σε καλές σχέσεις με την κυβέρνηση – κι άρα να κατέχουν το αξίωμα για όσο περισσότερο μπορούσαν²⁰⁶.

Πέραν όμως των θεωριών συνωμοσίας, κυκλοφορούσαν και πολλές απόψεις για τους λόγους για τους οποίους η βρετανική κυβέρνηση επέβαλε τα σκληρά της μέτρα. Σημείο καμπής στην επαναστατική ιδεολογία, όπως και γενικά στην Αμερικανική Επανάσταση, είναι η εφαρμογή του Tea Act²⁰⁷ και το επακόλουθο Tea Party στη Βοστώνη το Δεκέμβριο του 1773. Μέσα σε διάστημα μόλις δύο μηνών, μέχρι την άνοιξη του 1774, το βρετανικό Κοινοβούλιο πέρασε ψηφίσματα τόσο σκληρά, ώστε οι άποικοι τα χαρακτήρισαν εκδικητικά μέτρα, για τους αγώνες τους κατά του Στέμματος²⁰⁸. Με την εφαρμογή των μέτρων αυτών, οι άποικοι τελικώς πείστηκαν για τις βλέψεις της Βρετανίας, την υποδούλωση δηλαδή του Νέου Κόσμου· μέχρι το 1774 αυτή η σκέψη είχε εξαπλωθεί σε όλες τις αποικίες²⁰⁹.

²⁰⁶ B. BAILYN, *Ideological Origins*, σελ. 105 – 112, για μια πιο πλήρη περιγραφή της κατάστασης του δικαστικού σώματος, και κυρίως *ibid.*, σελ. 107, υποσημ. 10, για παραπομπή σε βιβλιογραφία αναφορική των φόβων των μη ανεξάρτητων δικαστών.

²⁰⁷ Για μια ανάλυση σχετικά με το κίνητρο των εμπόρων κατά του Tea Act, βλ. A. M. SCHLESINGER, *The Colonial Merchants and the American Revolution, 1763 – 1776*, New York 1918. Ο A. L. JENSEN, *The Maritime Commerce of Colonial Philadelphia*, Madison 1963, δε βλέπει μόνο τον οικονομικό λόγο πίσω από αυτήν την επανάσταση, αλλά προσθέτει στην ανάλυσή του και τις ανησυχίες των αποίκων για τη σωστή διακυβέρνηση.

²⁰⁸ Boston Port Act, με στόχο την απομύζηση της οικονομίας της Μασαχουσέτης· Administration of Justice Act, με το οποίο ουσιαστικά καταστρεφόταν το δικαστικό σώμα της πολιτείας και οι εγκληματίες της Μασαχουσέτης θα δικάζονταν στην Αγγλία· Massachusetts Government Act, το οποίο όριζε την αφαίρεση των δημοκρατικών στοιχείων από το σύνταγμα της πολιτείας, με την κατάργηση των λαϊκών συνελεύσεων και των λαϊκά εκλεγμένων ενόρκων, και τη μεταφορά αυτών στους ασκούντες την εκτελεστική εξουσία· Quebec Act, δηλαδή η επέκταση μιας πολιτείας σε βάρος των εδαφών άλλων (Βιρτζίνια, Κονέκτικατ και Μασαχουσέτη)· Quartering Act, σύμφωνα με το οποίο ο στρατός μπορούσε να καταλάβει άδεια κτήρια μέσα σε μια πόλη και να τα χρησιμοποιήσει αντί στρατοπέδων, ακόμα κι αν υπήρχε στρατόπεδο (όπως στη Βοστώνη).

²⁰⁹ Και περισσότερο υπεύθυνους θεωρούσαν τους υπουργούς της βρετανικής κυβέρνησης, παρά τον ίδιο το βασιλιά, καθώς μερικές φορές κι αυτός ήταν θύμα των υπουργών του. Ο λόγος για τον οποίο οι υπουργοί λάμβαναν το περισσότερο μίσος των αποίκων είχε να κάνει με τη διαφθορά των πρώτων, η οποία για τους αποίκους ήταν η κινητήριος δύναμη των υπουργικών αποφάσεων.

Οι περισσότεροι άποικοι, δηλαδή οι πιο διαβασμένοι και καλά πληροφορημένοι, είχαν ήδη διαπιστώσει ότι το βρετανικό πολίτευμα είχε πια φτάσει στο τελικό στάδιο της κρίσης του, την οποία είχαν επιφέρει η πολιτική και κοινωνική διαφθορά. Όλες οι πηγές της εποχής, συνεχώς επαναλαμβάνουν το θέμα της διαφθοράς και την απομάκρυνση του αγγλικού έθνους από τις αρχές της ελευθερίας· πολλές φορές μάλιστα οι πηγές ανατυπώνονταν λόγω της ευρείας κυκλοφορίας τους²¹⁰. Στην Αμερική ο φόβος για την κατάλυση της ελευθερίας ήταν μεγαλύτερος, καθώς εδώ η κληρονομιά των κλασικών συγγραφέων, με τις πεποιθήσεις τους για την ελευθερία και την τυραννία, ήταν βαθιά ριζωμένη στη σκέψη των αποίκων. Μέσα σε έναν κόσμο όπου η διαφθορά κυριαρχούσε, οι άποικοι είδαν την πατρίδα τους ως τον τελευταίο φάρο της ελευθερίας. Σκοπός της πατρίδας αυτής είναι η προστασία της ελευθερίας, η πίστη στη δύναμη του λαού. Με την έκφραση αυτής της ιδέας, η άποψη ότι η Αμερική είχε έναν ειδικό ρόλο να παίζει στην ιστορία έφτασε στο αποκορύφωμά της.

Η ιδέα αυτή μπορεί να εξηγηθεί όταν γίνει σωστή ανάγνωση των πηγών της Επαναστατικής εποχής. Στα χρόνια αυτά όταν η πολιτική και κοινωνική κρίση ήταν διάχυτη, οι άποικοι βρήκαν αισθήματα παρηγοριάς και συντροφικότητας στους ήρωες της κλασικής εποχής. Το αίσθημα ταυτότητας και στόχου, το οποίο πήραν οι άποικοι από τους κλασικούς συγγραφείς, ήταν παράλληλα και το μέσο που τους καθησύχαζε ότι οι μόχθοι τους δεν ήταν μάταιοι, αλλά μέρος ενός παγκόσμιου σχεδίου υπεράσπισης της ελευθερίας. Οι αγώνες για την Επανάσταση και το Σύνταγμα έδωσαν στους αποίκους ένα αίσθημα φιλίας με τους αρχαίους, ένα ενθουσιασμό στην πιθανότητα ταύτισης των κλασικών ηρώων με τους εαυτούς τους στους αγώνες τους κατά της τυραννίας. Εν συντομία, οι κλασικοί παρέιχαν τα πνευματικά εργαλεία στους αποίκους. Σε κάθε δύσκολη στιγμή, οι κάτοικοι του Νέου Κόσμου ανέτρεχαν στα βιβλία τους για να βρουν τρόπους επίλυσης των προβλημάτων τους²¹¹.

²¹⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μια φυλλάδα, η οποία ανατυπώθηκε τρεις φορές στη Βοστώνη, δύο στη Φιλαδέλφεια και από μία στη Νέα Υόρκη και στο Χάρτφορντ το 1774 και 1775: M. ROBINSON-MORIS, LORD ROKEBY, *Considerations on the Measures Carrying on with Respect to the British Colonies in North America*², London 1774. Ακόμα πιο σημαντική γίνεται αυτή η φυλλάδα, λόγω των απόψεων που εκφράζει και ο John Adams σε γράμματά του προς το Λόρδο: L. H. BUTTERFIELD & M. FRIEDLAENDER (eds), *Adams Family Correspondence*, Cambridge MA 1963.

²¹¹ Και στη διάθεσή τους είχαν ένα ευρύ φάσμα αρχαίων συγγραφέων. Αρκεί μόνο να αναφερθούν κάποιοι: Όμηρος, Πλάτων, Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Αριστοτέλης, Πολύβιος, Πλούταρχος, από τους Έλληνες· Κικέρων, Βιργίλιος, Τάκιτος, Λίβιος, Σαλλούστιος, Πλίνιος, Μάρκος Αυρήλιος, από τους Ρωμαίους. Για μια ανάλυση των κλασικών επιρροών στην Αμερικανική Επανάσταση, πάντοτε επίκαιρο το άρθρο του C. F. MULLET, «Classical Influences on the American Revolution» («Classical Influences»), in *CJ*, 35 (1939), σελ. 92 – 104.

Σε όλες τις αρχαίες πηγές, οι άποικοι διάβαζαν για τους αγώνες ενάρετων ανθρώπων ενάντια στην καταπίεση των τυράννων και τους μόχθους αυτών για την προάσπιση της ελευθερίας. Ως αποτέλεσμα, προσπαθούσαν να διακρίνουν στις μέρες τους αυτά τα σημάδια ανόδου της τυραννίας, με σκοπό να αποφύγουν τη μοίρα των ηρώων τους· και τα αρχαία χρόνια ήταν γεμάτα τέτοιων παραδειγμάτων. Είτε στον αρχαίο ελληνικό κόσμο είτε στον ρωμαϊκό, οι άποικοι έβλεπαν συνέχεια ενάρετους αγώνες υπέρ της ελευθερίας. Κι αυτό τους είχε καταστεί εμμονή.

Οι επιρροές, τις οποίες δέχτηκαν οι άποικοι, και οι πηγές, τις οποίες χρησιμοποίησαν, δεν ήταν μόνο αρχαίες, ούτε μόνο Βρετανικές. Ήταν ένα μίγμα όλων μαζί. Στην ανάγνωση των πηγών της εποχής, οι περισσότερες αναφορές είναι στους Βρετανούς πολιτικούς θεωρητικούς, παρά στους κλασικούς συγγραφείς. Όμως αυτό δε γίνεται γιατί δεν αναγνωρίζεται η σπουδαιότητα των αρχαίων· αντίθετα, όταν έπρεπε να δώσουν αδιάσειστα επιχειρήματα υπέρ των απόψεών τους, τότε παρέθεταν και τους κλασικούς. Απλούστερα, η χρήση των Βρετανών, γίνεται στην προσπάθεια των αποίκων, να πολεμήσουν τη βρετανική πολιτική με βρετανικές ιδέες και προηγούμενα²¹². Εξάλλου αν δεν ήταν σημαντικές πηγές οι θεωρίες των κλασικών, τότε δε θα χρησιμοποιούνταν και από τους ίδιους τους Βρετανούς πολιτικούς θεωρητικούς, όπως ο John Locke.

Κι ενώ η εμμονή του φόβου με τις συνωμοσίες, τον οποίο καλλιέργησαν οι ίδιοι οι άποικοι από τους κλασικούς συγγραφείς, τους υπηρέτησε πιστά ενάντια στον Γεώργιο Γ', επηρέασε με κακό τρόπο και τις μεταξύ τους σχέσεις μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας. Η θεωρία ότι πάντα υπήρχαν, και θα υπάρχουν, ικανά και φιλόδοξα άτομα που σχεδίαζαν κατά της ελευθερίας αποδείχθηκε, τελικά, ένα πνευματικό εργαλείο που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από όλους.

²¹² Όπως παρατήρησε ο C. F. MULLET, «Classical Influences», σελ. 104.

ΤΜΗΜΑ 2. Η ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

§ α. Η κλασική παιδεία των Πατέρων του Έθνους

Στα χρόνια της Επανάστασης, οι γνώσεις των αποίκων πάνω στην κλασική αρχαιότητα, αποτελούν τα όπλα στον πόλεμο κατά των τυραννικών πολιτικών του βρετανικού Στέμματος. Οι άποικοι επαναχρησιμοποιούν την κλασική τους παιδεία με ένα διεπίπεδο στόχο. Η εύρεση του κατάλληλου πολιτικού μοντέλου – για την επιθυμητή τους, ισχυρή, κυβέρνηση – αλλά και η επιθυμία της ένωσης, και η προβολή αυτής, έπρεπε να επιτευχθούν· έτσι, στράφηκαν στην αναζήτηση παραδειγμάτων από την κλασική αρχαιότητα.

Η αλήθεια είναι ότι αυτή η αναζήτηση δεν περιορίστηκε στα κλασικά παραδείγματα· αντίθετα, οι άποικοι χρησιμοποίησαν όλες τις διαθέσιμες πηγές στο κυνήγι τους. Πραγματικά πολιτικά μορφώματα όπως η Αθήνα, η Σπάρτη, η Ρώμη, η Βενετία και η Αγγλία, αλλά και ουτοπικές πολιτείες, όπως αυτή του Πλάτωνα, του Κικέρωνα, του Μακιαβέλι και του Σίντνεϊ, αποτέλεσαν μερικά μόνο παραδείγματα από τα πολλά, τα οποία όχι μόνο ανέλυσαν για να βγάλουν ένα δικό τους συμπέρασμα, αλλά και χρησιμοποίησαν στην καθημερινή δημόσια συζήτηση²¹³, για τον επιθυμητό και τον μη τύπο διακυβέρνησης. Το πρόβλημα το οποίο αντιμετώπισαν, και έπρεπε να στραφούν σε πηγές πριν την εποχή τους, ήταν απλό: «εδώ και δύο ή τρεις χιλιάδες χρόνια», η γνώση των ανθρώπων επί της δημιουργίας και των αρχών των «ελευθέρων κυβερνήσεων, στις οποίες βασίζεται η ανθρώπινη ευτυχία», δεν είχε σημειώσει καμία πρόοδο²¹⁴.

Η χρήση κλασικών παραδειγμάτων από τους επιφανείς αποίκους μπορεί να γίνει κατανοητή μέσα από την εξέταση της παιδείας, την οποία είχαν λάβει αυτοί. Το εκπαιδευτικό σύστημα του 18^{ου} αι. ήταν η κύρια αιτία πίσω από τη γνώση της κλασικής

²¹³ Τα καλύτερα παραδείγματα της δημόσιας συζήτησης των ημερών των συντακτικών συνελεύσεων είναι δύο· το μεγάλο έργο των A. HAMILTON, J. JAY, J. MADISON, *The Federalist. A Commentary on the Constitution of the United States. Being a Collection of Essays written in Support of the Constitution agreed upon September 17. 1787, by the Federal Convention*, New York 1788 (αργότερα γνωστό ως *The Federalist Papers*), το οποίο είναι ένα συλλογικό έργο ογδόντα ενός άρθρων των τριών πατέρων του έθνους, οι οποίοι μιλούσαν υπέρ του Συντάγματος, και *The Anti-Federalists Papers*, ένα συλλογικό πια έργο, πολλών άρθρων από επιφανείς αποίκους οι οποίοι ήταν αντίθετοι με κάποιες από τις διατάξεις του νέου Συντάγματος. Το κοινό που έχουν και τα δύο έργα, είναι ότι τα άρθρα υπογράφονται όχι με το αληθινό όνομα, αλλά με ψευδώνυμα, τα οποία είναι όλα από την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή ιστορία.

²¹⁴ Όπως ισχυρίζεται ο J. ADAMS, *Defence*, I, σελ. ii.

αρχαιότητας των επιφανών αποίκων. Όχι μόνο στα πανεπιστήμια, αλλά και στα σχολεία, οι άποικοι έμαθαν να σέβονται και να αγαπούν τους κλασικούς, παρά τα όσα δεινά είχαν να επιδείξουν οι εκπαιδευτικές μέθοδοι εκείνου του αιώνα²¹⁵. Ο σεβασμός και η αγάπη πήγαζε από το αίσθημα ταυτότητας και σκοπού, το οποίο τους έδωσε η κλασική κληρονομιά· αυτή ένωσε όλους τους αποίκους σε ένα, και όλους μαζί με τους αρχαίους. Από αυτήν την αγάπη και το σεβασμό, προήλθαν επίσης και πολλά από τα πνευματικά εργαλεία τα οποία χρησιμοποίησαν οι άποικοι τόσο στον αγώνα τους για την Επανάσταση, όσο και στον αγώνα για την ένωση και την επικύρωση του Συντάγματος. Σε όλη τη ζωή τους, οι άποικοι ήταν πεπεισμένοι ότι οι κλασικοί παρείχαν μια αναγκαία εκπαίδευση στην αρετή, ένα απαραίτητο στοιχείο της κοινωνίας· εξ ου, πάντα επιχειρηματολογούσαν υπέρ της διατήρησης της κλασικής έμφασης του εκπαιδευτικού συστήματος.

Τον 18^ο αι. η εκπαίδευση, άρχιζε συνήθως όταν το παιδί ήταν 8 ετών, υπό την καθοδήγηση δημόσιων δασκάλων ειδικευμένων στην κλασική γραμματεία ή ιδιωτικών καθηγητών. Η έμφαση αυτών των δασκάλων στην κλασική παιδεία γινόταν με σκοπό την εισαγωγή των μαθητών τους στα πανεπιστήμια, τα οποία ζήτηγαν από τους φοιτητές τους την επίδειξη γνώσης Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων. Η λίστα με αυτούς τους συγγραφείς περιλάμβανε ονόματα όπως του Κικέρωνα, του Βιργιλίου, του Ξενοφώντα, του Ομήρου, ακόμα και την ελληνική μετάφραση της Καινής Διαθήκης. Η εκμάθηση της γραμματικής των δύο αρχαίων γλωσσών απαιτούσε την καθημερινή μελέτη των αρχαίων συγγραφέων και τη μετάφραση κειμένων στα αγγλικά, και το αντίστροφο, πρώτα των λατινικών και έπειτα των ελληνικών. Η εκμάθηση της γραμματικής των αγγλικών δε γινόταν στα σχολεία, αλλά, ίσως, μόνο στο σπίτι, καθώς θεωρείτο κάτι ασήμαντο για την εισαγωγή σε ένα πανεπιστήμιο²¹⁶.

Με την εισαγωγή σε ένα πανεπιστήμιο, οι άποικοι μπορούσαν να εμβαθύνουν στις κλασικές σπουδές. Οι εισαγωγικές εξετάσεις απαιτούσαν μια βασική γνώση των κλασικών γλωσσών και παρέμεναν ίδιες για σχεδόν διακόσια χρόνια²¹⁷. Με την εισαγωγή

²¹⁵ Ανάμεσα στις οποίες ήταν και το μαστίγωμα του μαθητή, μία μέθοδος η οποία κάποιες φορές κρινόταν και απαραίτητη για τη σωστή διαπαιδαγώγηση· κάτι το οποίο φαίνεται να μη μείωσε την αγάπη των αποίκων για τους κλασικούς. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 13 – 16.

²¹⁶ Βλ. *Ibid.*, σελ. 12 – 13 για αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας και για αναφορές σε περαιτέρω βιβλιογραφία στο θέμα αυτό.

²¹⁷ Ο George Downing, ανιψιός του John Winthrop, όταν έδωσε εξετάσεις, κατά τα μέσα του 17^{ου} αι., έπρεπε να κατανοεί τον Κικέρωνα ή τον Βιργίλιο ή οποιοδήποτε άλλον κλασικό συγγραφέα, να μπορεί να γράφει στα λατινικά και να καταλαβαίνει βασικά αρχαία ελληνικά. Έναν αιώνα αργότερα, όταν ο John Adams έδινε εξετάσεις στο Harvard, έπρεπε να ξέρει να διαβάζει Κικέρωνα ή άλλον κλασικό συγγραφέα, να γράφει λατινικά σε πεζό και ποιητικό λόγο και να μπορεί να διαβάζει και να γράφει

στο πανεπιστήμιο, το πρόγραμμα μαθημάτων δεν παρουσίαζε μεγάλες διαφορές από αυτό των σχολείων. Κατάλοιπο, κι αυτό, του εκπαιδευτικού συστήματος του Μεσαίωνα, έδινε έμφαση στις σπουδές των *trivium*, δηλαδή της ρητορικής, της λογικής και της γραμματικής, και *quadrivium*, των αριθμητική, μουσική, γεωμετρία και αστρονομία, και αυτά τα προγράμματα σπουδών συνέχισαν να κυριαρχούν στα δυτικά πανεπιστήμια²¹⁸, ακόμα και κατά τον 19^ο αι.

Αυτή η εμβάθυνση και η δυνατότητα καλύτερης γνώσης των κλασικών γλωσσών δεν ήταν πάντα εύκολη. Τα προγράμματα σπουδών μπορεί να έδιναν μια γενική κατεύθυνση για τα μαθήματα· όμως, πέρα από τις δυσκολίες τις οποίες μπορεί να αντιμετώπιζαν οι ίδιοι οι φοιτητές, κάποιες φορές οι καθηγητές δεν ήταν κατάλληλοι για να διδάξουν ή δεν είχαν καν την επιθυμία να επιδοθούν στο επάγγελμά τους²¹⁹. Στις δυσκολίες της εκπαίδευσης πρέπει να προστεθούν και οι πολλές εκδόσεις των αρχαίων κειμένων σε κυκλοφορία την εποχή εκείνη· κάποιες ήταν καλές, κάποιες άλλες όμως παρουσίαζαν πολλά τυπογραφικά λάθη²²⁰.

Λύση στο πρόβλημα των δυσκολιών του εκπαιδευτικού συστήματος, αποτέλεσε η ύπαρξη μικρών κοινοτήτων εντός των πανεπιστημίων, τις οποίες είχαν ιδρύσει οι φοι-

ελληνικά, όπως αυτά της Καινής Διαθήκης. Το 1816, όταν ο Horace Mann έκανε αίτηση για εισαγωγή στο Brown University, έπρεπε να έχει την ικανότητα να διαβάζει και να αναλύει συντακτικά Κικέρωνα, Βιργίλιο και την ελληνική Καινή Διαθήκη, να γράφει λατινικά σε πεζό λόγο και να ξέρει τους κανόνες της Προσωδίας (τα πανεπιστήμια, άρα, ήθελαν απλά οι υποψήφιοι φοιτητές τους να ξέρουν λατινικά και ελληνικά και τίποτα άλλο). Για μια παρουσίαση της ιστορίας της ανώτατης εκπαίδευσης στην Αμερική, βασισμένη σε έγγραφα κάθε εποχής, βλ. R. HOFSTADTER & W. SMITH (eds.), *American Higher Education: A Documentary History*, 2 vols, Chicago 1961 (= *American Higher Education*).

²¹⁸ Δεν είχε σημασία ποια θρησκευτική γραμμή ακολουθούσε το εκάστοτε πανεπιστήμιο. Είτε Ιησούιτες, είτε Γιανσενιστές, είτε Προτεστάντες, όλοι έδιναν παρόμοια έμφαση στους κλασικούς. Η μοναδική διαφορά, η οποία μπορεί να σημειωθεί μεταξύ Αγγλικών και Αμερικανικών πανεπιστημίων, είναι η χρηματοδότησή τους, με κάποια στο Νέο Κόσμο να έχουν συγχρηματοδότηση από το δημόσιο. Η αλήθεια είναι επίσης ότι στην Ευρώπη λίγοι ήταν εκείνοι που είχαν την τύχη ή την οικονομική δυνατότητα να κάνουν τέτοιες σπουδές: C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 24.

²¹⁹ Το 1761 ένα ερευνητικό σώμα στο Harvard βρήκε ότι κάποιοι καθηγητές δε ζητούσαν μετάφραση λατινικού σε αγγλικό κείμενο και το αντίστροφο από τους φοιτητές. Μέχρι το 1763 η κλασική εκπαίδευση ήταν περιορισμένη μόνο στον Κικέρωνα, το Βιργίλιο και την Καινή Διαθήκη. Βλ. C. J. RICHARD, *op. cit.*, σελ. 21 – 22, για τα παραδείγματα των John Adams και Thomas Jefferson, οι οποίοι πραγματοποίησαν τις σπουδές τους σε πανεπιστήμια τα οποία δεν έδιναν την πρέπουσα βάση στις κλασικές σπουδές. Στο Harvard, ο Adams, όπως λέει ο ίδιος (βλ. G. CHINARD, *Honest John Adams*, Boston 1933 (= *Honest*), σελ. 13 – 14), δεν είχε δώσει την απαραίτητη προσοχή στις σπουδές του και έτσι δυσκολευόταν μετά με τις κλασικές γλώσσες. Για το College of William and Mary, όταν εισήχθη ο Thomas Jefferson, κυκλοφορούσε η φήμη ότι ήταν χαώδης και κάκιστο στην εκπαίδευση, με πολλές θέσεις καθηγητών να είναι κενές (βλ. S. A. BEDINI, *Thomas Jefferson: Statesman of Science*, New York 1990, σελ. 24 – 25).

²²⁰ Βλ. R. HOFSTADTER & W. SMITH (eds.), *op. cit.*, I, σελ. 221 – 222, το παράπονο του Robert Finley για τα εγχειρίδια στο Yale το 1820. Ουσιαστικά παραθέτει τις ενέργειες των φοιτητών να αποκαταστήσουν τα λάθη σε ένα κείμενο, κάτι το οποίο ουσιαστικά ήταν επιβλαβές και για τις σπουδές των φοιτητών, οι οποίοι έχαναν χρόνο, αλλά και για το ίδιο το πανεπιστήμιο, το οποίο μπορεί να αποκτούσε κακή φήμη.

τητές²²¹. Αυτές οι μικρές φοιτητικές κοινότητες ήταν «πανεπιστήμια εντός πανεπιστημίων»²²², αφού είχαν δικά τους προγράμματα σπουδών, απένειμαν δικά τους διπλώματα, είχαν δικές τους βιβλιοθήκες, δικούς τους κώδικες δεοντολογικής συμπεριφοράς²²³ και έδιναν το σωστό παράδειγμα για τους υπόλοιπους φοιτητές. Πολλές φορές τα μέλη αυτών των κοινοτήτων είχαν παραπάνω εργασίες, με την επιπλέον μελέτη κλασικών συγγραφέων, εκτός του προγράμματος σπουδών. Κάθε νέο μέλος, έπαιρνε ένα ψευδώνυμο από κάποια ιστορική προσωπικότητα και εκείνη την εποχή φαίνεται ότι αρκετά από αυτά ήταν από την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή ιστορία²²⁴: Κύρος, Αλκιβιάδης, Θεμιστοκλής, Μίνωας, Αννίβας, Σύλλας, Οκταβιανός, Κικέρων. Οι φοιτητές όμως δεν περιορίζονταν μόνο στις σπουδές τους ή στις οδηγίες των κοινοτήτων στις οποίες ανήκαν· ακόμα και στον ελεύθερο χρόνο τους, ασχολούνταν με τη μελέτη κλασικών συγγραφέων²²⁵.

Μέσα σε αυτό το κλίμα της συνεχούς μελέτης των κλασικών, οι φοιτητές πάντα ήθελαν να επιδείξουν τις γνώσεις τους. Κάποιες φορές τα ίδια τα πανεπιστήμια, διοργάνωναν ειδικές εκδηλώσεις στις οποίες οι φοιτητές συναγωνίζονταν μεταξύ τους στην ανάγνωση ελληνικών και λατινικών, ή ακόμα και στην αυτοσχέδια ομιλία στα λατινικά. Περιπτώσεις όπως η υποστήριξη πτυχιακών και διπλωματικών εργασιών παρείχαν μια ευκαιρία επίδειξης κλασικών γνώσεων. Μετά το 1765, με την ψήφιση και κύρωση του Stamp Act, πολλές εργασίες περιλάμβαναν τις πολιτικές αρχές του Αριστοτέλη, του Πολύβιου και του Κικέρωνα στις συζητήσεις για την Ανεξαρτησία και το Σύνταγμα²²⁶.

²²¹ Οι Linonian Society και Brothers in Unity στο Yale, ιδρυθέντες τη δεκαετία του 1750. American Whig Society και Cliosophic Society, τη δεκαετία του 1760 στο College of New Jersey. Το Speaking Club στο Harvard κατά τη δεκαετία του 1770.

²²² C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 23.

²²³ Όσα μέλη συμπεριφέρονταν αντίθετα με αυτόν τον κώδικα, τιμωρούνταν από ειδικά εκλεγμένα άτομα, τους «censores» (φανερή η ρωμαϊκή επίδραση, με την ονομασία να προέρχεται από τους, λεγόμενους, τιμητές του ρωμαϊκού πολιτεύματος, οι οποίοι είχαν καθήκοντα τόσο αποτίμησης της παρουσίας των Ρωμαίων, όσο και αποτίμησης της ζωής του Ρωμαίου πολίτη σε ηθική βάση).

²²⁴ Βλ. C. R. WILLIAMS, *The Cliosophic Society. A Study of its History in Commemoration of its Sesquicentennial Anniversary*, Princeton 1916, σελ. 44 – 45, για μια παρουσίαση όλων των ψευδώνυμων. Ο C. J. RICHARDS, *op. cit.*, σελ. 23, παραπέμπει σε μια λίστα με αυτά τα ψευδώνυμα των χρόνων 1770 – 1777, λέγοντας ότι σχεδόν τα μισά ήταν της κλασικής αρχαιότητας.

²²⁵ Όπως μπορεί κάποιος να συμπεράνει από την αλληλογραφία μεταξύ των σπουδαστών του Brown University, κατά το 1789 – 1790. Αυτή την αλληλογραφία παραθέτει και ο J. E. POMFRET, «Students Interests at Brown 1789 – 1790», *in New England Quarterly*, 5 (1932), σελ. 138 – 140.

²²⁶ Βλ. R. HOFSTADTER & W. SMITH (eds.), *American Higher Education*, I, σελ. 142, για μια εκτίμηση του College of New Jersey το 1772, από τον John Witherspoon. C. J. RICHARD, *op. cit.*, σελ. 24.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εμβάθυνσης στις κλασικές σπουδές, αλλά και της αγάπης των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους προς αυτές, ήταν το γεγονός της ύπαρξης σημειωματάρων και εγχειριδίων, τα οποία οι ίδιοι είχαν δημιουργήσει, ακόμα από τα φοιτητικά τους χρόνια, και τα εμπλούτιζαν καθ' όλη τη ζωή τους με ενδιαφέροντα, για αυτούς, χωρία από τους κλασικούς συγγραφείς. Ο John Adams είχε μεταφέρει μεγάλο μέρος του κειμένου της “συνωμοσίας του Κατιλίνα” του Σαλλούστιου στο τετράδιό του, κάτι που έδειχνε τον αμέριστο σεβασμό του προς τον Λατίνο συγγραφέα²²⁷. Παρομοίως, ο James Madison είχε τέτοιο εγχειρίδιο, στο οποίο οι περισσότερες καταχωρήσεις ήταν από Βρετανούς και Γάλλους πολιτικούς θεωρητικούς· αλλά όπου υπάρχει λατινικό κείμενο δεν είναι σε μετάφραση αυτών, αλλά σε απευθείας μεταγραφή του ίδιου του Madison. Οι καταχωρήσεις του δεν είναι μόνο πολιτικές, αλλά και λογοτεχνικές και φιλοσοφικές²²⁸. Και ο Alexander Hamilton και ο Thomas Jefferson είχαν τέτοια εγχειρίδια. Ιδιαίτερα ο πρώτος, λόγω της κατάταξής του στο στρατό και της συνεπακόλουθης διακοπής των σπουδών του, μετέτρεψε το βιβλίο μισθοδοσίας του σε εγχειρίδιο με κλασικά χωρία²²⁹. Ο Thomas Jefferson διατηρούσε δύο τέτοια τετράδια· το ένα ήταν γεμάτο με χωρία από τους αγαπημένους του ποιητές²³⁰ και πεζογράφους²³¹ και το άλλο από νομικά και πολιτικά θέματα από Βρετανούς και Γάλλους συγγραφείς²³².

Προς τι αυτή η αγάπη προς τους κλασικούς συγγραφείς; Ήταν το μοναδικό μέσο το οποίο είχαν βρει οι άποικοι προκειμένου οι ίδιοι να ανελιχθούν κοινωνικά, πέρα από πνευματικά, και θεωρούσαν τις ιδέες των αρχαίων περί αρετής και τιμής ως μέσα για να οικοδομήσουν εξ αρχής μια κοινωνία ενάρετη, μετά τον πόλεμο. Ο Thomas Jefferson, βαθιά επηρεασμένος από τους κλασικούς, σε σημείο εμφανούς επίδρασης στον τρόπο γραφής του, είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η καλή ρητορική γινόταν μό-

²²⁷ Όλα τα προσωπικά και ιστορικά έγγραφα του John Adams, είναι διαθέσιμα ηλεκτρονικά σε μια μεγάλη συλλογή, στο www.masshist.org/publications/adams-papers.

²²⁸ Βλ. W. T. HUTCHINSON & W. M. E. RACHAL (eds), *The Papers of James Madison, vol. 1, 16 March 1751 – 16 December 1779*, Chicago 1962, σελ. 4 – 32 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-01-02-0002>).

²²⁹ H. C. SYRETT (ed.), *The Papers of Alexander Hamilton, vol. 1, 1768–1778*, New York 1961, σελ. 373 – 412 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-01-02-0350>).

²³⁰ Ο αγαπημένος του ποιητής ήταν ο Όμηρος, τον οποίο θεωρούσε τον Πατέρα της Δυτικής Λογοτεχνίας, και τον ιδανικό ποιητή, βάσει του οποίου όλοι έπρεπε να συγκρίνονται. Η αγαπημένη του γλώσσα, άρα, ήταν τα ελληνικά, τα οποία ήταν τα καλύτερα από όλες τις γλώσσες του ανθρώπου: C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 28, όπου δίνει και άλλα παραδείγματα για την αγάπη του Jefferson προς τα ελληνικά.

²³¹ D. L. WILSON (ed.), *Jefferson's Literary Commonplace Book*, Princeton 1989.

²³² C. J. RICHARD, *op. cit.*, σελ. 26.

νο όταν είχε τρία χαρακτηριστικά· και τα τρία κατευθείαν αντλούμενα από την αρχαιότητα: απλότητα, συντομία και ορθολογικότητα²³³. Ο John Adams είχε μια προσωπική εμπειρία να επιδείξει για την ανάγκη του ανθρώπου να αποκτήσει κλασική παιδεία και να μπορέσει να ανελιχθεί κοινωνικά. Αν και μικρός δεν έδειξε σθένος για την κλασική παιδεία, ξέχασε τα ελληνικά και ποτέ του δεν κατάφερε να αποκτήσει ένα κομψό τρόπο γραφής σαν τον Jefferson, είχε, όπως κι ο τελευταίος, ένα ασίγηστο πάθος για τους κλασικούς συγγραφείς. Όταν ο John Adams ανακοίνωσε στον πατέρα του ότι δε θα συνέχιζε τις σπουδές του, εκείνος τον έβαλε σε χειρωνακτική εργασία· δε χρειάστηκαν παρά δύο μέρες για να επιστρέψει στα βιβλία και να φτάσει στο συμπέρασμα ότι η κλασική παιδεία παρείχε κοινωνική άνοδο²³⁴. Με την πάροδο των χρόνων, είχε πια την ευχέρεια να χειρίζεται τους κλασικούς συγγραφείς κατά το δοκούν· και κυρίως ως επιχειρήματα υπέρ της Επανάστασης και του Συντάγματος. Φυσικά δεν ήταν μόνο αυτοί οι δύο με καθημερινή ενασχόληση με τους κλασικούς. Ο George Mason, συντάκτης της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων της Βιρτζίνια, διάβαζε ξανά και ξανά τους κλασικούς μέχρι το τέλος της ζωής του. Ο Patrick Henry διάβαζε κάθε χρόνο και από ένα διαφορετικό κλασικό. Ο John Dickinson ακόμα κι όταν βρισκόταν στη μέση των νομικών του σπουδών, δε μπορούσε να περιορίζεται στα νομικά βιβλία και διάβαζε αρχαίους συγγραφείς²³⁵. Ακόμα και ο James Madison, ο οποίος στα τελευταία του χρόνια πια δεν ασχολούταν με τους κλασικούς, σε γράμματά του προχωρά σε αναλογίες της εποχής του με τη Ρώμη και τα μικρά της αγροτεμάχια²³⁶.

Μπορεί οι περισσότεροι να είχαν γνώσεις κατανόησης των κλασικών γλωσσών, αλλά δεν ήταν όλοι. Πολλοί χρησιμοποιούσαν και μεταφράσεις κειμένων. Και έτσι γίνεται ακόμα πιο κατανοητό το γεγονός της συνεχούς – καθημερινής σχεδόν– ύπαρξης των απόψεων των κλασικών συγγραφέων την εποχή αυτή. Και αφού όλοι όσοι είχαν λάβει κλασική εκπαίδευση είχαν δει ότι αυτό μόνο οφέλη τους παρείχε, φρόντισαν να

²³³ «Γιατί σε ένα έθνος με ρεπουμπλικανικό χαρακτήρα, οι πολίτες πρέπει να καθοδηγούνται με λογική και όχι με τη βία (τη δύναμη), άρα η τέχνη της ορθολογικότητας είναι υψίστης σημασίας»: αυτά είναι τα λόγια του ίδιου του Jefferson σε ένα γράμμα του το 1824. Βλ.: From Thomas Jefferson to David Harding, 20 April 1824, εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/98-01-02-4206> (διαθέσιμο μόνο με πρόμη πρόσβαση ηλεκτρονικά)

²³⁴ G. CHINARD, *Honest*, σελ. 11 – 12 και C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 30.

²³⁵ C. J. RICHARD, *op. cit.*, σελ. 31 – 32.

²³⁶ Την απομάκρυνσή του από τους κλασικούς την παραδέχεται στο: James Madison to Buckner Thruston, 1 March 1833, εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/99-02-02-2695>. Για την αναφορά στα ρωμαϊκά αγροτεμάχια, βλ. James Madison to Thomas Cooper, 26 December 1826, εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/99-02-02-0850> (διαθέσιμα μόνο με πρόμη πρόσβαση ηλεκτρονικά).

λάβουν ίδια εκπαίδευση και οι απόγονοί τους. Ο John Adams φρόντισε όχι μόνο τα παιδιά του αλλά και τα εγγόνια του να λάβουν κλασική παιδεία. Ο Thomas Jefferson πέρα από τις προσπάθειές του να ενισχύσει τον κλασικό χαρακτήρα της παιδείας του πανεπιστημίου του, προσπαθούσε να ενσταλάξει το ίδιο και στην κόρη του. Ο πατέρας του Patrick Henry, John, θεωρούσε τόσο σημαντική την κλασική παιδεία, ώστε δεν έστειλε το παιδί του σε κάποιο δάσκαλο, αλλά του έκανε ο ίδιος μαθήματα. Ο Alexander Hamilton, παρότρυνε τον εννιάχρονο γιό του να διαβάζει λατινικά. Ακόμα και ο George Washington, ο οποίος δεν είχε την παραμικρή σπουδή στα κλασικά, φρόντισε ο θετός του γιός να μην τύχει των ίδιων ελλείψεων²³⁷.

Οι επιφανείς άποικοι, άρα, είχαν σε υψηλή εκτίμηση την κλασική εκπαίδευση και την χρησιμοποιούσαν με πρακτικό τρόπο. Αυτή η πρακτικότητα όμως, είχε μια ευρεία έννοια. Πέραν της γνώσης των ιδεών και των τρόπων γραφής, οι κλασικοί παρείχαν και μια αναντικατάστατη εισαγωγή στον ενάρετο τρόπο ζωής. Η σύνδεση των αρχαίων με την αρετή ήταν βαθιά ριζωμένη σε όλους και γινόταν πάντα κατανοητή, ακόμα και σιωπηρά. Και αυτό συνέβαινε επειδή στα περισσότερα κείμενα των κλασικών συγγραφέων, ακόμα και στα ιστορικά, ο δηλωμένος στόχος όλων ήταν να ενσταλάξουν την ηθική.

Όσο σημαντική όμως κι αν ήταν η κλασική παιδεία των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους, αυτή από μόνη της δεν είναι αρκετή για να εξηγήσει πλήρως την υψηλή τους εκτίμηση προς τους κλασικούς. Ιδιαίτερα, οι τρόποι γραφής και ο ηθικός κώδικας είναι πράγματα τα οποία σε κάθε εποχή είναι διαφορετικά και επηρεάζονται όχι μόνο από την παιδεία, αλλά και από διάφορες παραμέτρους κάθε φορά. Το πάθος, το οποίο έδειχναν οι επιφανείς άποικοι για τους κλασικούς, είχε τις ρίζες τους σε κάτι πολύ βασικό για την εποχή. Η κοινωνία, και κυρίως το εκπαιδευτικό σύστημα, είχαν εμψύσει στους ανθρώπους της εποχής το σεβασμό αυτό. Οι Πατέρες είχαν εισαχθεί ήδη από μικρά παιδιά στα έργα ορισμένων κλασικών συγγραφέων – κυρίως Λατίνων, υπερασπιστών της *Res Publica* – και είχαν για πρότυπα την ατομική και κοινωνική αρετή. Αυτή η κοινωνική επίδραση ήταν τόσο βαθιά ώστε πολλοί από τους αποίκους δε μπορούσαν να φανταστούν τη διδαχή της αρετής με κάποιο άλλο τρόπο πέραν των κλασικών σπουδών· οπότε η συνέχιση των σπουδών αυτών στις επόμενες γενιές ήταν

²³⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτά τα παραδείγματα, βασισμένα φυσικά στα γράμματα και τις αυτοβιογραφίες των ίδιων των ατόμων, των Πατέρων του Έθνους, βλ. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 32 – 37, με παραπομπές σε περαιτέρω βιβλιογραφία, πέραν της πρωτότυπης αλληλογραφίας.

για τους επιφανείς αποίκους το σημαντικότερο έργο το οποίο έπρεπε να επιτελέσουν²³⁸.

§ β. Νέος Κόσμος, αρχαία σύμβολα: Παραδείγματα προς μίμηση

Σε ένα περιβάλλον ανθρώπων, οι οποίοι γνώριζαν την κλασική αρχαιότητα, ήταν επόμενο η χρήση κλασικών εννοιών και συμβόλων να ήταν ευρέως διαδεδομένη, καθώς αυτά ήταν κατανοητά. Με μια απλή αναφορά σε ένα κλασικό όνομα, ο αναφερόμενος μπορούσε να είναι σίγουρος ότι ο ακροατής του ήταν σε θέση να καταλάβει πλήρως τις έννοιες τις οποίες έκρυβε αυτό το όνομα. Η ύπαρξη ενός κλασικού κανόνα, ο οποίος ήταν κυρίως δημιούργημα του εκπαιδευτικού συστήματος, διευκόλυνε την επικοινωνία μεταξύ των μορφωμένων του δυτικού κόσμου. Η συχνή χρήση κλασικών συμβόλων και εννοιών γινόταν όχι μόνο για να προβάλλουν την ηθική και την αρετή τους, αλλά και γιατί η κλασική γνώση ήταν ανάλογη του κοινωνικού κύρους.

Το συχνότερα χρησιμοποιούμενο σύμβολο ήταν το ψευδώνυμο. Κατά την Επαναστατική περίοδο τα κλασικά ψευδώνυμα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή. Ιδιαίτερα όμως κατά την περίοδο των δημόσιων συζητήσεων για το Σύνταγμα, τόσο οι οπαδοί όσο και οι πολέμιοι του Συντάγματος²³⁹, ανέτρεχαν στους κλασικούς για αναζήτηση ψευδωνύμων. Οι Antifederalists, θεωρώντας το Σύνταγμα μοναρχικό και ολιγαρχικό, συχνά χρησιμοποιούσαν ψευδώνυμα, κυρίως ρωμαϊκά, τα οποία αντλούσαν τη φήμη τους από πολέμιους της ολιγαρχίας· παραδείγματα είναι οι Brutus και Cassius, οι Καισαροκτόνοι, ο Cato ο Νεότερος – πολιτικός αντίπαλος του Καίσαρα – ο Helvidius Priscus – ένας Στωικός, τον οποίο ο Νέρωνας δολοφόνησε για τις πολιτικές απόψεις του – αλλά και ο Cincinnatus, ένα φανταστικό πρόσωπο της ρωμαϊκής ιστορίας, το οποίο ανέλαβε δικτάτορας, έσωσε τη Ρώμη και έπειτα παρέδωσε την εξουσία του και γύρισε στην αγροικία του – και άλλα πολλά. Οι Federalists χρησιμοποιούσαν κι αυτοί ψευδώνυμα της κλασικής εποχής, ελληνικά και ρωμαϊκά, προερχόμενα από δίκαιους και φιλόανθρωπους²⁴⁰ άντρες: Αριστείδης ο Δίκαιος, ήταν ο Alexander Hamilton· Fabius, στρατηγός του 2^{ου} αι. π.Χ. ενάντια στον Αννίβα, ο John Dickinson – για να αναφερθούν μόνο λίγα.

²³⁸ Όπως ισχυρίζεται ο C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 38.

²³⁹ Ήτοι, οι Federalists και Antifederalists. Όλα τα ψευδώνυμα, είναι εμφανή στα αντίστοιχα ονομαζόμενα συλλογικά έργα των άρθρων υπέρ και κατά, αντίστοιχα, του Αμερικανικού Συντάγματος.

²⁴⁰ Όχι με τη σημερινή έννοια της αγάπης για τον συνάνθρωπο, αλλά με την έννοια των δημοκρατικών και φιλολαϊκών πολιτικών αντιλήψεων και πράξεων.

Τα κλασικά σύμβολα δεν περιορίζονταν μόνο στα ονόματα²⁴¹. Στην αρχιτεκτονική υπάρχει το κίνημα της κλασικής αναγέννησης, του οποίου πρωτεργάτης ήταν ο Thomas Jefferson²⁴². Όντας ο ίδιος ορθολογιστής, δε μπορούσε παρά να θαυμάζει την απλότητα της αρχιτεκτονικής των αρχαίων, αφού θύμιζε αυτήν της φύσης. Ο Jefferson προτιμούσε, επίσης, την κλασική αρχιτεκτονική επειδή τη θεωρούσε τη μοναδική ικανή να αναδείξει τη νομιμότητα των Η.Π.Α., τόσο στο δυτικό κόσμο όσο και στην Ευρώπη, αφού ήταν αυτή που είχε διατηρηθεί παρά την πάροδο τόσων χιλιετιών²⁴³.

Πέραν της αρχιτεκτονικής, η κλασική τέχνη, όπως εντυπωνόταν σε πίνακες και άλλα εικονικά σύμβολα, χρησιμοποιήθηκε από τους Αμερικανούς. Ο Thomas Jefferson, ενώ χρησιμοποιούσε ψευδώνυμα με τόση ευκολία, παρουσίαζε μια αβεβαιότητα μπροστά στη ζωγραφική και τη γλυπτική. Ενώ θεωρούσε την αρχιτεκτονική τη σημαντικότερη των τεχνών, η ζωγραφική ήταν αρκετά ακριβής για τον πλούτο τους, οπότε θα ήταν άχρηστο και παράλογο να γίνουν ειδήμονες και σε αυτή τη μορφή τέχνης, γιατί είναι άξιες θέασης, αλλά όχι μελέτης²⁴⁴. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε, κάποια χρόνια μετά, να συντάξει μια λίστα με τους πίνακες τους οποίους επιθυμούσε, εκ των οποίων το ένα τρίτο ήταν με κλασικά θέματα²⁴⁵. Ο John Adams, από την άλλη, ήταν λάτρης των πινάκων με κλασικά θέματα²⁴⁶.

Ακόμα και στο θέμα της εικονογραφίας, οι Αμερικανοί έδειξαν ζήλο στην άντληση κλασικών συμβόλων. Ο Thomas Jefferson πρότεινε για επίσημο έμβλημα της Βιρτζίνι-

²⁴¹ Τα οποία οι άποικοι δεν χρησιμοποιούσαν μόνο για να υπογράψουν τις απόψεις τους στις εφημερίδες και στις φυλλάδες. Ο Thomas Jefferson είχε δώσει κλασικά ονόματα και στα άλογά του, αλλά και ένα από τα κτήματά του, το χαρακτήριζε με ελληνική ονομασία. Κλασικό όνομα στο άλογό του είχε δώσει και ο John Rutledge, ενώ ο Henry Laurens είχε δώσει στους δούλους του ρωμαϊκά ονόματα.

²⁴² Πέρα από τα σχέδια της Οικίας του Κυβερνήτη της Βιρτζίνια, σχεδίασε και το Καπιτώλιο της πολιτείας αυτής στο Ρίτσμοντ. Κατά τη δεκαετία του 1790, είχε προτείνει και αλλαγές στην Προεδρική Οικία, αλλά και στο Καπιτώλιο των Η.Π.Α. Κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του, σχεδίασε και την πανεπιστημιούπολη του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια, καθώς και τη βιβλιοθήκη του. Επίσης, για πολλά χρόνια σχεδίαζε νέες προσθήκες και αλλαγές για την οικία του στο Monticello.

²⁴³ Ο K. LEHMANN, *Thomas Jefferson: American Humanist*, Charlottesville 1985, σελ. 173 – 175, επισημαίνει και κάποιους πιο πρακτικούς λόγους για την προτίμηση του Jefferson για την κλασική αρχιτεκτονική. Την εποχή που ζούσε ο Αμερικανός, τα πιο πολλά σωζόμενα βιβλία περί αρχιτεκτονικής ήταν ρωμαϊκά, με τα ελληνικά να είναι πιο σπάνια· τα ρωμαϊκά κτήρια παρουσίαζαν μεγαλύτερη ποικιλία, με σφαιροειδή και τραπεζοειδή κτήρια, ενώ τα ελληνικά ήταν μόνο τραπεζοειδή· και επειδή ο Jefferson κατά τη δεκαετία του 1780 είχε επισκεφθεί τοποθεσίες με ρωμαϊκά κτήρια.

²⁴⁴ Αυτά είναι τα δικά του λόγια όταν απευθύνεται σε Αμερικανούς οι οποίοι θα πήγαιναν στην Ευρώπη. Βλ. J. P. BOYD (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson*, vol. 13, March – 7 October 1788, Princeton 1956, σελ. 264 – 276 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-13-02-0173>).

²⁴⁵ C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 48.

²⁴⁶ Το αγαπημένο του έργο ήταν ένας πίνακας με θέμα την επιλογή του Ηρακλή. Βλ. το γράμμα του προς την Abigail Adams, όπου περιγράφει την εντύπωση που του άσκησε ο πίνακας, L. H. BUTTERFIELD (ed.), *The Adams Papers, Adams Family Correspondence*, vol. 2, June 1776 – March 1778, Cambridge MA 1963, σελ. 95 – 98 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-02-02-0059>).

νια, το ρωμαϊκό *fascii*, τη ρωμαϊκή ράβδο με τα τσεκούρια η οποία ήταν το σύμβολο της εξουσίας – του *imperium*. Ο George Wythe, όταν διατελούσε επικεφαλής του Δικαστηρίου Εθνικού Δικαίου της Βιρτζίνια, επέλεξε για επίσημο σύμβολο στη σφραγίδα της πολιτείας, μια σκηνή από τον Ηρόδοτο²⁴⁷. Τέλος, ως εθνικό σύμβολο υιοθετήθηκε ο αετός των ρωμαϊκών λεγεώνων, ενώ και ο μικρός ποταμός, που ρέει μέσα από την Washington D.C., πήρε το όνομα του ποταμού της Ρώμης²⁴⁸.

Οι Πατέρες του Αμερικανικού Έθνους χρησιμοποιούσαν κλασικά σύμβολα και έννοιες για να διεκδικήσουν κοινωνικό κύρος. Στην προ-επαναστατική περίοδο, κατά τη διάρκεια αυτής, αλλά και κατά την πρώιμη εθνική περίοδο, η κλασική εκπαίδευση δεν ήταν ανοιχτή προς όλους· μόνο η μεσαία και η ανώτερη τάξη μπορούσε να την έχει²⁴⁹. Η σωστή, ευφυής, χρήση των κλασικών συμβόλων προσδιόριζε τον χρήστη τους σαν έναν άνθρωπο ευγενή, με τρόπους, άρα και πλούτου.

Αν και πολλοί εκ των αποίκων είχαν πλούτο, ήδη από τη δεκαετία του 1760, οι φίλοι των βασιλικών κυβερνητών συμπεριφέρονταν με περιφρόνηση προς τους νεόπλουτους. Κι αυτό μπορεί να εξηγήσει το μένος των αποίκων κατά της βασιλικής πελατείας. Οι επαναστάτες ήθελαν να αλλάξουν αυτήν την κοινωνία, την οποία εξουσίαζε μια αριστοκρατία οικογενειοκρατίας· και στη θέση της να εγκαθίδρυναν μια κοινωνία, την οποία θα ηγούνταν άξιοι αριστοκράτες με προτερήματα. Κατά το 18^ο αι. αυτή η αξία μπορούσε να επιτευχθεί με τη μάθηση, δηλαδή την κλασική εκπαίδευση²⁵⁰.

Με τη χρήση των κλασικών συμβόλων, οι Πατέρες του Έθνους είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν, όχι μόνο το κοινωνικό κύρος, αλλά και το σεβασμό της Ευρώπης προς τις Η.Π.Α· η αμερικανική πληθώρα των κλασικών συμβόλων έδειχνε επίσης και μια υποψία άμυνας στο χαρακτήρα της χώρας. Ζώντας στα όρια του δυτικού κόσμου και

²⁴⁷ Ηρ., Ε', 25. Το χωρίο έχει να κάνει με μια περίπτωση διεφθαρμένου δικαστή στην Περσία. Ο Καμβύσης είχε κόψει το λαιμό του διεφθαρμένου δικαστή και είχε γδάρει το δέρμα του. Το δέρμα αυτό μετά το έκανε λωρίδες, τις οποίες έβαλε πάνω στη θέση του δικαστή, ώστε ο επόμενος να το βλέπει σαν υπενθύμιση – προειδοποίηση. Σχετικά με τον George Wythe, βλ. R. J. HOFFMAN, «Classics in the Courts of the United States, 1790 – 1800», in *The American Journal of Legal History* 22 (1978), σελ. 56.

²⁴⁸ Η ρωμαϊκή επιρροή είναι μεγαλύτερη από την αρχαία ελληνική, στην ίδρυση του νέου κράτους. Αυτή η προτίμηση δεν είχε να κάνει μόνο με την καλύτερη γνώση των Λατίνων συγγραφέων, αλλά και επειδή θεωρούσαν το παράδειγμα της Ρώμης να δίνει καλύτερη επιβράβευση για τους κόπους τους. Βλ. E. A. MILES, «The Young American Nation and the Classical World», in *The Journal of the History of Ideas* 35 (1974), σελ. 263, αλλά και *infra*, σελ. 86 – 93.

²⁴⁹ Οι περισσότεροι εκ των Πατέρων είχαν πάει σε πανεπιστήμιο: John Adams, Samuel Adams, Elbridge Gerry, Thomas Jefferson, James Madison, John Marshall, James Otis, Benjamin Rush, James Wilson· μόνοι οι George Washington και Benjamin Franklin δεν είχαν σπουδάσει. Από τους 99 υπογράφοντες της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας, μόνο 8 είχαν πατέρες με σπουδές.

²⁵⁰ Βλ. G. S. WOOD, *The Radicalism of the American Revolution*, New York 1992 (= *Radicalism*), σελ. 200 – 202. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 50 – 51.

πολιτισμού, οι Αμερικανοί αριστοκράτες ήταν πάντα πρόθυμοι να αποδείξουν στους Ευρωπαίους ότι ο πολιτισμός τους ήταν καλλιεργημένος²⁵¹, γιατί φοβόντουσαν ότι μπορεί να τους στιγματίζαν ως μια κοινωνία αμόρφωτων και αγνωμόνων βαρβάρων. Για τους Πατέρες του Αμερικανικού Έθνους, η χώρα τους είχε στον κόσμο, τη θέση που είχαν οι ίδιοι στην κοινωνία την εποχή πριν την Επανάσταση: δηλαδή αυτή του αυτοδημιούργητου ευγενή, ο οποίος έπρεπε να αποδείξει την αξία του στους ανωτέρους του, ξεπερνώντας τους σε κλασική γνώση. Ακόμα κι όταν αποκηρύσσονταν την Ευρωπαϊκή διαφθορά, επιζητούσαν το σεβασμό των αντιπάλων τους.

Κι ενώ οι επιφανείς άποικοι χρησιμοποιούσαν τα κλασικά σύμβολα για να ταυτίσουν τους εαυτούς τους με τους αρχαίους, την ίδια στιγμή έκαναν συγκρίσεις αρχαίων και σύγχρονων τους ανθρώπων, κοινωνιών και μορφών κυβερνήσεων. Ακόμα κι αν είχαν χάσει τη γνώση τους επί των αρχαίων γλωσσών, η αντίστοιχη της αρχαίας ιστορίας παρέμενε διεξοδική. Η αρχαία ιστορία παρείχε σε αυτούς τους ανθρώπους σημαντικά, και ίσως ανακριβή, παραδείγματα προσωπικής συμπεριφοράς, κοινωνικής πρακτικής και κυβερνητικών μορφών. Και αυτά τα παραδείγματα, έδωσαν ένα αίσθημα σκοπού κατά της περιόδους της Επανάστασης και της επικύρωσης του Συντάγματος.

Οι επιφανείς άποικοι δεν αντλούσαν παραδείγματα για την προσωπική συμπεριφορά τους μόνο από ιστορικά πρόσωπα, αλλά και από μυθικές προσωπικότητες, όπως ήταν οι ήρωες της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας. Στα έργα του Ομήρου, του Ησίοδου, του Βιργιλίου και του Οβιδίου, βρήκαν πολλούς ήρωες²⁵². Από τις μυθικές προσωπικότητες, η πιο διάσημη ήταν αυτή του Cincinnatus, αν και οι Πατέρες φαίνεται ότι τη θεωρούσαν υπαρκτή προσωπικότητα²⁵³.

Πέραν όμως των μυθικών ηρώων, οι Αμερικανοί είχαν σε υψηλή εκτίμηση και ιστορικά πρόσωπα, τα οποία για αυτούς ήταν ήρωες. Από την ελληνική ιστορία, οι περισσότεροι ήταν αριστοκράτες, οι οποίοι προσπάθησαν, ανεπιτυχώς, να ελέγξουν τον

²⁵¹ Και με αυτή τη σκέψη, μπορεί να εξηγηθεί η επιμονή του Jefferson στην κλασική αρχιτεκτονική, ως μέσο αύξησης του σεβασμού της Ευρώπης για τις Η.Π.Α.

²⁵² Για πολλά ιστορικά πρόσωπα διάβαζαν στον Ηρόδοτο, στον Θουκυδίδη, στον Ξενοφώντα, για Αθηναϊκές προσωπικότητες, ενώ για Ρωμαϊκές, είχαν τον Πολύβιο, τον Λίβιο, τον Σαλλούστιο, τον Τάκιτο. Κυρίως, όμως, αυτόν που είχαν σε ιδιαίτερα υψηλή εκτίμηση, ήταν ο Πλούταρχος. Μέσω αυτού άντλησαν τα περισσότερα παραδείγματα, είτε για μίμηση είτε για αποφυγή.

²⁵³ Η τουλάχιστον αυτό ισχυρίζεται ο C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 55. Για την ιδιαίτερη προτίμηση των Πατέρων προς αυτή τη μυθική προσωπικότητα, βλ., ενδεικτικά μόνο, R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 4, February – August 1776*, Cambridge MA 1979, σελ. 335 – 336 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-04-02-0136>). L.H BUTTERFIELD & M. FRIEDLAENDER (eds), *The Adams Papers, Adams Family Correspondence, vol. 4, October 1780 – September 1782*, Cambridge MA 1973, σελ. 305–308 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-04-02-0203>).

όγλο. Παράδειγμα αποτελεί ο Σόλων, τον οποίο θαύμαζαν για τη μετριοπάθειά του²⁵⁴, ο Θεμιστοκλής²⁵⁵, ο Ξενοφών²⁵⁶ και ο Δημοσθένης²⁵⁷. Από τη ρωμαϊκή πλευρά, κυριαρχούσες προσωπικότητες ήταν ο Κάτων ο Νεότερος²⁵⁸, ο Βρούτος, ο Κάσιος, ο Κικέρων²⁵⁹. Όλοι άντρες στην υπηρεσία του ρωμαϊκού κράτους, οι οποίοι έδωσαν τη ζωή τους σε μια απέλπιδα προσπάθεια να σώσουν μια ετοιμοθάνατη *Res Publica*. Οι επιφανείς άποικοι θαύμαζαν συγκεκριμένα ιστορικά, ή μη, πρόσωπα γιατί σε αυτά έβλεπαν μοναχικούς ήρωες, οι οποίοι ήταν έτοιμοι να θυσιάσουν την εφήμερη δημο-

²⁵⁴ M. FARRAND, *The Records of the Federal Convention of 1787*, I, New Haven 1966 (= *Records*), σελ. 125. Βλ. επίσης τις απόψεις του Jefferson, J. JEFFERSON LOONEY (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 9, September 1815 to April 1816*, Princeton 2012, σελ. 699–702 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-09-02-0471>). Και επίσης, τις ιδέες του Wilson, K. L. HALL & M. D. HALL (eds), *Collected Works of James Wilson*, 2 vols, Indianapolis 2007 (= *James Wilson*), σελ. 962.

²⁵⁵ Ο Jefferson παρομοίαζε τον John Adams, αλλά και τη Γαλλία, με τον Θεμιστοκλή. Βλ. για την παρομοίωση του John Adams, «To John Adams from Thomas Jefferson, 1 November 1822», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-7711>. Και για τη Γαλλία, «Thomas Jefferson: Autobiography, 6 Jan.–29 July 1821, 6 January 1821», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/98-01-02-1756> (διαθέσιμα μόνο με πρώτη πρόσβαση ηλεκτρονικά).

²⁵⁶ Ο Jefferson, πάλι, παρομοίασε την πορεία του Benedict Arnold, μέσα από τα δάση του Maine προς το Quebec, με την κάθοδο των Μυρίων του Ξενοφώντα. Βλ. J. P. BOYD (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, vol. 1, 1760 – 1776*, Princeton 1950, σελ. 270 – 271 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-01-02-0142>). Αλλά και ο John Adams είχε σε υψηλή εκτίμηση των αρχαίο ιστορικό, βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 1, September 1755 – October 1773*, Cambridge MA 1977, σελ. 76 – 81 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-01-02-0045-0007>).

²⁵⁷ Ο John Adams κάνει τώρα μια παρομοίωση μεταξύ του αρχαίου ρήτορα και των αποφάσεων του Πρώτου Ηπειρωτικού Συνεδρίου, κατά των αποφάσεων του Αγγλικού Κοινοβουλίου. Βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 2, December 1773 – April 1775*, Cambridge MA 1977, σελ. 109 – 110 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-02-02-0023>).

²⁵⁸ Συχνές οι αναφορές της Abigail Adams στον Κάτωνα αναφερόμενη στον Elbridge Gerry, βλ. L.H. BUTTERFIELD & M. FRIEDLAENDER (eds), *The Adams Papers, Adams Family Correspondence, vol. 4, October 1780 – September 1782*, Cambridge MA 1973, σελ. 182 – 184 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-04-02-0123>). Ο George Washington, αν και αναγνώριζε ότι δεν μπορούσε να εκφέρει γνώμη για τους κλασικούς, καθώς δεν είχε σπουδάσει, είχε εμβαθύνει τόσο πολύ στον Κάτωνα, ώστε ο βιογράφος του να ισχυριστεί ότι ο πρώτος πρόεδρος των Η.Π.Α. ήταν ο Κάτων της Βιρτζίνια: J. T. FLEXNER, *George Washington*, I, Boston 1965 – 1969, σελ. 242, κάτι που ίσως να μην αποτελεί υπερβολή, αφού πολλές φορές ο Washington χρησιμοποιούσε παραδείγματα από τη ζωή του Κάτωνα για να ενθαρρύνει τα στρατεύματά του.

²⁵⁹ Αντίστοιχα αισθήματα δέους και παραδείγματα μίμησης, με τον George Washington από τον Κάτωνα, αντλούσε ο John Adams από τον Κικέρωνα. Βλ., ενδεικτικά μόνο μέσα από τις υπεράριθμες αναφορές του Αμερικανού στον ρήτορα από το Τούσκουλο, L. H. BUTTERFIELD (ed.), *The Adams Papers, Earliest Diary and Autobiography of John Adams, June 1753 – April 1754, September 1758 – January 1759*, Cambridge MA 1966, σελ. 64 – 68 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/02-01-02-0010-0001-0001>). L. H. BUTTERFIELD (ed.), *The Adams Papers, Diary and Autobiography of John Adams, vol. 1, 1755 – 1770*, Cambridge MA 1961, σελ. 63 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/01-01-02-0003-0003-0005>). Γενικά ο John Adams είχε ταυτιστεί σε μεγάλο βαθμό με τον Κικέρωνα, ώστε να παρομοιάζει τη ζωή του συνέχεια με αυτή του ρήτορα, αλλά η μοναδική τους – ουσιαδή – διαφορά, ήταν οι διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, οι οποίες έδωσαν στον Αμερικανό ένα, έστω μικρό, αίσθημα μετριοφροσύνης, σε αντίθεση με τον Κικέρωνα που τον διακατείχε η ματαιοδοξία: C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 63.

τικότητα, με την παντοτινή δόξα, αποτέλεσμα της αρετής. Παραδείγματα όπως του Σωκράτη, του Δημοσθένη, του Κικέρωνα αποτελούν αυτό του αριστοκράτη ο οποίος σώζει την αδαή μάζα από τον ίδιο της τον εαυτό, πολλές φορές με κίνδυνο της ζωής του. Όπως ακριβώς οι κλασικοί ήρωες αντιμετώπιζαν με απαξίωση τόσο τη δωροδοκία των εξουσιαστών όσο και την ανοησία του λαού, έτσι και οι επιφανείς άποικοι ένιωθαν αποστροφή για τους κόλακες αυλικούς²⁶⁰ του Γεωργίου Γ' και τους αποικιακούς κυβερνήτες του, αλλά και τους δημαγωγούς, οι οποίοι ήθελαν απλά να λάβουν εξουσία με τον έλεγχο της μάζας. Αυτή η εξίσωση της αρετής με την ανεξαρτησία σκέψεων και πράξεων, όταν συνδυαστεί με την ταυτόχρονη εξίσωση της ανηθικότητας με τον ανταγωνισμό των φατριών, εξηγεί τον αντικομματισμό των Αμερικανών κατά τα πρώτα χρόνια της εθνικής τους περιόδου²⁶¹.

Οι ήρωες δεν ήταν μόνο τα άτομα τα οποία έδιναν τη ζωή τους για ένα ανώτερο σκοπό, αλλά ήταν και αυτά με στρατηγικό μυαλό. Ρωμαίοι στρατηγοί, όπως ο Fabius²⁶², ο Scipio Africanus²⁶³, ο Julius Caesar²⁶⁴, αποτελούσαν παραδείγματα προς μίμηση για τον Αμερικανικό στρατό. Ακόμα και αρχαίοι Έλληνες στρατηγοί ήταν ανάμεσα στα παραδείγματα, όπως ο Βοιωτός Επαμεινώνδας, αντίστοιχο του οποίου ο στρατός των αποίκων δεν είχε²⁶⁵. Ο John Adams ποτέ δεν έχασε το θαυμασμό του για τις στρατιωτικές ικανότητες των Ρωμαίων, αφού συνέκρινε τις αρετές του Thomas Jefferson, προέδρου το 1806, με αυτές των Ρωμαίων, όταν τον επαινούσε για την πολιτική του

²⁶⁰ Για περισσότερα για το αίσθημα μίσους των αποίκων προς τους αυλικούς, βλ. G. S. WOOD, *Creation of Republic*, σελ. 78.

²⁶¹ Κατά τον 18^ο αι. το καλύτερο κομπλιμέντο που μπορούσε να κάνει κάποιος, ήταν να τον αποκαλέσει “αδιάφορο”. Με την αδιαφορία αυτή η δικαιοσύνη κατείχε την κυρίαρχη θέση, πάνω από τα ατομικά και κομματικά ενδιαφέροντα. Τόσο οι Federalists όσο και οι Republicans αντιμάχονταν το κομματισμό· θεωρούσαν τις ομάδες τους, προσωρινά μορφώματα με κοινό σκοπό, την καταπολέμηση των εχθρών τους, των Antifederalists. Για περισσότερα στο αίσθημα αντικομματισμού, βλ. G. S. WOOD, *Radicalism*, σελ. 298 – 303.

²⁶² Βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 3, May 1775 – January 1776*, Cambridge MA 1979, σελ. 318 – 319 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-03-02-0170>), για την άποψη του Adams περί της στρατηγικής του Ρωμαίου.

²⁶³ Πάλι ο John Adams, προσπαθεί να παρομοιάσει τον Αμερικανικό στρατό με αυτόν της Ρώμης, και τη Βρετανία με την Καρχηδόνα, και ισχυρίζεται ότι ο πόλεμος έπρεπε να πάει στη Βρετανία, αλλά αυτό είναι δύσκολο, καθώς οι Άγγλοι ελέγχουν τις θάλασσες. Βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 4, February – August 1776*, Cambridge MA 1979, σελ. 225 – 227 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-04-02-0099>).

²⁶⁴ Αναλογία μεταξύ της πεδιάδας Abraham στο Quebec με τα Φάρσαλα στην Ελλάδα, και άρα μεταξύ του James Wolfe και του Ιούλιου Καίσαρα, από τον Adams: R. J. Taylor(ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 5, August 1776 – March 1778*, Cambridge MA 2006, σελ. 150 – 152 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-05-02-0086>).

²⁶⁵ Κατά τα λόγια του John Adams, σε ένα γράμμα του προς τον William Tudor· βλ. L. H. BUTTERFIELD (ed.), *The Adams Papers, Diary and Autobiography of John Adams, vol. 3, Diary, 1782 – 1804; Autobiography, Part One to October 1776*, Cambridge MA 1961, σελ. 437 – 447 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/01-03-02-0016-0203>).

να εμπλακεί σε πόλεμο είτε με τη Γαλλία είτε με τη Βρετανία για να στρέψει την προσοχή του Αμερικανικού λαού μακριά από εθνικά θέματα²⁶⁶.

Πέραν των προτύπων ενάρετης συμπεριφοράς και ανιδιοτέλειας, οι επιφανείς άποικοι άντλησαν από τους αρχαίους και παραδείγματα κοινωνικής δομής. Όταν ο Samuel Adams ευχόταν η Βοστώνη να γίνει μια “Χριστιανική Σπάρτη”, αναφερόταν στη φειδώ των Σπαρτιατών, την ανιδιοτέλεια, την ανδρεία και τον πατριωτισμό τους²⁶⁷. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο John Dickinson, επαινούσε το κουράγιο των Σπαρτιατών²⁶⁸. Το 1790 ο James Wilson επιδοκίμαζε την Σπαρτιατική έμφαση στην εκπαίδευση των νέων²⁶⁹. Ο Thomas Jefferson, επίσης, εξυμνούσε τον πατριωτισμό και την αυτοθυσία των Σπαρτιατών, υπό τον Λεωνίδα το 480 π.Χ. στις Θερμοπύλες²⁷⁰. Αυτός ο θαυμασμός των χαρακτηριστικών των Σπαρτιατών, δε σήμαινε ότι οι άποικοι επαινούσαν και την κοινωνία τους. Ενώ θαύμαζαν πολλά από τα χαρακτηριστικά τα οποία εμψύσους στους Σπαρτιάτες η εκπαίδευσή τους, η καταπίεση την οποία επέβαλε στην ατομικότητα η κοινωνία τους, ήταν απεχθής για τους Αμερικανούς. Ο Jefferson έφτασε στο σημείο να τους αποκαλεί “στρατιώτες μοναχούς”²⁷¹. Ο Alexander Hamilton θεωρούσε τη Σπάρτη ένα πολύ καλά ελεγχόμενο στρατόπεδο²⁷². Αντίθετα, η ανοικτή στάση της Αθήνας με την υποδοχή ξένων επαγγελματιών και την πολιτογράφηση τους, ήταν κάτι αρεστό, κατά τον James Wilson²⁷³. Ως κράτος με ανοικτή στάση θεωρούσαν και τη Ρώμη²⁷⁴, με φειδώ και εγκράτεια²⁷⁵.

Και δεν έμειναν μόνο στα πρότυπα κοινωνιών· φυσικά, άντλησαν παραδείγματα και για τις ιδανικές – και μη – μορφές διακυβέρνησης. Και τα καλύτερα ήταν αυτά των

²⁶⁶ Βλ. το γράμμα του Jefferson προς τον Benjamin Rush, τον Σεπτέμβριο αυτού του έτους, για αυτή τη σύγκριση: «From John Adams to Benjamin Rush, 19 September 1806», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-5149> (διαθέσιμο με μορφή πρόιμης πρόσβασης ηλεκτρονικά).

²⁶⁷ Βλ. M. REINHOLD, *Classica Americana*, σελ. 157, υποσημ. 114.

²⁶⁸ Βλ. P. L. FORD (ed.), *The writings of John Dickinson, 1764-1774*, I, Philadelphia 1895 (= *Dickinson*), σελ. 324.

²⁶⁹ K. L. HALL & M. D. HALL (eds), *James Wilson*, II, σελ. 909.

²⁷⁰ Βλ. J. JEFFERSON LOONEY (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 12, 1 September 1817 to 21 April 1818*, Princeton 2014, σελ. 517 – 519 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-12-02-0419>).

²⁷¹ Βλ. «From Thomas Jefferson to Adamantios Coray, 31 October 1823», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/98-01-02-3837> (διαθέσιμο με πρόιμη πρόσβαση ηλεκτρονικά).

²⁷² *The Federalist*, no. 6.

²⁷³ K. L. HALL & M. D. HALL (eds), *op. cit.*, II, σελ. 1047.

²⁷⁴ *Ibid.*, I, σελ. 667.

²⁷⁵ *Ibid.*, I, σελ. 290.

ελληνικών δημοκρατιών του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ. και της Ρώμης από τον 6^ο ως τον 1^ο αι. π.Χ. Με τη δηλωμένη, από καιρό, απέχθειά τους προς τη μοναρχία και την τυραννία, ήταν φυσικό να αποστρέφονταν αυτές τις μορφές. Ήδη από το 1764, ο James Otis αντιπαρέβαλε τις διεφθαρμένες Ευρωπαϊκές μοναρχίες με το μεγαλείο των αρχαίων δημοκρατιών²⁷⁶. Το 1774 ο John Adams εξέφραζε μια κοινή γνώμη, όταν έλεγε ότι τα Ελληνικά Κοινά («the Grecian Commonwealths»²⁷⁷) ήταν τα πιο ηρωικά παραδείγματα Συνομοσπονδιών, με την περίοδο της δόξας τους να εκτείνεται από τη νίκη των Ελλήνων επί του Ξέρξη ως την άνοδο του Αλεξάνδρου Γ'²⁷⁸.

Κατά την περίοδο της Επανάστασης, σημαντικό μερίδιο των κλασικών αναγνωσμάτων ήταν περί της αποικιακής πολιτικής Ελλήνων και Ρωμαίων. Και ενώ ο John Adams²⁷⁹ και ο John Dickinson²⁸⁰ έβλεπαν μια καλή διαχείριση των αποικιών εκ μέρους της Ρώμης, αυτήν την άποψη δε φαίνεται να τη συμμερίζονταν οι περισσότεροι επιφανείς άποικοι. James Otis²⁸¹, Samuel Adams²⁸², Alexander Hamilton²⁸³, George Mason²⁸⁴ είναι μόνο λίγοι από τους πολλούς οι οποίοι δε θεωρούσαν επιεικείς τις ρωμαϊκές πολιτικές· οι ελληνικές μητροπόλεις, από την άλλη, ήταν πιο επιεικείς στη μεταχείριση των αποικιών τους. Ο John Adams είχε μια ιδιαίτερη αγάπη για τη *Res Publica*, ώστε πολλές φορές συνέκρινε αυτή με την Αμερική²⁸⁵, ενώ και ο John Dickin-

²⁷⁶ B. BAILYN (ed.), *Pamphlets of the American Revolution, 1750 – 1776*, I, Cambridge MA 1965 (= *Pamphlets*), σελ. 422.

²⁷⁷ Βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 2, December 1773 – April 1775*, Cambridge MA 1977, σελ. 199 – 201 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-02-02-0062>).

²⁷⁸ Βλ. *infra*, σελ. 82 – 84, γιατί, εν τέλει, οι Αμερικανοί δεν προτίμησαν αυτά τα Ελληνικά παραδείγματα.

²⁷⁹ R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 2, December 1773 – April 1775*, Cambridge MA 1977, σελ. 307 – 327 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-02-02-0072-0008>).

²⁸⁰ P. L. FORD (ed.), *Dickinson*, σελ. 444 – 445.

²⁸¹ B. BAILYN (ed.), *Pamphlets*, I, σελ. 437 – 438.

²⁸² *Ibid.*, σελ. 570.

²⁸³ H. C. SYRETT (ed.), *The Papers of Alexander Hamilton, vol. 1, 1768–1778*, New York 1961, σελ. 45 – 78 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-01-02-0054>), αλλά και *ibid.*, σελ. 81 – 165 (διαθέσιμο και αυτό ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-01-02-0057>).

²⁸⁴ J. ELLIOT (ed.), *The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution as Recommended by the General Convention at Philadelphia in 1787*, III, Washington D.C. 1836 – 1881 (= *Debates*), σελ. 282.

²⁸⁵ Βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 1, September 1755 – October 1773*, Cambridge MA 1977, σελ. 4 – 7 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-01-02-0003>). Επίσης, Βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 2, December 1773 – April 1775*, Cambridge MA 1977, σελ. 109 – 110 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-02-02-0023>).

son²⁸⁶ και ο Joseph Warren²⁸⁷, είχαν τις ίδιες απόψεις για την *Res Publica*, ως ιδανική²⁸⁸.

Κατά τη διάρκεια των δημοσίων συζητήσεων για το Σύνταγμα, τα έτη 1787 – 1788, μέχρι και οι Antifederalists θαύμαζαν τα βραχύχρονα εκτελεστικά αρχοντικά αξιώματα των αρχαίων δημοκρατιών²⁸⁹, αλλά και τους αρχαίους στρατούς, οι οποίοι δεν ήταν μισθοφορικοί, αλλά αποτελούνταν από πολίτες – στρατιώτες²⁹⁰. Από την πλευρά των υποστηρικτών του Συντάγματος, οι Federalists θαύμαζαν τον συγκεντρωτισμό της Περσικής και Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας²⁹¹.

Για τους αποίκους, η μελέτη των κλασικών δεν ήταν απλώς μία μελέτη των αρχαιοτήτων ως ασχολία στον ελεύθερο χρόνο τους. Για αυτούς το παρελθόν ήταν ζωντανό ακόμα και είχε όχι μόνο κοινωνικό ρόλο να επιτελέσει, αλλά και προσωπικό²⁹². Ο Thomas Jefferson πίστευε ότι οι δημοκρατικές του ανησυχίες ήταν μέρος της παγκόσμιας ιστορίας, η οποία πάντα ήταν γεμάτη με τις διαμάχες των αρίστων και του λαού για την κατοχή εξουσίας²⁹³. Και, γενικότερα, οι άποικοι είχαν εντάξει τους αγώνες τους για δημιουργία μιας δημοκρατίας σε αυτό το κλίμα: δημοκρατία, την οποία ήθελαν να αποδείξουν ως ανθεκτική στους αιώνες. Οι Πατέρες του Έθνους ήταν πεπεισμένοι ότι άρχιζαν εκ του μηδενός τις προσπάθειες των αρχαίων δημοκρατιών, αυτή τη φορά όμως με μια πρωτόγνωρη ευκαιρία για επιτυχία²⁹⁴. Ο Κάτων και ο Κικέρων είχαν χάσει: τώρα όμως οι Αμερικανοί μπορούσαν να νικήσουν την τυραννία σε μια

²⁸⁶ P. L. FORD (ed.), *op. cit.*, σελ. 416.

²⁸⁷ J. CARY, *Joseph Warren: Physician, Politician, and Patriot*, Urbana 1961, σελ. 108.

²⁸⁸ Βλ. *infra*, σελ. 86 – 88.

²⁸⁹ J. ELLIOT (ed.), *Debates*, III, σελ. 491. *Anti-federalist*, No. 69: «The Character of the Executive Office». J. TAYLOR, *An Inquiry into the Principles and Policy of the Government of the United States*, New Haven 1814 (= *Inquiry*), σελ. 186 – 188.

²⁹⁰ *Anti-federalist* No. 28: «The Use of Coercion by the New Government (Part III)»: J. JEFFERSON LOONEY (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 7, 28 November 1813 to 30 September 1814*, Princeton 2010, σελ. 649 – 655 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-07-02-0471>). Βέβαια, ούτε η Σπάρτη ούτε η Ρώμη, μπορεί να υποστηριχθεί ότι δεν είχαν επαγγελματίες στρατιώτες, καθώς η πρώτη ήταν έτσι δομημένη ώστε να δίνεται έμφαση στην στρατιωτική ζωή των πολιτών της, και η δεύτερη δε γνώρισε για πολύ την ειρήνη κατά την περίοδο της *Res Publica*: ο W. V. HARRIS, *War and Imperialism in Republican Rome, 327 – 70 b.C.*, Oxford 1979, σελ. 10, υποστηρίζει ότι ειρήνη στη Ρώμη υπήρχε για συνολικά 14 έτη, κι αυτά μεμονωμένα κατά βάση.

²⁹¹ *The Federalist*, no. 34, όπου ο Alexander Hamilton δίνει πολλά παραδείγματα από τη Ρωμαϊκή ιστορία.

²⁹² Βλ. την άποψη του John Adams, ο οποίος είναι περήφανος που ζει εκείνη την εποχή και θεωρεί ότι ακόμα και οι αρχαίοι θα ήθελαν να ζουν στις μέρες του: R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 4, February – August 1776*, Cambridge MA 1979, σελ. 86 – 93 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-04-02-0026-0004>).

²⁹³ «To John Adams from Thomas Jefferson, 27 June 1813», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-6076> (διαθέσιμο μόνο με πρώτη πρόσβαση ηλεκτρονικά).

²⁹⁴ Κατά τα λόγια του C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 84.

χώρα με απεριόριστες πλουτοπαραγωγικές πηγές. Γιατί, για τους ανθρώπους του Νέου Κόσμου, η αρχαία ιστορία είναι πηγή γνώσης, η οποία πάντα πρέπει να αξιοποιείται πριν τη λήψη αποφάσεων.

§ γ. Νέος Κόσμος, αρχαία σύμβολα. Παραδείγματα προς αποφυγή

Η χρήση των κλασικών συμβόλων και παραδειγμάτων δε γινόταν προς μίμηση των αρχαίων. Πολλά ήταν τα παραδείγματα τα οποία αντλούνταν από την αρχαιότητα για την υπόδειξη των όσων θεωρούνταν μειονεκτήματα των αρχαίων ατόμων, κοινωνιών και πολιτευμάτων. Βασικότερος φόβος των αποίκων ήταν αυτός των τυράννων – μοναρχών και των δημαγωγών²⁹⁵. Η Επανάσταση κατά του Γεωργίου Γ' εξηγείται υπό το πρίσμα αυτού του φόβου, τον οποίο είχαν κατά πολύ ενσταλάξει τα ρωμαϊκά κείμενα στο νου των Αμερικανών, με τις περιγραφές της αυτοκρατορικής διαφθοράς. Παρομοίως, οι ευρέως διαδομένες απεικονίσεις, από τους κλασικούς ιστορικούς, της βίας του όχλου και του χάους, εξηγούν τον αμερικανικό φόβο για τους δημαγωγούς.

Κύρια πεποίθηση των Πατέρων του Έθνους ήταν ότι η ιστορία είχε σκοπό την πρόληψη της τυραννίας, κάτι που φάνηκε όχι μόνο στην ρητορική της Επανάστασης, αλλά και κατά τα επόμενα χρόνια²⁹⁶. Αυτήν την πεποίθηση, την είχαν κληρονομήσει από τους αρχαίους: η πολιτική ήταν το κεντρικό σημείο της ζωής των Ελλήνων και Ρωμαίων αριστοκρατών και στα έργα των ιστορικών κυριαρχούσαν τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα²⁹⁷.

Προκειμένου να βγάλουν σημαντικά μαθήματα μέσα από την ιστορία, οι επιφανείς άποικοι έπρεπε να πιστέψουν ότι αρχαίες και νέες δημοκρατίες ήταν παρόμοιες σε

²⁹⁵ Η απέχθεια προς τους δημαγωγούς προερχόταν από τα κείμενα του Θουκυδίδη και του Πλουτάρχου, στα οποία οι δημαγωγοί χρησιμοποιούν τον όχλο προς όφελός τους. Το 1766 μάλιστα, ο George Mason παρομοίασε τον Βρετανό πρωθυπουργό George Grenville με τον Περικλή: «George Mason to the Committee of Merchants in London, 6 June 1766», διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <https://consources.org/document/george-mason-to-the-committee-of-merchants-in-london-1766-6-6/20130122080759/>.

²⁹⁶ Ο Thomas Jefferson πίστευε ότι μόνο αν ο λαός γινόταν ενήμερος των κακών της τυραννίας θα μπορούσε να αποφευχθεί αυτή. Και για να γίνει αυτό έπρεπε να γίνουν γνωστές όλες περιπτώσεις στην ιστορία όταν υπήρξε τυραννία. Βλ. J. P. BOYD(ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, vol. 2, 1777 – 18 June 1779*, Princeton 1950, σελ. 526 – 535 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-02-02-0132-0004-0079>). Ο Jefferson κράτησε αυτήν την πεποίθηση, ότι η ιστορία έχει πολιτική σκοπιμότητα, για αρκετά χρόνια: όταν σχεδίαζε το πρόγραμμα μαθημάτων του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια, είχε αυτό στο νου του: βλ. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 86, υποσημ. 1.

²⁹⁷ Αυτός ο σκοπός της ιστορίας είχε χαθεί το Μεσαίωνα με την επίδραση του Χριστιανισμού, αλλά οι Πατέρες ήταν πεπεισμένοι να επαναφέρουν αυτόν τον ρόλο, κάτι που ίσχυσε μέχρι τα μέσα περίπου του 20^{ου} αι. Βλ. C. J. RICHARD, *op. cit.*, σελ. 87, αναφερόμενος στο έργο του P. A. RAHE, *Republics Ancient and Modern*, 3 vols, Chapel Hill/London 1994.

μεγάλο βαθμό. Όπως ακριβώς στήριξαν τις αναλογίες τους σε αυτήν την υπόθεση, έτσι έκαναν και με τις αντιθέσεις. Μπορεί να υπάρξει αντίθεση ανάμεσα σε άτομα, κοινωνίες και πολιτεύματα, μόνο αν αυτά είναι όμοια²⁹⁸.

Στο πεδίο των ατόμων – προσωπικοτήτων, τα πιο κυρίαρχα παραδείγματα προς αποφυγή ήταν οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες. Οι επιφανείς άποικοι πίστευαν ότι η ενάρετη *Res Publica* είχε διαφθαρεί τον 1^ο αι. π.Χ., οδηγώντας στην άνοδο των αυτοκρατόρων. Κατά την Επαναστατική περίοδο, οι Πατέρες συνέκριναν το Βρετανικό Κοινοβούλιο με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες²⁹⁹. Οι αναλογίες τις οποίες χρησιμοποιούσαν, παρούσες τόσο στην αλληλογραφία όσο και στα ημερολόγια τους, δε δείχνει απλώς μια χρήση ρητορικών σχημάτων, αλλά μια ένθερμη πίστη ότι αυτό ήταν πραγματικότητα. Μέσα από τα κλασικά κείμενα είχαν μάθει να φοβούνται την τυραννία και ήθελαν με κάθε τρόπο να την καταπολεμήσουν από τα πρώιμα ακόμα στάδιά της – τους φόρους του Στέμματος στις αποικίες. Αυτή η αναλογία – σύγκριση μεταξύ των τυράννων Βρετανών υπουργών με Ρωμαίους αυτοκράτορες συνεχίστηκε και κατά τα επόμενα χρόνια στις δημόσιες συζητήσεις για το Σύνταγμα, όταν οι Antifederalists συνέκριναν τους Federalists με τους αυτοκράτορες³⁰⁰.

Οι κυριότεροι όμως πολιτικοί αρχηγοί, οι οποίοι ήταν τόσο διεφθαρμένοι ώστε να αποτελούν τα χειρίστα παραδείγματα, ήταν ο Σύλλας, ο Κατιλίνας, ο Μάρκος Αντώνιος και ο Ιούλιος Καίσαρας, όλοι τους πρωταγωνιστές στην άνοδο της αυτοκρατορίας. Ο John Adams ήδη από το 1777 είχε δει στις προτάσεις ειρήνης του Βρετανού στρατηγού William Howe τη προσφιλή τακτική του Σύλλα να δωροδοκεί³⁰¹. Μαζί με τον Thomas Jefferson συνέκριναν τον θάνατο του George Washington με αυτόν του Ιουλίου Καίσαρα, καθώς τότε ο Αντώνιος χρησιμοποίησε προς όφελός του αυτό το γεγονός, όπως ακριβώς ήθελε να κάνει στις μέρες τους ο Alexander Hamilton³⁰². Ο

²⁹⁸ Αυτήν την εξίσωση την έκανε ο John Adams το 1812, όταν έγραφε για τον Θουκυδίδη και τον Τάκιτο, βλ. «From John Adams to Thomas Jefferson, 3 February 1812», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-5749> (διαθέσιμο με πρόιμη πρόσβαση ηλεκτρονικά).

²⁹⁹ Βλ. τις αναλογίες του John Dickinson, P. L. FORD (ed.), *Dickinson*, σελ. 346. Αυτές του Samuel Adams, H. A. CUSHING (ed.), *The Writings of Samuel Adams*, I, New York/London 1904, σελ. 96 και σελ. 109.

³⁰⁰ Βλ. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 89 – 90 για παραδείγματα τέτοιας ρητορικής και κυρίως υποσημ. 8 – 9.

³⁰¹ R. J. Taylor (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams*, vol. 5, August 1776 – March 1778, Cambridge MA 2006, σελ. 200 – 202 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-05-02-0121>).

³⁰² «From John Adams to Thomas Jefferson, 3 September 1816», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-6627>. Αλλά και την ταύτιση του Aaron Burr με τον Βρούτο, όταν ο Αμερικανός πυροβόλησε τον Hamilton

Ιούλιος Καίσαρας μάλιστα απετέλεσε τον μεγαλύτερο εχθρό των Αμερικανών³⁰³ από τη ρωμαϊκή ιστορία³⁰⁴. Από την ελληνική πλευρά, αντίστοιχος κακός ήταν ο Αλέξανδρος Γ΄ της Μακεδονίας· σε τέτοιο σημείο μάλιστα ώστε ο Thomas Jefferson να συγκρίνει τον Ναπολέοντα με τον αρχαίο στρατηλάτη³⁰⁵.

Όπως ακριβώς η ανδρεία και η ανιδιοτέλεια των Σπαρτιατών και η ανδρεία των Ρωμαίων ήταν πρότυπα, έτσι αντίστροφα και οι επεκτατικές βλέψεις των δύο αυτών ήταν κάτι το μεμπτό³⁰⁶. Ιδιαίτερα οι ρωμαϊκές φιλοδοξίες προς κατάκτηση της οικουμένης ήταν κάτι μη αρεστό και μάλιστα γινόταν σύγκριση αυτών με τις αντίστοιχες φιλοδοξίες της Γαλλίας του Βοναπάρτη³⁰⁷. Αλλά οι επεκτατικές φιλοδοξίες δεν ήταν τα μόνα μεμπτά κοινωνικά πρότυπα. Κάποιοι εκ των αποίκων θεωρούσαν και το θεσμό της δουλείας κάτι που δεν έπρεπε να επαναληφθεί ή συνεχιστεί στον Νέο Κόσμο³⁰⁸. Ο James Wilson μάλιστα ασκούσε κριτική και στη μεταχείριση των γυναικών στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα³⁰⁹.

Όπως ακριβώς υπήρχαν ιδανικές μορφές πολιτευμάτων, υπήρχαν και παραδείγματα τέτοιων προς άμεση αποφυγή. Αυτά τα παραδείγματα είναι κυρίαρχα τόσο κατά την

«To John Adams from Benjamin Waterhouse, 8 July 1811», εις *Founders Online*, National Archives, version of January 18, 2019, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-5655> (διαθέσιμο και τα δύο με μορφή πρώιμης πρόσβασης ηλεκτρονικά). Επίσης, ο Thomas Jefferson ανησυχούσε για τις απόψεις του Hamilton, όπως φαίνεται από μια εκμυστήρευσή του προς τον Benjamin Rush: J. JEFFERSON LOONEY (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 3, 12 August 1810 to 17 June 1811*, Princeton 2006, σελ. 304 – 308 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-03-02-0231>).

³⁰³ Ο James Otis ήδη το 1764 τον είχε χαρακτηρίσει ως τον καταστροφέα της Ρωμαϊκής δόξας, βλ. B. BAILY (ed.), *Pamphlets*, I, σελ. 422. Και ο Patrick Henry είχε δει στο πρόσωπο του Γεωργίου Γ΄ έναν νέο Καίσαρα, όταν τον κατηγορούσε δημόσια το 1765: C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 91, υποσημ. 12.

³⁰⁴ Αξίζει εδώ να παρατηρηθεί η διττή σημασία του Καίσαρα στη σκέψη των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους. Ενώ σαν πολιτικό πρόσωπο είναι απεχθής, σαν στρατιωτικό μυαλό είναι αξιολάτρευτος.

³⁰⁵ J. JEFFERSON LOONEY (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 2, 16 November 1809 to 11 August 1810*, Princeton 2005, σελ. 274 – 277 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-02-02-0224>). Αν και αρχικά ο George Washington είχε σαν πρότυπο τον Μακεδόνα, με το πέρασ των χρόνων, τον αποστράφηκε για τον Cincinnatus: C. J. RICHARD, *op. cit.*, σελ. 94.

³⁰⁶ Ο J. TAYLOR, *Inquiry*, σελ. 88, 261 – 262, 265, θεωρούσε τη ρωμαϊκή στρατοκρατία, το μιλιταρισμό, ένα παράδειγμα προς αποφυγή.

³⁰⁷ H. C. SYRETT (ed.), *The Papers of Alexander Hamilton, vol. 21, April 1797 – July 1798*, New York 1974, σελ. 402 – 408 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-21-02-0233>). Αλλά και *ibid.*, σελ. 412 – 418 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-21-02-0236>).

³⁰⁸ Για τον George Mason η δουλεία ήταν ένας από τους λόγους που οδήγησαν στην πτώση της «πιο ανθισμένης Κυβέρνησης που υπήρξε ποτέ», βλ. «Scheme for Replevying Goods and Distress for Rent, 23 December 1765», διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <https://www.consource.org/document/scheme-for-replevying-goods-and-distress-for-rent-1765-12-23/20130122081241/>. Αλλά και τις απόψεις του James Madison κατά τη διάρκεια της Συνταγματικής Επιτροπής το 1787: M. FARRAND, *Records*, II, σελ. 370 – 372.

³⁰⁹ K. L. HALL & M. D. HALL (eds), *James Wilson*, II, σελ. 1070 – 1071.

Επαναστατική Περίοδο, όσο και κατά την Επικύρωση του Συντάγματος. Την περίοδο των δημοσίων συζητήσεων περί του Συντάγματος, οι Antifederalists ήταν αυτοί οι οποίοι προσομοίασαν το νέο Σύνταγμα, αν τελικά επικυρωνόταν, με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, και συγκεκριμένα φοβόντουσαν ότι οι εξουσίες του Προέδρου θα δημιουργούσαν έναν νέο Νέρωνα³¹⁰. Σε αυτές τις κατηγορίες οι Federalists ισχυρίζονταν το άτοπο της παρομοίωσης αυτής, καθώς ο Ρωμαίος αυτοκράτορας είχε απεριόριστες εξουσίες και ισόβια θητεία, ενώ στο αξίωμα του Προέδρου υπήρχαν περιορισμοί³¹¹.

Άλλος ένας φόβος ήταν η ύπαρξη των μόνιμων στρατών, αυτό το χαρακτηριστικό του τέλους της *Res Publica* και της αυτοκρατορίας· οι Antifederalists έβλεπαν στη συνταγματική ρήτρα, για την ύπαρξη αυτού του στρατού, έναν άμεσο κίνδυνο προς την ελευθερία. Όπως ακριβώς ο Ιούλιος Καίσαρας είχε χρησιμοποιήσει το στρατό του για να υποδουλώσει τη Ρώμη, έτσι και η δημιουργία ενός μόνιμου στρατού από αυτούς που είχαν πολεμήσει στην Επανάσταση, θα υποδούλωνε την Αμερική³¹². Και ο μεγαλύτερος φόβος εκφράστηκε καλύτερα στα λόγια του George Mason, όταν αυτός εξέφραζε τις ανησυχίες του για την πιθανότητα χρήσης του στρατού από τον Πρόεδρο για την εξασφάλιση της θέσης του³¹³. Αντικρουόμενοι αυτό το επιχείρημα, οι Federalists ισχυρίζονταν ότι η παρανομία, η ανομία και η καταστροφή της χώρας δε θα μπορούσαν να αποφευχθούν χωρίς την ύπαρξη μόνιμου στρατού³¹⁴.

Αλλά ακόμα και οι αγαπημένες αρχαίες δημοκρατίες των Πατέρων δεν ήταν τέλειες. Αν και τις χρησιμοποιούσαν κυρίως σαν πρωταρχικό υλικό για την πολιτική τους ιδεολογία, έπασχαν από σημαντικά μειονεκτήματα, αλλιώς δε θα είχαν αντικατασταθεί από τυραννίες. Η ανακάλυψη των μειονεκτημάτων των αρχαίων πολιτευμάτων ήταν η μεγαλύτερη εμμονή των επιφανών αποίκων. Κατά τις δημόσιες συζητήσεις για το Σύνταγμα, οι Federalists ανέφεραν συνεχώς τα Κοινά των ελληνικών πόλεων ως παραδείγματα ομοσπονδιακών συστημάτων, τα οποία είχαν καταστραφεί από την κε-

³¹⁰ Βλ. C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 100 – 101, αναφερόμενος σε δύο έργα τα οποία καυτηριάζουν το Αμερικανικό Σύνταγμα, προβλέποντας να έχει την ίδια κατάληξη με τον Νέρωνα. Κάτι στο οποίο συμφώνησε και ο Nathaniel Barrell: J. ELLIOT (ed.), *Debates*, II, σελ. 160.

³¹¹ Ο John Dickinson θεωρεί το αξίωμα του Προέδρου ένα μέσο ελέγχου στο Κογκρέσο: P. L. FORD (ed.), *Pamphlets on the Constitution of the United States, Published During its Discussion by the People, 1787-1788*, New York 1888(= *Pamphlets*), σελ. 171 – 172. Ο James Madison φτάνει να αποκαλέσει τον Πρόεδρο ως Μονάρχη, με τον ίδιο τρόπο που ο ρωμαϊκός στρατός εξέλεγε τον αυτοκράτορά του. Κι εκεί φαίνεται να δίνει περισσότερη έμφαση, δηλαδή στον τρόπο εκλογής του Προέδρου, παρά στις εξουσίες του: M. FARRAND, *Records*, I, σελ. 290.

³¹² *Anti-Federalist*, no. 25.

³¹³ J. ELLIOT (ed.), *op. cit.*, III, σελ. 611.

³¹⁴ *The Federalist*, no. 25, no 41.

ντρική εξουσία, με τους αντιπάλους τους να ισχυρίζονται το ίδιο για τη ρωμαϊκή *Res Publica*.

Πρώτο παράδειγμα Κοινού (ή Συνομοσπονδίας³¹⁵), με την έννοια της πιο συχνής χρήσης του, ήταν η Δελφική Αμφικτυονία: ένα αμιγώς θρησκευτικό Κοινό και όχι πολιτικό. Αλλά για τους επιφανείς αποίκους αυτή η χαλαρή ένωση των πόλεων για θρησκευτικό σκοπό, χρησιμοποίησε ως άμεσο παράδειγμα της καταστροφής την οποία έφερε η αποκεντροποίηση στα πολιτικά σχήματα. Κατά τη Συντακτική Συνέλευση, ο James Wilson ήταν ο πρώτος ο οποίος αναφέρθηκε σε αυτό και από τότε η συζήτηση φαίνεται να περιστρέφεται γύρω από την Αμφικτυονία για αρκετές μέρες³¹⁶. Και οι Antifederalists άντλησαν παραδείγματα από το Κοινό αυτό, αλλά δεν παραδέχονταν τα δεινά της αποκεντροποίησης. Ο James Monroe αποδέχθηκε ότι υπήρχε μεγάλη διχογνωμία ανάμεσα στα μέλη – πόλεις, κάτι που οδήγησε στην καταστροφή του Κοινού, αλλά δε θεώρησε ότι η αιτία ήταν η έλλειψη κεντρικής διοίκησης³¹⁷. Πάντως για όλους τους επιφανείς αποίκους, το συμπέρασμα ήταν το ίδιο: η έλλειψη ενότητας ανάμεσα στους Έλληνες, ήταν η αιτία της υποταγής τους στο Φίλιππο της Μακεδονίας³¹⁸.

Δεύτερη, σε συχνότητα αναφοράς, ήταν η Αχαϊκή Συμπολιτεία³¹⁹. Αν και οι αναφορές σε αυτήν δεν ήταν τόσο συχνές όσο στην Αμφικτυονία, η επιμονή τους ήταν του ίδιου μεγέθους³²⁰. Λίγοι ήταν οι Antifederalists οι οποίοι απάντησαν στην αναλογία Αχαϊκής Συμπολιτείας – Αμερικής. Ο George Mason δεν πίστευε ότι το Σύνταγμα ήταν πρότυπο αποκεντρωμένης διοίκησης· αντίθετα πίστευε ότι η τυραννία ήταν προ

³¹⁵ Ένας από τους σημαντικότερους θεσμούς της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας, απασχόλησε αρκετά την έρευνα, με κυριότερο εκφραστή τον J. A. O. LARSEN, *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Oxford 1968. Πιο πρόσφατη συλλογική μελέτη του θέματος, το έργο των H. BECK & P. FUNKE (eds), *Federalism in Greek Antiquity*, Cambridge 2015.

³¹⁶ M. FARRAND, *Records*, I, σελ. 143, η πρώτη αναφορά του Wilson στις 6 Ιουνίου 1787. Αναφορές από τον Alexander Hamilton, *Ibid.*, σελ. 285, στις 18 του ίδιου μηνός. *Ibid.*, σελ. 319, μία μέρα μετά ο James Madison. Αλλά και *Ibid.*, σελ. 448 – 449, στις 28 Ιουνίου, οι δηλώσεις του Madison πάλι. Ακόμα αναφορές υπάρχουν και στο *Federalist*, no. 4: περί της αδυναμίας παροχής άμυνας σε όλα τα μέλη του Κοινού· no. 6: κίνδυνος εμφυλίου με τις διστάμενες απόψεις· no. 18: σύγκριση Κοινού με Ηνωμένες Πολιτείες.

³¹⁷ J. ELLIOT (ed.), *Debates*, III, σελ. 209 – 210.

³¹⁸ *The Federalist*, no. 18.

³¹⁹ Πρώτος αναφέρεται σε αυτό ο John Adams στο έργο του, J. ADAMS, *Defence*, I, σελ. 296, το 1787. Ο James Wilson ακολουθεί: M. FARRAND, *op. cit.*, I, σελ. 143, και μετά ο James Madison: *Ibid.*, σελ. 317, 319.

³²⁰ J. ELLIOT (ed.), *op. cit.*, II, σελ. 187, III, σελ. 130. *The Federalist*, no. 16, no. 18, no. 45. Ο John Dickinson αναφέρεται στην Αχαϊκή Συμπολιτεία επίσης, παραβλέποντας την αντικειμενικότητα του Πολυβίου, αν και έφτασε στο συμπέρασμα της καταστροφής λόγω της έλλειψης ομόνοιας: P. L. FORD (ed.), *Pamphlets*, σελ. 191 – 194, 201 – 202.

των πυλών³²¹. Παρομοίως ο James Monroe δεν αποδεχόταν την έλλειψη κεντρικής διοίκησης ως αιτία καταστροφής της Αχαϊκής Συμπολιτείας, αλλά τη βρήκε στην ύπαρξη των τριών μεγάλων δυνάμεων της εποχής (Σπάρτη, Μακεδονία και Αιτωλικό Κοινό) και στην επακόλουθη, αναγκαστική, προσφυγή στη Ρώμη για βοήθεια³²².

Το κύριο επιχείρημα των Antifederalists, κατά της αναλογίας των Federalists με τα ελληνικά Κοινά, ήταν η επανάληψη του ισχυρισμού του Μοντεσκιέ, ότι οι δημοκρατίες έπρεπε να είναι μικρές σε έκταση για να μπορούν να διατηρηθούν³²³. Και το υποστήριζαν αυτό με αναφορές στις μικρές πόλεις-κράτη και στο γεγονός της καταστροφής της Ρώμης λόγω της αύξησης της επικράτειάς της. Με αυτόν τον ισχυρισμό οι Federalists διαφωνούσαν. Θεωρούσαν τις προτάσεις του Μοντεσκιέ κατάλληλες μόνο για τα αρχαία πολιτεύματα, αλλά ακατάλληλες για την εποχή τους. Γιατί στην αρχαιότητα, αυτά μπορούσαν μόνο να διοικήσουν τις αποικίες τους, καθώς δε γνώριζαν τη σημαντική αρχή της αντιπροσώπευσης³²⁴. Ο James Madison ισχυρίζεται ότι η αντιπροσώπευση έδινε τη δυνατότητα σε μια δημοκρατία να είναι μεγάλη και επέμενε ότι μια μεγάλη δημοκρατία θα ήταν πιο ήπια, σταθερή και δίκαιη³²⁵. Ο Alexander Hamilton υπογραμμίζει ότι αν οι περιορισμοί των αρχαίων και του Μοντεσκιέ, σχετικά με το μέγεθος των δημοκρατιών, ήταν το κύριο επιχείρημα τους, τότε δε θα έπρεπε να υπάρχει καν τέτοιου είδους κυβέρνηση στις Η.Π.Α., καθώς οι πολιτείες ήταν τεράστιες³²⁶.

Η κεντρική ή αποκεντρωμένη διοίκηση δεν ήταν το μόνο ψεγάδι των αρχαίων πολιτευμάτων στα μάτια των Πατέρων του Έθνους. Ο James Wilson αντιτασσόταν στην ύπαρξη περισσότερων του ενός αξιωματούχων ως εκτελεστικό όργανο³²⁷. Ο Alexander Hamilton συμφωνεί και ισχυρίζεται ότι πολλοί αξιωματούχοι θα δημιουργούσαν ασυμφωνία και διάσταση σε ένα κομμάτι της διακυβέρνησης στο οποίο η ομόνοια είναι καίρια³²⁸. Ο Noah Webster επιχειρηματολογεί υπέρ της μεθόδου εκλογής και του ηλικιακού κριτηρίου του Προέδρου, γιατί έτσι εξασφαλίζεται η διαφάνεια³²⁹. Ο

³²¹ M. FARRAND, *op. cit.*, I, σελ. 159 – 160.

³²² J. ELLIOT (ed.), *Debates*, III, σελ. 209 – 210.

³²³ *Anti-Federalist*, no. 14.

³²⁴ Ο John Dickinson θεωρούσε ότι υπήρχε το αντίστοιχο σύστημα της ρωμαϊκής οικογένειας, όπου κάθε γιος διοικούσε το νοικοκυριό του, αλλά σε σημαντικά θέματα, ο *pater familias* έπαιρνε τις αποφάσεις; P. L. FORD (ed.), *Pamphlets*, σελ. 204 – 208.

³²⁵ *The Federalist*, no. 10.

³²⁶ *The Federalist*, no. 9.

³²⁷ M. FARRAND, *Records*, I, σελ. 254.

³²⁸ *The Federalist*, no. 70.

³²⁹ P. L. FORD (ed.), *op. cit.*, σελ. 35 – 36.

ίδιος επίσης έφτασε στο συμπέρασμα ότι η θητεία στη Γερουσία των Η.Π.Α. και οι διατάξεις για το νέο ομοσπονδιακό δικαστικό σώμα ήταν ανώτερα από τα αντίστοιχα στη Ρώμη. Καθώς οι Αμερικανοί Γερουσιαστές δε θα είχαν ισόβια θητεία, δε θα ήταν απερίσκεπτοι στην εξάσκηση των καθηκόντων και άρα απέναντι στους ψηφοφόρους τους. Και καθώς η θητεία τους θα ήταν εξαετής, θα είχαν αρκετό χρόνο για να κατανοήσουν σωστά τα καθήκοντά τους, πριν τη λήξη του αξιώματός τους. Και οι ομοσπονδιακοί δικαστές δε θα εκλέγονταν ετήσια (όπως στη Ρώμη), αλλά θα διορίζονταν ισόβια από τον Πρόεδρο, και άρα θα ήταν λιγότερο επιρρεπείς στη διαφθορά³³⁰.

Οι Federalists έβρισκαν επίσης ψεγάδια στην ύπαρξη μεγάλων συνελεύσεων και υπερασπίζονταν τη μικρή Βουλή των Αντιπροσώπων. Ο James Madison ισχυριζόταν ότι σε κάθε μεγάλη συνέλευση το πάθος πάντα κυριαρχεί της λογικής και τα αποτελέσματα είναι καταστροφικά, όπως συνέβη στην Αθήνα³³¹. Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποιήθηκε και για τη Γερουσία. Ο John Dickinson ήθελε αναλογική αντιπροσώπευση στη Γερουσία και τη Βουλή, κάτι που θα καθιστούσε τα σώματα αυτά μεγάλα τον αριθμό. Αλλά ο James Madison θεωρούσε ότι κάτι τέτοιο δε θα έδινε μεγαλύτερη δύναμη, αλλά θα καθιστούσε αδύνατη τη λήψη αποφάσεων³³².

Για τους Antifederalists υπήρχαν κι άλλα μειονεκτήματα στα αρχαία πολιτεύματα. Αντιμαχόμενοι τη συνταγματική ρήτρα για την ίδρυση ομοσπονδιακής πόλης³³³ αλλά και τη ρήτρα για τη δυνατότητα του Κογκρέσου να θέτει τον τόπο, χρόνο και τρόπο των εκλογών, παρουσίαζαν παραδείγματα από την αρχαιότητα, οπότεν κάτι αντίστοιχο είχε αποβεί καταστροφικό³³⁴. Επίσης, διαμαρτύρονταν για την απουσία ρήτρας περί της ύπαρξης ορκωτού δικαστηρίου, κάτι που οδήγησε, στη ρωμαϊκή ιστορία, στην εμφάνιση του θεσμού της πελατείας, καθώς ο αδύναμος πελάτης θα μπορούσε να βρει δικαιοσύνη μόνο μέσα από την υποστήριξη ενός πλούσιου πάτρωνα³³⁵. Ακόμα και η δυσκολία τροποποίησης του Συντάγματος προκαλούσε τις ενστάσεις των Antifederalists, οι οποίοι προέβησαν και εδώ σε κλασικές αναλογίες. Για τον Patrick Henry, το γεγονός ότι μόνο το ένα όγδοο του Αμερικανικού λαού μπορούσε να ακυρώσει μια, δυνητικά, σημαντική τροποποίηση, ήταν κακό, όπως ακριβώς μόνο ένας

³³⁰ P. L. FORD (ed.), *Pamphlets*, σελ. 37 – 38.

³³¹ *The Federalist*, no. 55, no. 58.

³³² M. FARRAND, *Records*, I, σελ. 151 – 153.

³³³ Όπως ισχυρίζεται ο Thomas Tredwell: J. ELLIOT (ed.), *Debates*, II, σελ. 402.

³³⁴ J. ELLIOT (ed.), *op. cit.*, III, σελ. 175 – 176.

³³⁵ *Ibid.*, σελ. 568: οι απόψεις του William Grayson.

δήμαρχος στη Ρώμη κάποιες φορές μπορούσε να ακυρώσει τη νομοθεσία της Συγκλήτου³³⁶.

Ένα μεγάλο αποθετήριο παραδειγμάτων και συμβόλων, η αρχαία ιστορία ήταν ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής των επιφανών αποίκων. Είχαν εμβαθύνει σε τέτοιο βαθμό σε αυτήν, ώστε είχε επηρεάσει εντελώς τον τρόπο σκέψης τους. Κι εφόσον, στα κείμενα που διάβαζαν κυριαρχούσε η καταπάτηση της ελευθερίας και της δημοκρατίας, ήταν επόμενο να αναπτύξουν υποψία για συνομοσίες κατά αυτών στη δική τους εποχή. Φυσικά, το θέμα αυτό είχε ενισχυθεί, κατά πολύ, από τη Βρετανική πολιτική θεωρία των αιώνων προ της Αμερικανικής Επανάστασης³³⁷, αλλά οι ρίζες του παρέμεναν κλασικές. Από τη Βρετανική πολιτική θεωρία, το αμιγές καταπίστευμα ήταν η άποψη περί της κυβερνητικής εξουσίας, η οποία όταν αύξανε υπέρμετρα ήταν επικίνδυνη. Κάτι τέτοιο δεν ίσχυε στην αρχαιότητα: μόνο ο φόβος για την αύξηση της δύναμης ενός ατόμου υπήρχε τότε. Αλλά καθώς οι Βρετανοί ζούσαν μακριά από το πολιτικό κέντρο λήψεως αποφάσεων, ήταν λογικό να αναπτύξουν ένα φόβο για την κυβερνητική εξουσία. Και αυτό τον φόβο τον κληρονόμησαν οι Αμερικανοί. Και ενώ ίσως μετά την Επανάσταση, θα ήταν λογικό να καταλαγιάσει αυτός ο φόβος, αντίθετα ενισχύθηκε κι άλλο, γιατί η ελευθερία ήταν αδύναμη και έπρεπε να προφυλάσσεται πάντα. «Ακόμα κι αν δεν υπήρχαν άμεσοι κίνδυνοι, θα έπρεπε να δημιουργηθούν»³³⁸.

³³⁶ *Ibid.*, σελ. 595.

³³⁷ Ο Β. BAILYN, *Ideological Origins*, σελ. 150 – 153, 157, θεωρεί μόνο αυτή υπεύθυνη για την ανάπτυξη του φόβου των Αμερικανών περί συνομοσιών.

³³⁸ C. J. RICHARD, *Founders and Classics*, σελ. 122.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

RES PUBLICA ΚΑΙ REPUBLICANISM

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ. ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, ΝΕΑ RESPUBLICA

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κλασικής παιδείας και κλασικών αναφορών, δεν αποτελεί παράδοξο η επιλογή των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους να ολοκληρώσουν την αναβίωση αυτής της εποχής και των αξιών της· η πολιτική θεωρία μετατρέπεται σε πρακτική, τόσο σε θεσμικό όσο και σε εικονογραφικό επίπεδο. Το δίλημμα δημοκρατία ή *res publica*, αρχίζει και επικρατεί· και με την αναγνώριση των Η.Π.Α. ως νέο κράτος, έπρεπε να δημιουργηθούν τα κατάλληλα σύμβολα προς την απεικόνιση του μεγαλείου αυτού.

Ποιες οι ελευθερίες και εξουσίες του λαού, ποιες αυτές του Σώματος το οποίο τον αντιπροσωπεύει, ποιες οι δικαστικές αρμοδιότητες και εξουσίες ενός νέου κράτους; Και σημαντικότερο όλων, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών τι εξουσίες θα έχει; Όλα ερωτήματα, αναγκαία άμεσης απάντησης· και πράγματι αυτό έγινε, τόσο στην Συντακτική Συνέλευση όσο και στις επακόλουθες δημόσιες συζητήσεις της κάθε Πολιτείας για την Επικύρωση του Συντάγματος³³⁹.

ΤΜΗΜΑ 1. Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΚΥΚΛΟ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

§ α. Democracy ή Republic; Το δίλημμα της επιλογής

Βασικό ρόλο στην ανάπτυξη των πρώιμων Αμερικανικών θεσμών, έπαιξε η ιδεολογία του ρεπουμπλικανισμού³⁴⁰. Ιδεολογία έχουσα ουδεμία σχέση με τη σημερινή έννοιά

³³⁹ Αποτέλεσμα των οποίων είναι η δημιουργία των πρώτων δύο πολιτικών παρατάξεων με σημαντικό ρόλο στην Συνταγματική Ιστορία των ΗΠΑ: Federalists και Antifederalists. Είναι οι ίδιοι οι οποίοι κυκλοφόρησαν ευρέως τις απόψεις τους εντύπως και σήμερα χρησιμοποιούνται ως πηγές για την εποχή. Απόρροια αυτών, η δημιουργία των δύο πρώτων πολιτικών κομμάτων στην Αμερική, παρά την προτίμηση των Πατέρων στη μη ύπαρξη τέτοιων. Ο George Washington ως πρώτος Πρόεδρος, μπορεί να μην ανήκε σε κανένα κόμμα, αλλά από το Επιτελείο του αναδύθηκε ο δικομματισμός· Federalist Party και Democratic-Republic Party. Μετά τη ρήξη στο τελευταίο, δημιουργείται ο επόμενος δικομματισμός, ο οποίος, με κάποιες αυξομειώσεις στη δύναμη εκάστου, διατηρείται μέχρι σήμερα.

³⁴⁰ Αυτή η έννοια δε δύναται να αναλυθεί στην παρούσα εργασία, καθώς ξεφεύγει κατά πολύ του θέματος. Αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του τέλους του 18^{ου} αι. στην Αμερική, αλλά είναι αποτέλεσμα μεταγενέστερης έρευνας. Βλ. εισαγωγικά για τον όρο και την εξέλιξή του στην έρευνα, C. NADON, «Republicanism: Ancient, Medieval, and Beyond», in *Companion to Thought* (2009), σελ. 529 – 541. Σχετικά με την αξία και την ερμηνεία αυτής της λέξης την εποχή της δημιουργίας των

της, αλλά καθαρό απόσταγμα της κλασικής παιδείας των Πατέρων του Έθνους. Η πολιτική ιδεολογία της Επαναστατικής περιόδου, δηλαδή, εξελίχθηκε σε πρακτική εφαρμογή, με τους θεσμούς της ρωμαϊκής *res publica* ως άμεση πηγή έμπνευσης.

Δε μπορεί να υπάρξει αμφιβολία περί της έννοιας της *respublica* ως μιας κυβέρνησης με δημοκρατικά χαρακτηριστικά, στο νου των Αμερικανών. Αλλά αξιομνημόνευτη, εξ αρχής, είναι η προτίμηση τους επί της λατινικής λέξης, έναντι της ελληνικής («δημοκρατία»), με όλα τα συνεπακόλουθα. Αυτή η προτίμηση δεν είχε να κάνει μόνο με την κοντινότερη σε αυτούς συγγένεια της λέξης, λόγω της λατινικής, και δε χρειάζεται εξονυχιστική μελέτη των πηγών της εποχής για να γίνει κατανοητός ο λόγος της προτίμησης.

Μέσα από τις πηγές καθίσταται φανερή μία, τρόπων τινά, παράλληλη σημασία της δημοκρατίας και της *republic*. Στο νου των Πατέρων και οι δύο ήταν δύο κλαδιά του ίδιου δέντρου· αυτού της κυβέρνησης με λαϊκή κυριαρχία³⁴¹. Έχει γίνει ήδη κατανοητή η αντιπάθεια των ανδρών αυτών προς τα μοναρχικά και τυραννικά καθεστώτα και η προτίμησή τους προς την εξουσία ασκούμενη από το λαό. Άρα, η δημοκρατία ήταν το πολίτευμα το οποίο είχε κερδίσει τις καρδιές τους· όμως ποια ήταν ακριβώς αυτή η «δημοκρατία»;

Απαραίτητη εδώ, μια διευκρίνιση σχετικά με τη σημασία της έννοιας της δημοκρατίας στην Αμερικανική σκέψη. Έγινε ήδη αναφορά στην «ταύτιση» *republic* και δημοκρατίας, λόγω της λαϊκής τους κυριαρχίας³⁴². Όμως, η μελέτη των πηγών της εποχής αποκαλύπτει ότι η σημειολογική διαφορά μεταξύ *δημοκρατίας* και *respublica* εμφανίζεται μετεξελιγμένη σε μια ουσιώδη διάκριση, η οποία αναδεικνύεται στη σκέψη των υπερασπιστών του Συντάγματος: αυτή έγκειται στο διαφορετικό τρόπο άντλησης της εξουσίας από το λαό και άσκησης αυτής. Η δημοκρατία είναι η μορφή λαϊκής διακυβέρνησης, στην οποία οι πολίτες «συναθροίζονται και ασκούν διακυβέρνηση αυτοπροσώπως»³⁴³. Σε μια *republic* ο λαός δεν ασκεί αυτοπροσώπως τη διακυβέρνηση, αλλά μέσω αντιπροσώπων· άρα είναι ουσιώδης η διαφορά με την άμεση δημοκρατία.

Η.Π.Α., βλ. M. PHILP (ed.), *Thomas Paine*, σελ. 230 – 231 κυρίως, όπου αναλύει διεξοδικά αυτό που φαίνεται να είναι όχι μόνο η άποψή του, αλλά η άποψη όλων των ανθρώπων της εποχής. Τέλος, σχετικά με την ιδέα του ρεπουμπλικανισμού στη Ρώμη – αν μπορεί κάτι τέτοιο να υποστηριχθεί για την αρχαιότητα – βλ. βασικότερα τα έργα του Κικέρωνα και του Σαλλούστιου, και *supra*, σελ. 29 – 42.

³⁴¹ Όπως παρατηρεί ο M. DIAMOND, «Democracy and the Federalist: A Reconsideration of the Framers' Intent», in *American Political Science* 53 (1959), σελ. 54.

³⁴² Η λαϊκή κυβέρνηση έχει τη σημαντική διαφορά με τους άλλους τύπους, στη βάση της πολιτικής της εξουσίας· ενώ αυτή την αντλούσε από το σώμα της κοινωνίας, οι άλλοι το έκαναν από οποιοδήποτε μέρος της: *The Federalist*, no. 39.

³⁴³ *The Federalist*, no. 10.

Όντας αναμφισβήτητα, στα μάτια των Πατέρων, μορφές δημοκρατίας και τα δύο, η μία είναι περισσότερο προτιμητέα της άλλης, λόγω των ουσιωδών επιπτώσεων της διαφορετικής τους μορφής. Άρα δε μπορεί να γίνει λόγος για λιγότερο ή περισσότερο δημοκράτες ανάμεσα στους Πατέρες του Έθνους, καθώς κάτι τέτοιο αναιρεί την πίστη τους για την αρχή της λαϊκής κυβέρνησης και της πεποίθησής ότι είχαν βρει τη λύση στο πρόβλημα αυτής.

Υπό το πρίσμα των προαναφερθέντων, περί του φόβου υπέρμετρης εξουσίας³⁴⁴, δεν είναι πιθανό να υπήρχε προτίμηση της άμεσης δημοκρατίας της Αθήνας υπέρ της αντιπροσωπευτικής της Ρώμης. Για τους Συντάκτες του Συντάγματος των Η.Π.Α. δεν υπήρχε πραγματικά πρόβλημα προτίμησης μεταξύ των δύο. Η *republic* ήταν ο μονόδρομος για τη διακυβέρνησή τους. Οι διαφορές στις απόψεις τους έγκεινται, απλώς, στο ποσοστό ελευθερίας του λαού στην άσκηση της εξουσίας τους· ήταν καλύτερο μια απευθείας μίμηση του ρωμαϊκού πολιτεύματος ή έπρεπε να γίνουν αλλαγές σε αυτό; Κι αν έπρεπε, ποιες ακριβώς θα ήταν αυτές; Αυτά ήταν τα ερωτήματα τα οποία ταλάνιζαν το νου των μελών της Συντακτικής Συνέλευσης³⁴⁵.

Η ομόφωνη αποδοχή του μικτού πολιτεύματος της αρχαίας πολιτικής φιλοσοφίας και η, επίσης ομόφωνη, απάρνηση της Αθηναϊκής δημοκρατίας είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πολιτικής σκέψης του τέλους του 18^{ου} αι. Αλλά αυτό δε σήμαινε και την απουσία προβλημάτων της ακριβούς μορφής του Συντάγματος· ο διαχωρισμός και ο διαμοιρασμός των εξουσιών, εντός της μικτής κυβέρνησης, απασχόλησαν κατά πολύ τη σκέψη αυτή, αλλά η τελική μορφή του Συντάγματος δημιούργησε «μια τελειότερη ένωση», εγκαθίδρυσε τη «δικαιοσύνη», εξασφάλισε «ηρεμία στο εσωτερικό», παρείχε «κοινή άμυνα», προώθησε τη «γενική ευημερία» και διασφάλισε την «ελευθερία»³⁴⁶.

§ β. Ρωμαϊκά σύμβολα σε μια νέα εποχή

Η κυριαρχία της Ρώμης δεν ήταν απόλυτη μόνο στο πεδίο της συνταγματικής θεωρίας. Ολόκληρη η ρωμαϊκή αρχαιότητα απετέλεσε ένα ευρύ πεδίο εύρεσης θεμάτων προς μίμηση. Πέραν των ιστορικών προσωπικοτήτων, τα οποία οι άποικοι χρησιμο-

³⁴⁴ Βλ. *supra*, σελ. 53 – 60.

³⁴⁵ Δεν απαιτείται λεπτομερής μελέτη του έργου του M. FARRAND, *Records*, για να αποδειχθεί αυτό: μια μικρή, αποσπασματική, ανάγνωση επιφέρει το αυτό αποτέλεσμα.

³⁴⁶ Όπως ισχυρίζεται το Προοίμιο (*Preamble*) του Συντάγματος των Η.Π.Α. Επίσης, βλ. *infra*, σελ. 93 – 116, για ανάλυση των εξουσιών του Συντάγματος.

ποίησαν αφειδώς ως ψευδώνυμα³⁴⁷, τα ρωμαϊκά σύμβολα ήταν κυρίαρχα και στην πολιτική εικονογραφία: η παρουσία αυτών μάλιστα ήταν έκδηλη ήδη από την Επαναστατική περίοδο³⁴⁸ και κορυφώθηκε με την επικύρωση του Συντάγματος.

Τα σύμβολα της πολιτικής εικονογραφίας ανευρίσκονται σε οτιδήποτε απευθύνεται στο ευρύ κοινό, όπως είναι τα προϊόντα συναλλάγματος, οι επίσημες σφραγίδες της κάθε Πολιτείας, αλλά και του ίδιου του Αμερικανικού κράτους. Ένα βήμα περαιτέρω, προχώρησε η πολιτεία του Cincinnati, με την υιοθεσία του συγκεκριμένου ονόματος, να προέρχεται από το μυθικό ήρωα της Ρώμης. Με την ίδρυση της πρωτεύουσας του νέου κράτους, πέραν των αρχιτεκτονικών προτύπων³⁴⁹, ρωμαϊκό όνομα δόθηκε και σε ένα χείμαρρο του ποταμού Ποτόμακ³⁵⁰.

Όλα αυτά τα ρωμαϊκά ονόματα και σύμβολα, δεν υιοθετήθηκαν μετά την Επικύρωση του Συντάγματος. Αντίθετα, εμφανίστηκαν με την Επανάσταση των αποικιών και συνέχισαν να υφίστανται με τη δήλωση της Ανεξαρτησίας κάθε μίας ως Πολιτείας. Μέχρι την Επικύρωση³⁵¹, το συνάλλαγμα ήταν διαφορετικό για κάθε Πολιτεία³⁵² και είχε έκαστο διαφορετικά συνθήματα και σύμβολα: όμως όλα ήταν βασισμένα σε ρωμαϊκά και εξέφραζαν καθαρές Αμερικανικές ιδέες³⁵³. Χαρτονομίσματα της Επαναστατικής

³⁴⁷ Βλ. *supra*, σελ. 68 – 84.

³⁴⁸ Για την εικονογραφία την περίοδο της Επανάστασης, βλ., ανάμεσα στην εκτενή βιβλιογραφία, E. ZIEBER, *Heraldry in America*, Philadelphia 1895 (= *Heraldry*), R. S. PATTERSON & R. DOUGAL (eds), *The Eagle and the Shield: A History of the Great Seal of the United States*, Washington 1976 (*Eagle and Shield*), M. D. SNYDER, «The Icon of Antiquity», in S. F. WILTSHIRE (ed.), *The Usefulness of Classical Learning in the Eighteenth Century: Papers Presented at the 107th Annual Meeting of the American Philological Association*, University Park PA 1976, σελ. 27 – 52.

³⁴⁹ Βλ. *infra*, σελ. 91 – 93.

³⁵⁰ Ο χείμαρρος αυτός ονομάστηκε Τίβερης. Το 1815 διοχετεύτηκε μέσα από την πρωτεύουσα ως μέρος του Καναλιού της Ουάσιγκτον. Σήμερα ρέει υπογείως της πόλης, με την ρυμοτομική επέκταση της πόλης.

³⁵¹ Το Σύνταγμα όρισε μόνο ότι το Κογκρέσο είχε την εξουσία να επιβάλει φόρους και να ρυθμίζει το εμπόριο: Article I, Section 8. Το 1792 το Κογκρέσο πέρασε την Πράξη Νομίσματος (*Coinage* ή *Mint Act*), η οποία καθιέρωσε το δολάριο ως επίσημο συνάλλαγμα των Η.Π.Α. Ας σημειωθεί εδώ η διαφοροποίηση από τα ρωμαϊκά πρότυπα, καθώς το έμβλημα του δολαρίου είναι μια παραλλαγή του ισπανικού πέσου, ενώ το όνομα *δολάριο* προέρχεται ετυμολογικά από μια σαξονική λέξη – *thaler* – η οποία έφτασε να σημαίνει τον 16^ο αι. το βαρύ ασημένιο νόμισμα. Βλ. M. N. ROTHBARD, *A history of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Auburn 2002, σελ. 49, υποσημ. 2, για την ετυμολογία και την ιστοσελίδα του Γραφείου Εγχάραξης και Τύπωσης, του Αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών για την καταγωγή του συμβόλου του δολαρίου: <https://www.bep.gov/resources/faqs.html>.

³⁵² Αυτό δημιούργησε πρόβλημα στην «πρώτη» κυβέρνηση των Πολιτειών, το χαλαρό σύνδεσμο των Πολιτειών υπό τα Άρθρα της Συνομοσπονδίας, η οποία δε μπορούσε να ρυθμίσει το διαπολιτειακό εμπόριο, καθώς δεν υπήρχαν ίσα μέτρα και σταθμά. Σε μια προσπάθεια λύσης του προβλήματος αυτού, η Συνομοσπονδία προχώρησε στην κοπή δολαρίου με χαρακτηριστική εικονογραφία. Βλ., *infra*, Παράρτημα, Εικ. 1, σελ. 132.

³⁵³ Με την Ελευθερία (Liberty), τη Δικαιοσύνη (Justice) και την Αρετή (Virtue) να κυριαρχούν ως θεότητες και την Ομόνοια ως έννοια – *e pluribus unum*.

Περίοδου³⁵⁴ απεικονίζουν είτε λατινικές φράσεις σχετικές με τη republic, είτε ρωμαϊκές θεότητες όπως της Δικαιοσύνης και της Ελευθερίας³⁵⁵. Ίδια εικονογραφία και στα νομίσματα των Πολιτειών, τα οποία αποτινάσσουν τα Αγγλικά και βασιλικά θέματα, προς υιοθέτηση ρωμαϊκών³⁵⁶. Μερικά μόνο από την πληθώρα συμβόλων· αναφορά στη συνομοσπονδιακή republic στο χαρτονόμισμα των 45\$: *sic floret respublica*, σε αυτό των 30\$ ο ρωμαϊκός ανθοστολισμένος τάφος και στο χαρτονόμισμα των 65\$ η χείρα της Δικαιοσύνης με τη ζυγαριά της. Ένα μόνο παράδειγμα νομίσματος, η περίπτωση των λεπτών και μισών λεπτών του δολαρίου της Πολιτείας της Μασαχουσέτης από το 1787, απεικονίζουν τον Ινδιάνο της Πολιτείας ως Εμπροσθότυπο και τον Αμερικανικό Αετό – με την ασπίδα με τις δεκατρείς γραμμές και τα δεκατρία βέλη και το κλαδί ελιάς – με την επιγραφή «Massachusetts» ως Οπισθότυπο.

Παράλληλα με το συνάλλαγμα, οι Πολιτείες ήθελαν να δηλώσουν την ανεξαρτησία τους και μέσω των Σφραγίδων τους. Το Κονέκτικατ διατήρησε μεν την παλιά του σφραγίδα με την απεικόνιση της καρποφόρου αμπέλου, αλλά η επιγραφή από *sigillum coloniae connecticutensis* άλλαξε σε *sigillum reipublicae connecticutensis*. Η σφραγίδα της Νέας Υόρκης, του 1777, απεικονίζει την Ελευθερία και τη Δικαιοσύνη, όπως στα χαρτονομίσματά της. Η Επίσημη Σφραγίδα των Η.Π.Α. (The Great Seal of the United States), όπως αυτή υιοθετήθηκε το 1782, απεικονίζει τον Αμερικανικό Φαλακρό Αετό, αμιγής επίδραση από τον ρωμαϊκό αετό. Ο Αετός έχει ανοικτά τα φτερά του και κρατά με τα δεξιά του νύχια ένα κλαδί ελιάς, ενώ με τα αριστερά δεκατρία βέλη, όσα και οι τότε Ηνωμένες Πολιτείες· με το ράμφος του κρατά έναν πάπυρο, ο οποίος αναγράφει «E Pluribus Unum»· στο στήθος του ασπίδα με δεκατρείς γραμμές· πάνω από το κεφάλι του, δεκατρία αστέρια στεφανωμένα από σύννεφο. Στην πίσω πλευρά της, η Σφραγίδα έχει μια πυραμίδα υπό κατασκευή και έναν οφθαλμό σε τρίγωνο από πάνω της· πάνω από τον οφθαλμό, επιγραφή «Annuit Coeptis»· στη βάση της πυραμίδας τα λατινικά γράμματα «MDCCLXXVI»· κάτω από την πυραμίδα επιγραφή «Novus Ordo Seclorum»³⁵⁷.

³⁵⁴ Βασικό έργο, E. P. NEWMAN, *The Early Paper Money of America*⁵, Iola WI 2008, με πληθώρα απεικονίσεων των πρώτων αμιγώς αμερικανικών χαρτονομισμάτων εκάστης Πολιτείας.

³⁵⁵ Πέραν του έργου του NEWMAN, *op. cit.*, συνοπτική παρουσίαση των εικονογραφικών θεμάτων στο M. N. S. SELLERS, *American Republicanism*, σελ. 11 – 13.

³⁵⁶ W. BREEN, *Walter Breen's Complete Encyclopedia of U.S. and Colonial Coins*, New York 1988. Επίσης, συνοπτικά και αυτά στο M. N. S. SELLERS, *American Republicanism*, σελ. 13 – 15.

³⁵⁷ R. S. PATTERSON & R. DOUGAL (eds), *Eagle and Shield*, για εκτενή αναφορά στο Εθνόσημο των Η.Π.Α. Επίσης, *infra*, Παράρτημα, εικ. 6 και 7

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα των ρωμαϊκών επιδράσεων στο Νέο Έθνος, η ύπαρξη του σκήπτρου του Προέδρου της Βουλής των Αντιπροσώπων. Αυτό αποτελείται από δεκατρείς μαύρες ράβδους, δεμένες μεταξύ τους χιαστί από ασημένιες κορδέλες: στην κορυφή μια ασημένια σφαίρα της Γης, με τη Βόρεια Αμερική να κοιτά μπροστά, ενώ πάνω από τη Γη, ο Αμερικανικός Αετός με ανοιχτά τα φτερά του, κι αυτός ασημένιος³⁵⁸. Ο παραλληλισμός με τα ρωμαϊκά αντίστοιχα, εμφανής: οι δεκατρείς μαύρες ράβδοι, αν και αντιπροσωπεύουν τις Πολιτείες, είναι ουσιαστικά οι ράβδοι της εξουσίας των υπάτων (*fascēs*). Το ίδιο σύμβολο υπάρχει και στην πίσω όψη ενός νομίσματος των δέκα λεπτών του δολαρίου, το οποίο κοβόταν από το 1916 ως το 1945.

§ γ. Η διαμόρφωση του χώρου: Τα αρχιτεκτονικά πρότυπα στο Νέο Έθνος

Όπως ακριβώς η επιλογή ρωμαϊκών προτύπων στον κόσμο της πολιτικής ιδεολογίας και θεωρίας ήταν συνειδητή, έτσι και η επιλογή των αρχιτεκτονικών προτύπων. Η λεγόμενη Ελληνική Αναβίωση, η οποία διήρκησε μέχρι τη δεκαετία του 1850, έδωσε στο νέο έθνος το αρμόζον αρχιτεκτονικό στυλ. Η Ρωμαϊκή αρχιτεκτονική, ιδιαίτερα δημοφιλής εκείνη την εποχή με την ανακάλυψη της Πομπηίας και του Herculaneum, παρείχε την πολυπόθητη, και απαραίτητη, ισορροπία και τη συμμετρία, χαρακτηριστικά με τα οποία οι Πατέρες έδειχναν εμμονή ήδη από την Επανάσταση.

Την περίοδο της πρώιμης Αμερικανικής *republic*, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ανέλαβε την οικοδόμηση κτηρίων³⁵⁹. Αυτά έπρεπε να αντανakλούν την αυθεντία και το κύρος της κυβέρνησης. Το στυλ τους, με τις απλές επιφάνειες, τις μικρές λεπτομέρειες, την λεία πρόσοψη, πήρε το όνομά του από την ομώνυμη περίοδο: η Ομοσπονδιακή περίοδος (Federal era) είχε και το Ομοσπονδιακό αρχιτεκτονικό στυλ (Federal-style architecture).

Υποκατηγορία του Νεοκλασικισμού, κυρίαρχου την εποχή αυτή, το Ομοσπονδιακό στυλ, τόσο απλό και συμμετρικό, ήταν το πλέον αρμόζον για τις ιδέες και τα ιδανικά των επιφανών αντρών της Αμερικής. Πρώτος ανάμεσά τους, ο Thomas Jefferson, τρίτος πρόεδρος των Η.Π.Α. και σχεδιαστής του Καπιτωλίου της Βιρτζίνια, αλλά και της

³⁵⁸ E. ZIEBER, *Heraldry*, σελ. 60 και *infra*, Παράρτημα, Εικ. 8.

³⁵⁹ Όπως ήταν Φάροι, Λιμάνια, Κτήρια και Νοσοκομεία. Βλ. και L. CRAIG (ed.), *The Federal Presence. Architecture, Politics, and Symbols in United States Government Building*, Cambridge MA/London 1978, σελ. 48 – 89.

Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου αυτής. Αλλά, δεν ήταν ο μόνος Αμερικανός για τον οποίο η αρχιτεκτονική ήταν συνυφασμένη με την πολιτική τέχνη. Η αρχιτεκτονική έπρεπε να προσφέρει τα κατάλληλα κτήρια στους πολίτες για την άσκηση της πολιτικής τους ταυτότητας³⁶⁰, αλλά έπρεπε παράλληλα να αποδεικνύει και το μεγαλείο ενός νέου κράτους, φύλακα της ελευθερίας.

Το 1790, όταν ο Thomas Jefferson υπηρετούσε ως Υπουργός Εξωτερικών (Secretary of State) του Προέδρου George Washington, παρουσιάζονται και τα πρώτα πολεοδομικά σχέδια για την πρωτεύουσα του κράτους. Ο ίδιος είχε σχεδιάσει ένα, αλλά τελικά το Σχέδιο του Pierre Charles L'Enfant υιοθετήθηκε για την πρωτεύουσα, η οποία έμελλε να πάρει το όνομα του πρώτου Προέδρου της χώρας.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα, του σχεδίου L'Enfant³⁶¹, είναι η διαμόρφωση της πόλης βάσει του χώρου, με μεγάλες οδούς να απλώνονται σε δύο κεντρικούς άξονες, Βόρεια – Νότια και Ανατολικά – Δυτικά· επίσης, μεγάλες λεωφόροι τέμνουν διαγώνια αυτές τις οδούς, δημιουργώντας κυκλικά σχήματα, ενώ οι διασταυρώσεις των μεγάλων αυτών οδών θα παρέχουν ανοιχτό χώρο για τους πολίτες. Κυρίαρχο στοιχείο του σχεδίου ήταν ένα ορθογώνιο τρίγωνο του οποίου η υποτείνουσα ήταν μια μεγάλη λεωφόρος, η οποία ένωνε τα δύο μεγάλα κτήρια της πόλης: την Προεδρική Οικία (ο μετέπειτα Λευκός Οίκος) και την Οικία του Κογκρέσου (το Καπιτώλιο)³⁶². Εκεί όπου τέμνονται οι κάθετες των δύο αυτών σημείων, η ορθή γωνία του τριγώνου, στο νοτιοδυτικό σημείο του, θα ανεγειρόταν ένα άγαλμα του Washington ιπέα, αλλά τελικά ανεγέρθηκε το Μνημείο του Washington, ο Οβελίσκος³⁶³. Πέραν των καθαρά ρυμοτομικών σχεδιασμών, ο L'Enfant είχε προτείνει τη διοχέτευση καναλιών από ρυάκια του ποταμού Ποτόμακ, τα οποία θα έρρεαν από το Λευκό Οίκο και το Καπιτώλιο³⁶⁴.

Πέραν του εμπορικού σκοπού της οικοδόμησης της πόλης σε μια τέτοια τοποθεσία, η προσεκτικότερη ματιά στο πολεοδομικό σχέδιο αποκαλύπτει και τις κλασικές κατα-

³⁶⁰ Βλ. C. W. WESTFALL, *Architecture, Liberty and Civic Order. Architectural Theories from Vitruvius to Jefferson and Beyond*, Surrey/Burlington 2015, σελ. 131.

³⁶¹ Βλ. *infra*, Παράρτημα, εικ. 2.

³⁶² Κατά τον αρχιτέκτονα, η Προεδρική Οικία θα ήταν παράλληλη του ποταμού, πάνω σε μια μικρή κορυφογραμμή και η Οικία του Κογκρέσου, πάνω στο λόφο Jenkins, ο οποίος μετά πήρε το ομώνυμο ρωμαϊκό όνομα.

³⁶³ Αν και σήμερα η πλευρά του τριγώνου από το Καπιτώλιο, προς τον Οβελίσκο, είναι μέρος του Εθνικού Πάρκου (National Mall), ο L'Enfant σχεδίαζε μια μεγάλη οδό με κήπους. Ο Οβελίσκος είναι η μεγαλύτερη πέτρινη κατασκευή στον κόσμο, όπως επίσης ο ψηλότερος οβελίσκος, με ύψος 169,294 μέτρα.

³⁶⁴ Ένα από τα ρυάκια είναι ο Τίβερης. Το μέγεθος του σχεδίου αυτού, Washington City Canal, και οι μετέπειτα διορθώσεις του, υποδεικνύουν τη σημασία του έργου για την πόλη.

βολές του. Η ύπαρξη δρόμων στους δύο βασικούς άξονες, ήτοι Βορά – Νότου και Ανατολής – Δύσης, μαζί με τις διαγώνιές τους, είναι αυτούσια η περιγραφή του Βιτρουβίου και της ιδανικής πόλης³⁶⁵. Ο σχεδιασμός της πρωτεύουσας επί τη βάση της ιδανικής πόλης του Βιτρουβίου, είναι λογική συνέπεια της σκέψης της εποχής. Η κλασική αρχαιότητα δεν είχε να δώσει μόνο παραδείγματα για την καλή πολιτική ζωή, την ελευθερία και το ιδανικό πολίτευμα, αλλά και για την καλή ζωή του ανθρώπου. Η αρχαία ιδανική πόλη, όπως περιγράφεται από τον Βιτρούβιο, περιλαμβάνει όλα τα φυσικά στοιχεία προς όφελος της καλής υγείας του κατοίκου της: το βασικότερο συστατικό μιας πόλης. Επιπλέον, επικαλείτο τη συμμετρία, την ισορροπία, καθώς ήταν όλα χωρισμένα και ταξινομημένα ορθολογικά. Στη νέα πόλη αυτό δε μπορούσε να εφαρμοστεί πλήρως, καθώς η έκταση και ο πληθυσμός ήταν δυσανάλογος των αρχαίων, αλλά η διάταξη των οδών της προσδίδουν την πολυπόθητη συμμετρία.

Αλλά όλα αυτά ήταν τα στοιχεία τα οποία μπορούσαν να υιοθετηθούν εύκολα και σχεδόν χωρίς τροποποιήσεις από τους ιδρυτές του Νέου Κράτους. Το ουσιώδες κομμάτι ήταν και το πιο δύσκολο.

ΤΜΗΜΑ 2. SENATUS POPULUSQUE ROMANUS

§ α. *Populus*. «We the People»

Η απέχθεια των Αμερικανών προς το πρόσωπο του μονάρχη, και ό,τι αυτό αντιπροσώπευε, είναι πια γνωστή. Μοναδική τους λύση για τη διακυβέρνηση ήταν η εξουσία μέσω του λαού, η λαϊκή κυριαρχία³⁶⁶. Όχι όμως η ανεξέλεγκτη, η άνευ ορίων, εξουσία του λαού. Φοβούμενοι τη μοίρα της Ρώμης, θέτουν ως άμεσο στόχο τους, τον περιορισμό του *populus*.

³⁶⁵ Vitruvius, *De Arch.*, III, vi, για την κατεύθυνση των ανέμων και την αντιστοίχιση των δρόμων μέσα στην πόλη. Και *Ibid.*, vii, για τη θέση των δημόσιων κτηρίων μέσα στην πόλη. Βλ., επίσης, *infra*, Παράρτημα, εικ. 3, 4, τα σχέδια.

³⁶⁶ Ο Thomas Jefferson την εξυμνεί, όταν θεωρεί το Καπιτώλιο ναό αφιερωμένο σε αυτήν: J. JEFFERSON LOONEY (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 5, 1 May 1812 to 10 March 1813*, Princeton 2008, σελ. 238 – 239 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-05-02-0188>).

Ας μην τρέφονται αυταπάτες. Ο Ρωμαίος πολίτης³⁶⁷ ποτέ δεν είχε την ίδια δύναμη με τον Αθηναίο, στην άσκηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Μπορεί όλοι να είχαν το δικαίωμα ψήφου, αλλά, μάλλον σπάνια, ολόκληρο το πολιτικό σώμα του λαού συνερχόταν προς ψήφιση³⁶⁸. Η Ρωμαϊκή *Res Publica* ήταν προσεκτικά σχεδιασμένη ώστε να δίνει εξουσία στον λαό³⁶⁹, αλλά όση αυτή ήθελε κάθε φορά: ήταν *res populi*, πάνω απ' όλα όμως *Senatus Populus que Romanus*.

Ένα, εκ πρώτης όψεως, πολύπλοκο σύστημα λαϊκών συνελεύσεων έδινε στον Ρωμαίο τη δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμά του, όντας ένα εκ των τριών εξουσιαστικών μερών της *Res Publica*. *Comitia tributa*, *comitia curiata*, *comitia centuriata*, *concilium plebis* για να αναφερθούν, προς το παρόν μόνο ονομαστικά: πέραν της συνέλευσης κατά φράτρες (*comitia curiata*) η οποία τους τελευταίους αιώνες της *Res Publica* δεν είχε ουσιαστικό ρόλο να επιτελέσει πέραν της ψήφισης νόμου απόδοσης του *imperium* στους άρχοντες, οι υπόλοιπες συνελεύσεις παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στη διακυβέρνηση: η λοχίτιδα συνέλευση (*comitia centuriata*) εκλέγει ανώτερους τακτικούς άρχοντες, ψηφίζει νόμους και δικάζει για κεφαλικές ποινές: η φυλέτιδα συνέλευση (*comitia tributa*) εκλέγει κατώτερους τακτικούς άρχοντες, ψηφίζει *leges* και δικάζει για χρηματικές ποινές: τέλος, το πληβειακό συμβούλιο (*concilium plebis*) εκλέγει τους δημάρχους, ψηφίζει τα *plebiscita*³⁷⁰ και, κάποιες φορές, δικάζει για χρηματικές ποινές³⁷¹. Όλες αυτές, είτε είχαν ουσιαστικές αρμοδιότητες, είτε όχι, ήταν τα όργανα στη διάθεση του σώματος των πολιτών για την άσκησή τους των πολιτικών τους δικαιωμάτων.

³⁶⁷ Εξονυχιστική η μελέτη του C. NICOLET, *The World of the Citizen in Republican Rome* (αγγλική μετάφραση), Berkeley/Los Angeles 1988 (= *Citizen in Rome*).

³⁶⁸ Βλ. *infra*, σελ. 102 – 105, το εκλογικό σύστημα της Ρώμης, σε συνάρτηση με αυτό της Αμερικής.

³⁶⁹ Όσο κι αν θέλει ο Κικέρων να παρουσιάσει μια διαφορετική εικόνα: Cic., *De or.*, 1.225. Βλ. και τις απόψεις του C. NICOLET, *Citizen in Rome*, σελ. 207 – 208, όπου ουσιαστικά θεωρεί τις απόψεις του Κικέρωνα ως παραπλανητικές, ούσες αποτέλεσμα της ρητορικής του προς πειθώ του λαού.

³⁷⁰ Τα οποία από το 286 π.Χ., με την *lex Hortensia*, εξομοιώνονται με νόμους στην εφαρμογή της, δεσμεύοντας δηλαδή και τους πατρικούς πια: γιατί ως ψηφίσματα της πληβειακής συνέλευσης είχαν ισχύ μόνο για τους πληβείους.

³⁷¹ Δεν είναι δυνατό να παρουσιαστούν αναλυτικά όλες οι αρμοδιότητες των ρωμαϊκών λαϊκών συνελεύσεων στην παρούσα εργασία. Το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί ένα εκ των περισσότερο μελετημένων στη ρωμαϊκή ιστορία, και από την μεγάλη βιβλιογραφία, μπορούν μόνο να αναφερθούν μερικά έργα. Βλ. τα βασικά πονήματα επί του θέματος των G. W. BOTSFORD, *The Roman Assemblies. From their Origin to the End of the Republic*, New York 1909· L. ROSS TAYLOR, *The Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*, Ann Arbor 1966· E. S. STAVELEY, *Greek and Roman Voting and Elections*, London 1972. Επίσης, για μια σύντομη, αλλά παράλληλα αναλυτικότερη περιγραφή τους, C. NICOLET, *op. cit.*, σελ. 217 – 226· M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 358 – 370· I. E. TZAMTZΗΣ, *Libertas*, σελ. 45 – 55., βλ. I. E. TZAMTZΗΣ, *Ο Μεσογειακός Κόσμος. Από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως τη δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα (323 – 44 π.Χ.)*. Συνοπτική πολιτική και θεσμική ιστορία, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2014 (= *Μεσογειακός Κόσμος*), σελ. 105 – 112.

Όλα αυτά όμως, κατά το τέλος της *Res Publica* αναδείκνυαν μια εικόνα σύγχυσης και διαφθοράς: κάτι το οποίο προσπάθησε να διορθώσει τόσο ο Κικέρων όσο και, αργότερα, ο Τάκιτος. Αλλά για αυτούς ήταν πια αργά. Αντίθετα, χίλια οχτακόσια χρόνια αργότερα, οι Αμερικανοί είχαν, όπως έβλεπαν, μία μοναδική ευκαιρία, να παλινορθώσουν την ρεπουμπλικανική μορφή διακυβέρνησης. Πιστοί τόσο στο Πολυβιανό μοντέλο, όσο και στις Κικερώνειες διορθώσεις, οι Πατέρες του Νέου Έθνους βρήκαν τρόπους για αποφυγή της μοίρας της Ρώμης. Ανάμεσα τους, η αρχή της αντιπροσώπευσης των πολιτών στο Κογκρέσο, η οποία ουσιαστικά απομάκρυνε το λαό³⁷² από την άμεση άσκηση εξουσίας και διοχέτευσε το ρόλο του³⁷³ μέσα από τους εκλεγμένους αντιπροσώπους του³⁷⁴.

Το Προοίμιο του Συντάγματος (*Preamble*) αναφέρεται στην ευμάρεια, στη Δικαιοσύνη και στην Ελευθερία ως τους πρωταρχικούς στόχους της κυβέρνησης. Κατ' αρχήν, επιβεβαιώνει τη λαϊκή κυριαρχία με τη φράση «We the People»: ο λαός έχει μεν νομοθετικές εξουσίες, αλλά μόνο μέσω των αντιπροσώπων του³⁷⁵.

Αλλά αυτό δεν ήταν αρκετό για τους Συντάκτες. Η Βουλή των Αντιπροσώπων (*House of Representatives*), το κατώτερο Σώμα του Διθάλαμου Νομοθετικού Σώματος³⁷⁶ του Συντάγματος, ήτοι του Κογκρέσου (*Congress*), δεν είχε την αποκλειστικότητα στη νομοθετική εξουσία: υπαγόταν σε ταυτόχρονο έλεγχο της Γερουσίας, του ανώτερου Σώματος του Κογκρέσου, και του Προέδρου, του εκτελεστικού άρχοντα.

³⁷² *The Federalist*, no. 63. Ο James Madison λέει ότι ο λαός ως συλλογικό όργανο πρέπει να αποκλειστεί από τη διακυβέρνηση· όχι όμως οι αντιπρόσωποί του οι οποίοι θα πρέπει να επιτελούν τις αρμοδιότητες της λαϊκής κυριαρχίας, ως εκλεγμένοι εκπρόσωποι του λαού.

³⁷³ Έναν ρόλο, ο οποίος παρέμενε πάντα σημαντικός. Και σε αυτόν εξάλλου αναφέρεται και ο πρώτος Πρόεδρος, George Washington, με την ομιλία του επί της ανάληψης των καθηκόντων του· βλ. το κείμενο της ομιλίας του, στο National Archives and Records Administration, στην ηλεκτρονική διεύθυνση https://www.archives.gov/exhibits/american_originals/inaugtxt.html.

³⁷⁴ Από μια άποψη, αυτοί οι αντιπρόσωποι μπορούν να θεωρηθούν οι καλύτεροι πολίτες του κράτους, αυτοί οι οποίοι θα υπηρετήσουν πιστά το Σύνταγμα και το Έθνος, κάτι το οποίο θυμίζει έντονα την εικόνα του καλύτερου πολίτη (*rector rei publicae*) του Κικέρωνα. Βλ. *The Federalist*, no. 10, τις απόψεις του James Madison για την αρχή της αντιπροσώπευσης ως μέσο διασφάλισης του δημοκρατικού στοιχείου στο Σύνταγμα. Επίσης, *The Federalist*, no. 9, αυτές του Alexander Hamilton.

³⁷⁵ Art. I, Sect. 2. Οι Αντιπρόσωποί τους στη Βουλή εκλέγονται κάθε δύο χρόνια.

³⁷⁶ Bicameral Legislature. Το Νομοθετικό Σώμα της Κυβέρνησης χωρίζεται σε δύο Σώματα – Βουλές, ένα ανώτερο και ένα κατώτερο· Γερουσία και Βουλή των Αντιπροσώπων αντίστοιχα. Αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι ούτε ρωμαϊκός ούτε ελληνικός, αλλά αντλεί τις ρίζες του από το Αγγλοσαξονικό κοινοβουλευτικό σύστημα· όπου υπάρχει η Βουλή των Λόρδων (House of Lords), ανώτερο, και η Βουλή των Κοινοτήτων (House of Commons), κατώτερο, ήδη από τον 13^ο αι.

§ β. Η Σύγκλητος σε σχέση με την ιδέα του Κογκρέσου

Το Κογκρέσο έχει εξασφαλισμένη την επίσημη εξουσία στη νομοθεσία και τη διαχείριση των νόμων. Επίσημα εξασφαλισμένη γιατί ορίζεται βάσει νόμου³⁷⁷, σε αντίθεση με τη Σύγκλητο της Ρώμης, η οποία έπρεπε να δώσει την άδειά της για να επικυρωθεί και να τεθεί σε λειτουργία ένα ψήφισμα, να περιβάλλει δηλαδή με το κύρος (*auctoritas*) της μια *lex*, αλλά αυτό, σε όλα τα χρόνια της λειτουργίας της Συγκλήτου, γινόταν βάσει εθίμων και πρακτικής, και όχι βάσει κάποιου νόμου.

Στην αρχαία Ρώμη την αντίστοιχη νομοθετική αρμοδιότητα είχαν οι λαϊκές συνελεύσεις, οι υπεύθυνες για την ψήφιση των νόμων. Είτε η λοχίτιδα, είτε η φυλέτιδα, είτε η συνέλευση των πληβείων, καλούσαν το λαό προς τούτου, μέσω ενός ιδιότυπου εκλογικού συστήματος³⁷⁸. Αλλά η Σύγκλητος είχε δώσει από πριν την *auctoritas* της, αφού είχε συζητηθεί το κείμενο του νόμου εντός αυτής και πριν πάει προς ψήφιση στις συνελεύσεις³⁷⁹. Κατανοητή πρέπει να γίνει η απουσία οποιασδήποτε πηγής δικαίου στα κείμενα της Συγκλήτου³⁸⁰, καθώς εκείνη την εποχή η σημερινή έννοια του δικαίου ήταν ξένη. Η *auctoritas* έδινε ισχύ στο ψήφισμα, αλλά αυτή ήταν βασισμένη στα ρωμαϊκά έθιμα και πρακτικές των αιώνων της ιστορίας τους· αν κάποιο ψήφισμα δεν τύχαινε της *auctoritas*, ουσιαστικά δε σήμαινε ότι ο άρχοντας δε μπορούσε να συνεχίσει με την ψήφισή του ή και το ανάστροφο, αλλά είναι τέτοια η δύναμη του συγκλητικού κύρους, ώστε αυτό, πρακτικά, ήταν σπάνιο να συμβεί³⁸¹.

Η Σύγκλητος, πέραν αυτής της παραχώρησης *auctoritas*, είχε και άλλους ουσιαστικούς ρόλους να επιτελέσει εντός του ρωμαϊκού πολιτεύματος³⁸². Σύμφωνα με τον Πολύβιο, η Σύγκλητος είχε κατ' αρχάς την κρατική οικονομική διαχείριση· ήταν αυτή η οποία ασκούσε ρόλο διαιτητή σε περιπτώσεις διατάραξης της τάξης εντός της Ρω-

³⁷⁷ Art. I, Sect. 1: «All legislative Powers herein granted shall be vested in a Congress of the United States, which shall consist of a Senate and House of Representatives».

³⁷⁸ Βλ. *infra*, σελ. 102 – 105.

³⁷⁹ Η εκ των προτέρων παραχώρηση της *auctoritas* ήταν υποχρεωτική από το 339 π.Χ. και έπειτα. Πριν τη *lex Publilia* του έτους αυτού, η έγκριση της Συγκλήτου ερχόταν μετά την ψήφιση του νόμου.

³⁸⁰ Εξαιρέσεις αποτελούν οι προσπάθειες της Συγκλήτου, τους τελευταίους δύο αιώνες της *Res Publica*, να προσδώσουν νομικό χαρακτήρα σε κάποια ψηφίσματά της. Γίνεται λόγος για τα *senatus consulta ultima*, έσχατα συγκλητικά δόγματα, τα οποία έδιναν στους υπάτους απόλυτη εξουσία προς αντιμετώπιση πολιτικών αντιπάλων. Τα συγκεκριμένα, πέραν της ασυνήθιστης παραχώρησης μεγάλων εξουσιών στους ανώτερους άρχοντες, έθεταν τον πολιτικό αντίπαλο εκτός δικαιώματος δίκης, με τη θανατική ποινή άμεση, από το λαό κιάλας, ο οποίος είχε την άδεια να οπλοφορήσει εντός του ιερού χώρου της πόλης, του *romoerium*.

³⁸¹ Σπάνιο, και όχι αδύνατο, γιατί ο Γ. Φλαμίνιος κατάφερε τρεις φορές κατά τα μέσα προς τέλος του 3^{ου} αι. π.Χ. να ανηγήσει τη Σύγκλητο και να θέσει προς ψηφοφορία νόμους.

³⁸² Οι πηγές, είτε φιλολογικές είτε επιγραφικές, είναι σήμερα αρκετές για την ανασύσταση σημαντικού μέρους λειτουργίας της *Res Publica*. Αλλά δίνεται περισσότερη έμφαση στις μαρτυρίες του Πολυβίου και του Κικέρωνα, καθώς είναι αυτές οι πηγές έμπνευσης των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους.

μαϊκής επικράτειας· αυτή όριζε τα τεχνικά ζητήματα του πολέμου, όπως τον αριθμό των λεγεώνων του κάθε υπάτου· και αυτή ήταν υπεύθυνη για τις εξωτερικές σχέσεις της Ρώμης με άλλα κράτη, κατακτημένα ή μη³⁸³. Δικαίωμα εισόδου στη Σύγκλητο, τέλος, είχαν μόνο όσοι ορίζονταν κατάλληλοι από τους τιμητές· μέχρι τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ., τουλάχιστον, όταν και η *lex Ovinia de senatus lectione* (πραγματικά όμως *plebiscitum*), όρισε ότι συγκλητικοί μπορούσαν να γίνουν όσοι είχαν διατελέσει ανώτεροι άρχοντες και αγορανόμοι (*aediles curules*).

Αυτόν τον συμβουλευτικό ρόλο της Συγκλήτου, καλείται στο Αμερικανικό Σύνταγμα να επιτελέσει η Γερουσία (Senate), στον οποίο προστίθεται και ένας εξισορροπητικός ρόλος, καθώς οι Αμερικανοί είχαν τον φόβο της υπέρμετρης αύξησης της εξουσίας της Βουλής. Όπως ακριβώς και η Βουλή, έτσι και η Γερουσία, απαρτίζεται από αντιπροσώπους της κάθε Πολιτείας. Το Κογκρέσο, στην τελική του μορφή, οφείλει πολλά στο Μεγάλο Συμβιβασμό (*the Great Compromise*)· μια πρόταση η οποία υιοθετήθηκε στη Συντακτική Συνέλευση και έλυσε τη διαφωνία περί της ακριβούς μορφής της αντιπροσώπευσης στο Κογκρέσο³⁸⁴. Σύμφωνα με αυτήν, οι αντιπρόσωποι της κάθε Πολιτείας ορίζονται ως εξής: στη Βουλή των Αντιπροσώπων οι αντιπρόσωποι αναλογούν του πληθυσμού της εκάστοτε Πολιτείας, ενώ στη Γερουσία κάθε Πολιτεία έχει δύο αντιπροσώπους, ορισμένους από το Κοινοβουλευτικό Σώμα εκάστοτε Πολιτείας³⁸⁵.

Η Βουλή των Αντιπροσώπων έχει την αρμοδιότητα να θέτει νόμους προς ψήφιση, αλλά η Γερουσία έχει το λόγο στην αποδοχή ή τροποποίηση των νομοθετικών προτάσεων³⁸⁶. Αυτή η διαδικασία, πέραν της αλλαγής της λαϊκής συνέλευσης με τη Βουλή των Αντιπροσώπων, είναι παρόμοια με τη ρωμαϊκή. Αλλά εδώ το Αμερικανικό Σύνταγμα καινοτομεί, ορίζοντας τον Πρόεδρο, φορέα της εκτελεστικής εξουσίας, τον

³⁸³ Πολ., ΣΤ', 13.

³⁸⁴ Τα δύο σχέδια στη Συντακτική Συνέλευση περί της αντιπροσώπευσης ήταν τα Virginia Plan και New Jersey Plan. Το πρώτο όριζε την αναλογική του πληθυσμού αντιπροσώπευση και στη Βουλή και στη Γερουσία. Το δεύτερο πρότεινε αντίθετα την ύπαρξη ενός Μονού Νομοθετικού Σώματος με προκαθορισμένη αντιπροσώπευση της κάθε Πολιτείας. Ο λόγος πίσω από διαφορετικότητα του κάθε σχεδίου ήταν σχετικός με το μέγεθος της κάθε Πολιτείας· οι μεγαλύτερες ήταν υπέρ του Virginia Plan, οι μικρότερες, φοβούμενες ότι οι απόψεις τους δε θα εισακουστούν σε ένα τέτοιο Κογκρέσο, πρότειναν το New Jersey Plan. Ως συμβιβαστική πρόταση τέθηκε ο Μεγάλος Συμβιβασμός, ο οποίος και όρισε τελικά τη μορφή του Αμερικανικού Κογκρέσου.

³⁸⁵ Art. I, Sect. 2, η σύνθεση της Βουλής των Αντιπροσώπων, και Art. I, Sect. 3, αυτή της Γερουσίας. Επίσης, η εκλογή των δύο αντιπροσώπων στη Γερουσία, έχει αλλάξει από την αρχική μορφή. Με τη 17^η Τροποποίηση, του 1913, οι ψηφοφόροι επιλέγουν τους Γερουσιαστές τους. Γενικά το Σύνταγμα των Η.Π.Α. έχει αλλάξει, από την αρχική του μορφή, με τις Τροποποιήσεις. Η παρούσα εργασία, δεν έχει στόχο να εξετάσει τις αλλαγές αυτές, αλλά το Σύνταγμα, όπως ορίστηκε και επικυρώθηκε το 1787. Εξ ου, δε μπορούν να γίνουν άλλες αναφορές στα τροποποιημένα τμήματά του.

³⁸⁶ Art. I, Sect. 7, Clause 2.

έχοντα τον τελευταίο λόγο για την αποδοχή του νόμου³⁸⁷. Αυτή η ταυτόχρονη εξουσία Γερουσίας και Προέδρου πάνω στα νομοσχέδια της Βουλής των Αντιπροσώπων, δεν ισχύει μόνο για τους νόμους· όπως ορίζεται βάσει Συντάγματος, ακόμα και απλά ψηφίσματα, και των δύο Σωμάτων, τα οποία δεν απαιτούν την έγκριση του άλλου Σώματος, πρέπει να φέρουν την υπογραφή του Προέδρου ώστε να ισχύσουν³⁸⁸.

Οι υπόλοιπες αρμοδιότητες του Κογκρέσου είναι σαφώς επηρεασμένες από αυτές της ρωμαϊκής Συγκλήτου. Είναι υπεύθυνο για την διαχείριση των οικονομικών του κράτους³⁸⁹ και του εμπορίου τόσο με άλλα έθνη, όσο και μεταξύ των Πολιτειών· έχει την εξουσία να κηρύξει πόλεμο³⁹⁰, είναι υπεύθυνο για τη δημιουργία των κατάλληλων και απαραίτητων νόμων προς την εφαρμογή των εξουσιών του. Η τελευταία αυτή ρήτρα έχει μεγαλύτερη σημασία από πλευράς δικαίου, καθώς είναι αυτή η οποία επιτρέπει στο Κογκρέσο την αντιμετώπιση και πρόβλεψη πολλών περιπτώσεων, μη σαφώς καθορισμένων από το Σύνταγμα³⁹¹.

§ γ. Η δικαστική εξουσία στις Η.Π.Α.: εκλογή δικαστών και επιρροή της ρωμαϊκής ιδέας

Στα πλαίσια του μικτού πολιτεύματος, με την τριμερή διχοτόμηση της εξουσίας, οι Αμερικανοί, υπό τις επιδράσεις της ρωμαϊκής ιστορίας, ένωσαν επιτακτική την ανάγκη να ορίσουν και διαχωρίσουν σαφώς, όχι μόνο τις εξουσίες του λαού ως προς τη νομοθετική τους λειτουργία, αλλά και ως προς τη δικαστική³⁹². Τα τρία πρώτα Άρθρα του Συντάγματος, είναι ακριβώς αυτός ο διαχωρισμός, της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας της κυβέρνησης. Ορίζοντας, κατ' αρχάς και κατ' αρχήν, τις

³⁸⁷ *Ibid.* Εδώ ορίζονται και σαφέστερα οι διαδικασίες σε περιπτώσεις μη αποδοχής του νομοσχεδίου από τον Πρόεδρο. Αυτές, εν συντομία, περιλαμβάνουν την επανεξέτασή του από τα δύο Σώματα – με την υποχρεωτική θετική ψήφο των δύο τρίτων και των δύο Σωμάτων – ενώ σε περίπτωση μη υπογραφής ή εξέτασης του νομοσχεδίου από τον Πρόεδρο, με την πάροδο δέκα ημερών (εξαιρουμένης της Κυριακής), αυτό γίνεται νόμος. Η ρήτρα αυτή περιλαμβάνει και το *veto* του Προέδρου, για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω: *infra*, σελ. 115 – 116.

³⁸⁸ Art. I, Sect. 7, Clause 2. Και πάλι, σε περίπτωση μη προεδρικής αποδοχής, πρέπει να γίνουν οι κατάλληλες τροποποιήσεις και να περάσει από τα δύο τρίτα του Σώματος το οποίο το έθεσε αρχικά.

³⁸⁹ Σε αυτά περιλαμβάνονται και απαγορεύσεις στις Πολιτείες να ασκούν εμπόριο, χωρίς την άδεια του Κογκρέσου: Art. I, Sect. 10.

³⁹⁰ Είναι υπεύθυνο για τη συντήρηση Στρατού και Ναυτικού, αλλά και για την Πολιτοφυλακή (*Militia*: στη σύγχρονη εποχή αυτή είναι η Εθνική Φρουρά [*National Guard*]).

³⁹¹ Art. I, Sect. 8. Όλες οι εξουσίες τις οποίες επιτρέπεται να ασκήσει το Κογκρέσο. Η επόμενη παράγραφος (Section 9), υπαγορεύει ρητά τους περιορισμούς του Κογκρέσου· οι περισσότεροι έχουν να κάνουν με τη φορολογία, αλλά τα σημαντικότερα έχουν να κάνουν με την άνευ βάσιμων κατηγοριών στέρηση της ελευθερίας ενός ατόμου και την επιβολή ποινής σε κάποιον χωρίς να έχει προηγηθεί δίκη.

³⁹² Άξιες αναφοράς είναι και οι σημειώσεις του Tocqueville περί της δικαστικής εξουσίας στις Η.Π.Α.: βλ. A. DE TOCQUEVILLE, *Democracy*, I, σελ. 168.

εξουσίες του λαού, προχωρούν στην οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων του φορέα της εκτελεστικής εξουσίας³⁹³, για να ολοκληρώσουν με αυτές των δικαστών³⁹⁴.

«Η Δικαστική Εξουσία των Ηνωμένων Πολιτειών θα ασκείται από ένα Ανώτατο Δικαστήριο και από κατώτερα δικαστήρια, τα οποία θα ιδρύει και θα εγκαθιστά από καιρού εις καιρόν το Κογκρέσο»³⁹⁵. Με τη συγκεκριμένη ρήτρα το Σύνταγμα καθορίζει την ανεξαρτησία των ομοσπονδιακών δικαστηρίων τόσο από τον Πρόεδρο όσο και από το Κογκρέσο. Μπορεί το τελευταίο να ορίζει τη σύνθεση και τη λειτουργία των κατώτερων δικαστηρίων, αλλά τα πεδία αρμοδιότητάς τους, ορίζονται από το Σύνταγμα, χωρίς την παρέμβαση του Κογκρέσου. Όλες οι υποθέσεις εκδικάζονται πρώτα στα κατώτερα δικαστήρια³⁹⁶. Αλλά υποθέσεις με αντιμαχόμενα μέρη είτε τις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλα κράτη είτε Πολιτείες μεταξύ τους ανήκουν στην αρμοδιότητα του Ανώτατου Δικαστηρίου. Τι γίνεται όμως σε περιπτώσεις κρίσης του Προέδρου; Η Γερουσία αποτελεί το δικαστήριο, αλλά δικαστής δεν είναι ο Αντιπρόεδρος, αλλά ο Πρόεδρος του Ανώτατου Δικαστηρίου (Chief Justice). Δικαστές, ορίζονται από τον Πρόεδρο³⁹⁷ και κατέχουν το αξίωμα αυτό ισοβίως³⁹⁸.

Η ανεξαρτησία του δικαστικού τομέα στη ρεπουμπλικανική κυβέρνηση είναι κατανοητή, μέσα από το φακό της ιδεολογίας των Πατέρων του Έθνους. Η ρωμαϊκή επίδραση, και κυρίως αυτή του Κικέρωνα, με τις απόψεις του για τη *respublica*, είναι εμφανής. Σε μια προσπάθεια να καθιερώσουν την εξουσία του δικαίου – κατ' αρχήν του φυσικού, *ius naturae* – ορίζουν αυτό ανεξάρτητο από κάθε άλλο φορέα εξουσίας. Γιατί, η «δικαιοσύνη» είναι, μαζί το «κοινό καλό», οι μοναδικοί άξιοι στόχοι της ρεπουμπλικανικής κυβέρνησης³⁹⁹.

Ήταν όμως η δικαστική αρμοδιότητα ίδια στην αρχαία Ρώμη; Αναφέρθηκε προηγουμένως⁴⁰⁰, ότι στις συνελεύσεις του ρωμαϊκού λαού εκδικάζονταν υποθέσεις με κεφαλικές ή χρηματικές ποινές. Αυτό, όμως, δε γινόταν πάντα· η είσοδος της *provocatio*

³⁹³ Ο εξουσίες του Προέδρου, θα αναλυθούν σε άλλο σημείο της εργασίας: *infra*, σελ. 105 – 116.

³⁹⁴ Το Σύνταγμα δεν αποτελείται μόνο από τα Τρία αυτά Άρθρα, αλλά υπό το πρίσμα της αρχαίας μικτής διακυβέρνησης και της επίδρασης την οποία αυτή άσκησε στο Νέο Έθνος, αυτά είναι τα πιο σημαντικά με τον τριμερή διαχωρισμό των εξουσιών.

³⁹⁵ Art. III, Sect. 1.

³⁹⁶ Αυτά είναι τα Πολιτειακά και Ομοσπονδιακά Δικαστήρια. Τα Πολιτειακά έχουν διαφορετικές αρμοδιότητες από τα Ομοσπονδιακά. Τα τελευταία έχουν την ευθύνη για υποθέσεις μεταξύ Κυβέρνησης και Πολιτειών· η δομή τους είναι τριμελής: τα Πρωτοδικεία, τα Εφετεία και, τέλος, το Ανώτατο Δικαστήριο. Σήμερα, υπάρχουν 94 Πρωτοδικεία (όσα και οι Ομοσπονδιακές Περιφέρειες) και 13 Εφετεία.

³⁹⁷ Art. II, Sect. 2, Clause 2, και με τη σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας.

³⁹⁸ Art. III, Sect. 1: «θα κατέχουν το αξίωμα βάσει καλής συμπεριφοράς».

³⁹⁹ *The Federalist*, no. 79 και no. 71.

⁴⁰⁰ Βλ. *supra*, σελ. 93 – 95.

ad populum στο πολιτικό σκηνικό ήταν το μέσο για έναν κατηγορούμενο να απευθυνθεί στο λαό για την εκδίκαση της υπόθεσής του. Και αυτή ήταν η μόνη περίπτωση λαϊκά ασκούμενης δικαστικής εξουσίας. Αλλά και πάλι, αυτή ήταν μια πρακτική, η οποία κράτησε για όσο διάστημα η Ρώμη ήταν μια μικρή πόλη. Όταν πια η Ιταλία και, σιγά-σιγά η Μεσόγειος είχαν κατακτηθεί, τα εγκλήματα των αρχόντων, όπως καταχρήσεις σε επαρχίες⁴⁰¹, άρχισαν να αυξάνονται· αποτέλεσμα, ο απλός πολίτης να μην είναι σε θέση να κατανοήσει ούτε τα εγκλήματα ούτε τις ποινές⁴⁰².

Έτσι, στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζονται τα Διαρκή Δικαστήρια Νοσφισμού – *quaestio de pecuniis repetundis*. Η λογική της επέκτασης του συστήματος των *quaestiones*, κατά το τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ., και η εξέλιξή τους σε *perpetuae*, δηλαδή «διαρκή δικαστήρια», σηματοδότησε τη μετάβαση σε ένα σύστημα με δικαστές επιλεγόμενους από τον πραιτόρα μέσα από ένα πολυπληθές *album iudicum*⁴⁰³. Αυτοί οι δικαστές είχαν υποχρέωση όρκου: *iusiurandum in legem*. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα μάλιστα (89 – 88 π.Χ.) τα μέλη της *album* εκλέγονταν από τη λαϊκή συνέλευση, ώστε εν τέλει, το 70 π.Χ., με τη *Lex Aurelia*, η σύνθεσή της αντλείτο από τρεις τάξεις: συγκλητικούς, ιπείς, *tribuni aerarii*. Με την ίδρυση και άνοδο των δικαστηρίων αυτών, ο λαός έχασε σταδιακά την τιμωρητική του εξουσία, η οποία μεταβιβάστηκε σε ένα σώμα, πενήντα ή και περισσότερων, ενόρκων δικαστών⁴⁰⁴.

Ποια, λοιπόν, η ρωμαϊκή επίδραση; Στο Αμερικανικό Σύνταγμα ορίζεται ότι η σύνθεση των κατώτερων δικαστηρίων ανήκει στη νομοθετική αρμοδιότητα του Κογκρέσου, οπότε εδώ δε μπορεί να γίνει λόγος για ρωμαϊκή επίδραση. Στο Ανώτατο Δικαστήριο, όμως, οι Δικαστές ορίζονται κατευθείαν από τον ίδιο τον Πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών. Ως άλλος πραιτόρας, καταρτίζει το δικό του δικαστικό σώμα για να στελεχώσει το Ανώτατο Δικαστήριο της Αμερικής· με την οριστική επιλογή του Δικαστή να γίνεται μόνο μετά τη σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας. Άλλη μία ρωμαϊκή πρακτική είναι η παρουσία του σώματος ενόρκων στις δίκες. Το Αμερικάνικο Σύνταγμα ορίζει σαφώς, ότι όλες οι δίκες, πλην πολιτικών καταγγελιών, θα εκδικάζο-

⁴⁰¹ Όπως αυτές στην Ισπανία, οι οποίες έκαναν τον πληθυσμό εκεί να στείλει πολλά παράπονα στη Ρώμη: Liv., XLIII, 2. Συνεπακόλουθα, η Σύγκλητος όρισε έκτακτο δικαστήριο για τη διερεύνηση της υπόθεσης, με συγκλητικούς *recuperatores*.

⁴⁰² Βλ. W. KUNKEL, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*, Oxford 1966, σελ. 62.

⁴⁰³ Κάθε χρόνο ο πραιτόρας έπρεπε να συστήσει ένα σώμα 450 ενόρκων, εκ των οποίων, εν τέλει, 50 θα επιλέγονταν. Βλ. A. LINTOTT, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999 (= *The Constitution*), σελ. 161 – 162.

⁴⁰⁴ Η μείωση αυτή της τιμωρητικής εξουσίας του λαού ήταν παράλληλη της ανόδου της νομοθετικής του εξουσίας, στις λαϊκές συνελεύσεις. Βλ. A. LINTOTT, *The Constitution*, σελ. 200.

νται παρουσία του σώματος αυτού⁴⁰⁵. Αυτό είναι, ουσιαστικά, ο τρόπος ελέγχου του φορέα της δικαστικής εξουσίας⁴⁰⁶, αφού εκδίδει την τελική απόφαση⁴⁰⁷.

Στο Αμερικανικό Σύνταγμα η έκφραση της λαϊκής θέλησης, βαθιά επηρεασμένη από τις απόψεις του φυσικού δικαίου, αποκτά σταθερό ρόλο, σε αντίθεση τόσο με το, μεγαλύτερης διάρκειας ζωής, ρωμαϊκό δίκαιο, όσο και με το «μητρικό» Αγγλικό σύστημα⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ Art. III, Sect. 2, Clause 3.

⁴⁰⁶ Βλ. K. L. HALL, J. W. ELLY, Jr J. B. GROSSMAN (eds), *The Oxford Companion to the Supreme Court of the United States*², Oxford 2005, σελ. 733. Οι τρόποι ελέγχου των άλλων εξουσιών στην κυβέρνηση, είναι οι ταυτόχρονες εξουσίες του Κογκρέσου και του Προέδρου σε νομοθετικά ζητήματα: βλ. *supra*, σελ. 97, 98, 99 – 101, αλλά και *infra*, τα κεφάλαια για τις εξουσίες του Προέδρου, σελ. 108 – 116.

⁴⁰⁷ Όπως ακριβώς έκανε και το σώμα των ενόρκων στις ρωμαϊκές δίκες, αφού εκεί ο πραιτορας μεν προέδρευε, αλλά δεν είχε αρμοδιότητα επί της τελικής απόφασης της δίκης. Στην Αμερική το ένορκο σώμα δεν είναι το μοναδικό υπεύθυνο για την έκδοση απόφασης: ο Δικαστής μπορεί κι αυτός να αποφασίσει μια τιμωρία ή μια αθώωση, αλλά μόνο αν αυτό επιτρέπεται από τη φύση της δίκης.

⁴⁰⁸ Αυτή η διαβεβαίωση στα ανθρώπινα δικαιώματα, πριν ακόμα την υπογραφή της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων, αποτελεί ένα από τα δημοκρατικότερα χαρακτηριστικά του Συντάγματος των Η.Π.Α., κάτι το οποίο είχε παρατηρήσει και ο A. DE TOCQUEVILLE, *Democracy*, II, σελ. 445.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV.
ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ
18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Βασικό συστατικό στοιχείο της διαμόρφωσης του Αμερικανικού τρόπου σκέψης, η ρωμαϊκή πολιτική σκέψη δεν αντιγράφηκε αυτούσια παρά μόνο διαμορφώθηκε στις εκάστοτε ανάγκες τους. Η παρουσία της εξουσίας του ταυτόχρονου ελέγχου τόσο στο Κογκρέσο όσο και στον Πρόεδρο (αν και οι διευρυμένες εξουσίες του τελευταίου φάνηκε να είναι απεριόριστες στην πορεία της ιστορίας) δεν είχε ρωμαϊκό προηγούμενο, αν και καταγόμενη από εκεί. Όπως θα φανεί, η ρωμαϊκότητα είχε ευρύ πεδίο επίδρασης, αλλά δεν ήταν απεριόριστο· αντίθετα η κριτική σκέψη των Πατέρων του Έθνους αναγνώρισε τα μειονεκτήματά της και, παρά τη, φαινομενική, απουσία της επίδρασης της ελληνικής αρχαιότητας, αυτή η τελευταία κλήθηκε να παίζει ρόλο στη διαμόρφωση του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών.

ΤΜΗΜΑ 1. Ο ΛΑΟΣ, ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

§ α. Το ρωμαϊκό σύστημα ψηφοφορίας και το εκλογικό σύστημα προέδρου των Η.Π.Α.: *Article II*

Αναφέρθηκαν προηγουμένως⁴⁰⁹ οι διάφορες λαϊκές συνελεύσεις στις οποίες συνερχόταν ο Ρωμαίος πολίτης. Σε αυτές ο Ρωμαίος καλείτο μέσα από ένα ιδιότυπο σύστημα ψηφοφορίας να εκλέξει, δικάσει, νομοθετήσει. Ιδιότυπο γιατί σε σχέση με την αριθμητική πλειοψηφία της δημοκρατικής Αθήνας, το Ρωμαϊκό σύστημα ήταν ξένο. Φυσικά η πλειοψηφία έπρεπε να επέλθει για τη λήψη απόφασης, αλλά ο τρόπος μέσω του οποίου αυτή επιτυγχανόταν ήταν άλλος του αθηναϊκού. Ενώ στην ελληνική πραγματικότητα ο λαός συνερχόταν ως ένα πληθυσμιακό σύνολο αρρένων πολιτών, στη Ρώμη ο λαός αποτελούσε ένα σύνολο χωρισμένο σε μονάδες: είτε με γεωγραφικά είτε με οικονομικά είτε με κριτήρια γένους.

⁴⁰⁹ Βλ. *supra*, σελ. 93 – 95.

Βάσει αυτής της διαφοροποίησης του ρωμαϊκού λαού, ο πολίτης καλείτο να ψηφίσει μόλις ερχόταν η σειρά του⁴¹⁰. Η πλειοψηφία δεν επιτυγχανόταν σε σύνολο του πληθυσμού, αλλά σε σύνολο των ομάδων του λαού: πλειοψηφία στη φυλέτιδα συνέλευση και στο πληβειακό συμβούλιο (18 εκ των 35 μονάδων) και πλειοψηφία στη λοχίτιδα συνέλευση (97 εκ των 193)⁴¹¹. Αυτή η βασική ρωμαϊκή αρχή της ψηφοφορίας κατά ομάδες και όχι ατομικά, έδινε στην όλη διαδικασία ένα χαρακτηριστικό ακρίβειας, το οποίο έλειπε από την ατομική ψηφοφορία της Αθήνας.

Φυσικά η ατομική ψηφοφορία δεν απουσίαζε από τη Ρώμη. Απλώς αυτή τοποθετείτο μέσα στην ομάδα, οπότε το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας εντός αυτής έδινε και μια μονάδα ψηφοφορίας. Γίνεται λόγος, δηλαδή, για μια διαδικασία ψηφοφορίας διπλού επιπέδου: η ομάδα (είτε φυλή είτε λόχος) καλούσε τους πολίτες της να ψηφίσουν εντός της, και το πλειοψηφικό αποτέλεσμά της της έδινε και μια μονάδα ψήφου. Σε συνολικό επίπεδο λοιπόν, έπρεπε να επιτευχθεί η προαναφερθείσα πλειοψηφία στις συνελεύσεις. Φυσικά μόλις υπήρχε πλειοψηφία, η ψηφοφορία δεν είχε λόγο συνέχειας – ολοκλήρωσης.

Η σειρά ψηφοφορίας της κάθε ομάδας οριζόταν με διαδοχή: οι ομάδες ψήφιζαν η μία μετά την άλλη μέχρι την επίτευξη της πλειοψηφίας. Τα κριτήρια για τη σειρά αυτή ήταν κυρίως τιμοκρατικά: στη λοχίτιδα συνέλευση, τα αυτά κριτήρια δεν καθόριζαν μόνο τους λόχους – ομάδες, αλλά και τη σειρά ψηφοφορίας⁴¹². Τοιουτοτρόπως, στη λοχίτιδα συνέλευση ιδιαίτερα, παρατηρείται το παράδοξο της επίτευξης πλειοψηφίας μετά την ψήφιση μόνο των πλουσιότερων ομάδων: κάτι το οποίο σήμαινε ότι σε περιπτώσεις άμεσης πλειοψηφίας⁴¹³ μεγάλο μέρος του λαού παρέμενε στην αφάνεια, αρνούμενο έτσι την άσκηση των πολιτικών του δικαιωμάτων⁴¹⁴.

⁴¹⁰ Αρχικά με προφορική απάντηση μπροστά στον *rogator*, τον επίσημο αξιωματούχο ο οποίος ρωτά τον πολίτη. Από τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. και έπειτα, τρία πληβειακά ψηφίσματα, *leges* πια, ορίζουν την επιβολή της μυστικής ψήφου (139 για εκλογές, 137 για ποινικές δίκες, 131/129 για νομοθεσία).

⁴¹¹ Σχετικά με το διαμοιρασμό των φυλών σε λόχους, βλ. το συνοπτικό πίνακα του C. NICOLET, *Citizen in Rome*, σελ. 221.

⁴¹² Η σειρά αυτή δεν παρουσιάζει διαφοροποιήσεις στις άλλες συνελεύσεις. Και σε αυτές οι φυλές ακολουθούσαν διαδοχικά την κατάθεση ψήφου και η σειρά οριζόταν με παρόμοια κριτήρια.

⁴¹³ Με τους πρώτους 97 λόχους στα *comitia centuriata* και τις πρώτες 17 φυλές στις άλλες δύο συνελεύσεις. Δε μπορεί να προσδιοριστεί ακριβώς αν όλες οι συνελεύσεις τελείωναν έτσι, αλλά αυτό δε φαίνεται πιθανό: αντίθετα, σε περιπτώσεις διαφωνίας ανάμεσα στους πρώτους λόχους της *comitia centuriata*, τότε οι κατώτερες τάξεις καλούντο προς ψήφιση: βλ. I. E. TZAMTZΗΣ, *Libertas*, σελ. 49 – 50.

⁴¹⁴ Ας σημειωθεί εδώ η ύπαρξη της *centuria praerogativa*, του πρώτου λόχου, καλούμενου μετά από κλήρωση, σε ψηφοφορία. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας αυτού του πρώτου λόχου ήταν συνήθως το καθοριστικό, αφού είναι αυτός ο οποίος δείχνει το ωφέλιμο προς το ρωμαϊκό λαό, για το τελικό αποτέλεσμα στη Ρώμη.

Το ούτως ειπείν παράδοξο του συγκεκριμένου τρόπου έκφρασης της λαϊκής βούλησης είναι ότι η πλειοψηφία επί του γενικού συνόλου των ψήφων μπορεί να αγνοηθεί από το τελικό αποτέλεσμα της πλειοψηφίας κατά μονάδες ψηφοφορίας σε απόλυτη αριθμητική. Το ρωμαϊκό σύστημα μπορούσε να αναδειξεί νικητή έναν υποψήφιο ύπατο, να εγκρίνει ένα νομοθετικό κείμενο, να καταδικάσει ή να αθωώσει έναν κατηγορούμενο για κεφαλικό αδίκημα, με συνολικά λιγότερες θετικές ατομικές μονάδες ψηφοφορίας από τις αρνητικές· αλλά σε επίπεδο ομάδων ψηφοφορίας να είχε την πλειοψηφία.

Ωστόσο, ακόμα κι αν φαντάζει λιγότερο δημοκρατικό από εκείνο της Αθήνας⁴¹⁵, ήταν αυτό το σύστημα το οποίο προκρίθηκε από τους Αμερικανούς για το σύστημα εκλογής του Προέδρου τους⁴¹⁶. Φυσικά, αυτοί υιοθέτησαν και το σύστημα της αντιπροσώπευσης, αλλά συνδύασαν τούτο με το ρωμαϊκό σύστημα ψηφοφορίας⁴¹⁷.

Περί των Αντιπροσώπων έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο⁴¹⁸. Όπως ακριβώς η κάθε Πολιτεία έχει Αντιπροσώπους στη Βουλή, ανάλογους του πληθυσμού της, και σταθερά δύο Γερουσιαστές, έτσι και το σώμα των Εκλεκτόρων αποτελείται από εκπροσώπους της κάθε Πολιτείας, αντίστοιχους του συνολικού αριθμού των Αντιπροσώπων και Γερουσιαστών της. Αυτοί συνεδριάζουν στις Πολιτείες τους και ψηφίζουν για δύο υποψήφιους· άγνωστο όμως ποιος ήταν για Πρόεδρος και ποιος για Αντιπρόεδρος – τελικά, αυτός ο οποίος θα κέρδιζε με πλειοψηφία, από την ψηφοφορία των Εκλεκτόρων, διορίζεται Πρόεδρος.

Η λειτουργία του θεσμού του Εκλεκτορικού Σώματος είναι ουσιαστικά το ρωμαϊκό σύστημα ψηφοφορίας με την ύπαρξη των ομάδων – μονάδων ψηφοφορίας. Καθώς οι Εκλέκτορες αντιστοιχούν, μέσω του αριθμού των Αντιπροσώπων, στον πληθυσμό της

⁴¹⁵ Βλ. I. E. TZAMTZHS, *Libertas*, σελ. 46 την κριτική επί του θέματος και υποσημ. 124 με παραπομπή σε περαιτέρω βιβλιογραφία.

⁴¹⁶ Σχετικά με το Εκλογικό Σύστημα, τόσο ανά τον κόσμο, όσο και των Η.Π.Α., βλ. μέσα από τη μεγάλη βιβλιογραφία της έρευνας, P. GRILLI DI CORTONA, C. MANZI, A. PENNISI, F. RICCA & B. SIMEONE (eds), *Evaluation and Optimization of Electoral Systems*, Philadelphia 1999· M. GALLAGHER & P. MITCHELL (eds), *The Politics of Electoral Systems*, Oxford 2005· H.-D. KLINGEMANN (ed.), *The Comparative Study of Electoral Systems*, Oxford 2009· A. PAPPALARDO, G. BALDINI, *Elections, Electoral Systems and Volatile Voters*, Hampshire 2009· και το πιο πρόσφατο, και εισαγωγικό επί του θέματος, E. S. HERRON, R. J. PEKKANEN & M. S. SHUGART (eds), *The Oxford Handbook of Electoral Systems*, Oxford 2018.

⁴¹⁷ Art. II, Sect. 1, Clause 3, όπως αυτή έχει αρχικά συνταχθεί (πριν, δηλαδή, την τροποποίηση της 12^{ης} Ιουλίου 1804). Η απουσία αναφοράς σε πολλά ονόματα για τη θέση του Προέδρου οφείλεται φυσικά στη σκέψη των Πατέρων του Έθνους, οι οποίοι είχαν σκοπό στη σύνταξη του Συντάγματος να αποφύγουν την ίδρυση πολιτικών παρατάξεων· κάτι το οποίο δεν έγινε, καθώς με την προεδρία του Thomas Jefferson αρχίζει να εμφανίζεται ο δικομματισμός, ο οποίος ισχύει μέχρι σήμερα.

⁴¹⁸ *Supra*, σελ. 95 – 98.

εκάστοτε Πολιτείας, τότε μπορεί να γίνει και στην Αμερική λόγος για παραδοξότητα στην επίτευξη πλειοψηφικού αποτελέσματος· διότι το τελικό αποτέλεσμα μπορεί να δίνει την πλειοψηφία στον Πρόεδρο μέσα από το Σώμα των Εκλεκτόρων, αλλά σε επίπεδο πληθυσμού, δηλαδή ατομικών ψήφων, να έχει λιγότερες ψήφους από τον άλλο υποψήφιο⁴¹⁹. Φυσικά στο νου των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους, αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος αντιμετώπισης της μάζας του πληθυσμού, η οποία μη καλά πληροφορημένη για το μέλλον τους ή – ακόμα χειρότερα – χειραγωγημένη από δημαγωγούς μπορεί να αποφασίσει κάτι κακό για το μέλλον του Έθνους· αλλά κυρίως γιατί, κατά τη διάρκεια της Συντακτική Συνέλευσης, έπρεπε να γίνει συμβιβασμός ανάμεσα στην ιδέα για προεδρική εκλογή απευθείας από τον λαό και αυτήν για επιλογή του φορέα της εκτελεστικής εξουσίας από το Κογκρέσο.

§ β. *Consul, Tribunus Plebis* και ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών

Ποιες οι ακριβείς εξουσίες του Προέδρου; Το Αμερικανικό Σύνταγμα εδώ φαίνεται να είναι περισσότερο πρόθυμο στον προσδιορισμό των αρμοδιοτήτων του φορέα της εκτελεστικής του εξουσίας, από ότι στον αντίστοιχο της νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας.

Δεν τίθεται, για ακόμα μια φορά, αμφιβολία στην προτίμηση οποιασδήποτε εναλλακτικής αντί της μοναρχίας. Η δημόσια συζήτηση της εποχής και επί αυτού του θέματος είναι μεγάλη και γεμάτη προτάσεις και αντιπροτάσεις. Όλοι οι φόβοι της συγκέντρωσης υπέρμετρης εξουσίας στα χέρια ενός προσώπου, με συνεπακόλουθη μετάπτωση σε μοναρχία, εμφανίζονται και στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα της συζήτησης. Η μοίρα της Ρώμης με την πτώση του πολιτεύματός της είναι το «φωτεινό» παράδειγμα, το οποίο πρέπει να αποφευχθεί πάση θυσία· και σε αυτό συμφωνούσαν όλοι.

⁴¹⁹ Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα έχει γίνει ουκ ολίγες φορές στην ιστορία των προεδρικών εκλογών της Αμερικής. 1824, 1876, 1888, 2000, 2016, όταν και οι John Quincy Adams, Rutherford B. Hayes, Benjamin Harrison, George W. Bush και Donald J. Trump, αντίστοιχα, νίκησαν με περισσότερες εκλεκτορικές ψήφους, αλλά λιγότερες συνολικά σε επίπεδο ατομικών ψήφων σε όλο το έθνος. Όσον αφορά άλλη μια επίδραση της ρωμαϊκότητας στον αμερικανικό πολιτικό κόσμο, όχι όμως στην εποχή της υπό εξέταση περιόδου, αλλά αργότερα και μέχρι σήμερα, υπάρχει μια τρόπω τινά αντιστοίχιση της *centuria praerogativa* με την πρώτη Πολιτεία, αυτήν της Iowa, η οποία ψηφίζει και καθορίζει, εθιμοτυπικά, τον νικητή ή τον χαμένο των εκλογών. Βέβαια ο θεσμός των Εκλεκτόρων στο αμερικανικό εκλογικό σύστημα, εμπεριέχει και άλλο παράδοξο, το οποίο συνάδει των τελικών αποτελεσμάτων των εκλογών· ενώ γενικά υπάρχουν Πολιτείες με σταθερή «παράδοση» στην ανάδειξη Εκλεκτόρων συγκεκριμένου κόμματος, υπάρχουν και κάποιες οι οποίες μέχρι τελευταίας στιγμής είναι αμφίσημες και μπορούν να καθορίσουν το αποτέλεσμα. Αυτές ονομάζονται Swing States· και στις τελευταίες προεδρικές εκλογές τη μεγαλύτερη σημασία είχαν οι Πολιτείες της Florida και του Ohio, οι οποίες και τελικά έκριναν το τελικό αποτέλεσμα.

Άρα, αφού η ρωμαϊκή *Res Publica* αποτελεί το ιδανικό, τότε και οι ύπατοι με τις εξουσίες τους θα ήταν το καταλληλότερο μοντέλο. Παρά ταύτα οι προεδρικές εξουσίες παρουσιάζουν μια ποικιλότητα και ιδιομορφία, η οποία δε μπορεί να εξηγηθεί μόνο μέσα από μια απομονωμένη αντιπαραβολή με ρωμαϊκά πρότυπα· αντίθετα, η προσεκτική μελέτη των προεδρικών εξουσιών αποκαλύπτει μια συνδυαστική, των αρχαίων προτύπων, μορφή.

Ποια ήταν τα αρχαία πρότυπα; Χωρίς να είναι δυνατή η πλήρης ανάλυσή τους, πρέπει να αναφερθούν οι εξουσίες και αρμοδιότητές τους, προκειμένου να γίνει κατανοητή η προέλευση της προεδρικής δύναμης. Καθώς η ρωμαϊκή αρχαιότητα έχει ασκήσει μεγαλύτερη επίδραση, από την ελληνική, οι εξουσίες των υπάτων είναι οι πρώτες προς εξέταση· χωρίς να είναι οι μοναδικές. Οι ύπατοι, *consules*, είναι το ανώτερο αρχοντικό αξίωμα της *Res Publica*. Η δυαδικότητα οφείλεται στις απαρχές της ρωμαϊκής ιστορίας μετά την κατάλυση της βασιλείας και αποσκοπεί στην κατανομή των εξουσιών του τελευταίου⁴²⁰. Οι ύπατοι, πάντα δύο τον αριθμό, έχουν απόλυτη εξουσία, *imperium*⁴²¹, και εκφράζουν τη συλλογικότητα του αξιώματός τους εναλλασσόμενοι της εξουσίας κατά μήνα για *domi* και κατά μέρα για *militiae*⁴²². Ενιαύσιας θητείας, με δυνατότητα επανεκλογής, το υπατικό αξίωμα βρίσκεται στην κορυφή του *cursus honorum*. Έχοντας *imperium*, είναι αυτοί οι άρχοντες οι οποίοι δύνανται να συγκαλέσουν τη Σύγκλητο και τις λαϊκές συνελεύσεις, όντας πρόεδροι αυτών και να εισάγουν νομοθετικά κείμενα προς ψήφιση μπροστά στο λαό⁴²³. Τέλος, ανήκει σε αυτούς η διοίκηση του στρατού και η στρατολόγηση, πάντα υπό τον έλεγχο της Συγκλήτου.

Από τα υπόλοιπα αρχοντικά αξιώματα της ρωμαϊκής πολιτικής σκηνής, κανένα άλλο δεν άσκησε την ίδια μεγάλη επίδραση με το υπατικό, στην πολιτική σκέψη των Αμερικανών, όπως αυτό του πληβείου δημάρχου. Αυτό δε σημαίνει ότι αξιώματα όπως του πραίτορα ή του τιμητή δε λήφθηκαν υπόψη, αλλά απλά ότι το δημαρχικό αξίωμα παίζει μεγαλύτερο ρόλο από αυτά. Καταρχήν οι *tribuni plebis*, αποτελούν το μεγαλύτερο κατόρθωμα της πληβειακής τάξης κατά των πατρικίων στη ρωμαϊκή ιστορία.

⁴²⁰ Αυτή η συλλογικότητα αποτελεί συναρχία, *collegium*, και είναι γενικά παρούσα στη Ρώμη, όχι αποκλειστικά για τους υπάτους. Ανάγεται και αυτή στην πτώση της βασιλείας και την εμφάνιση των πρώτων αρχοντικών αξιωμάτων.

⁴²¹ Έκφραση του οποίου αποτελεί η συνοδεία εκάστου από δώδεκα ραβδούχους, *lictors*.

⁴²² Απαραίτητος διαχωρισμός των υπατικών εξουσιών προς αποφυγή συγκέντρωσης εξουσίας σε ένα πρόσωπο. Ο διαχωρισμός δεν εφαρμόζεται μόνο κατά χώρο, πόλη και στρατόπεδο, αλλά και κατά χρόνο, ημέρα και μήνα.

⁴²³ Με την εισαγωγή του Δωδεκάδελτου Νόμου και την ψήφιση της νομοθεσίας για την *provocatio ad populum*, οι ύπατοι χάνουν τη δυνατότητα να ασκούν κεφαλική *iurisdictio*, δικαιοδοτική εξουσία, και *coercitio*, καταναγκαστική εξουσία.

Δέκα τον αριθμό – όχι δύο⁴²⁴ – και εκλεγόμενοι κάθε χρόνο από την πληβειακή συνέλευση, δεν αποτελούν μέρος των κρατικών αρχοντικών αξιωμάτων, αλλά το αξίωμα αυτό βρίσκεται στην πρώτη θέση του *cursus honorum*. Δεν κατέχουν *imperium*, αλλά έχουν μία, αντίστοιχου τύπου, απόλυτη εξουσία, η οποία πηγάζει από την *tribunicia potestas*⁴²⁵ και τον ιερό χαρακτήρα του αξιώματος. Ο ιερός αυτός χαρακτήρας προσδίδει στον δήμαρχο άσυλο, δηλαδή κανείς δε μπορεί να παραβιάσει το πρόσωπό του και, αν το έκανε, να τιμωρηθεί ακόμα και με θάνατο. Όμως – βασική διαφορά με τον ύπατο – η δημαρχική εξουσία περιορίζεται μόνο εντός του *romoerium*, είναι άρα περιορισμένη κατά χώρο· έναν χώρο, όμως, στον οποίο οι δήμαρχοι μπορούσαν να έρθουν προς βοήθεια του πολίτη – *auxilium* – έναντι στον καταναγκασμό του ανώτερου άρχοντα. Σημαντικότερος θεσμός, το δημαρχικό αξίωμα, γιατί λόγω του χαρακτήρα του είχε τη δυνατότητα *intercessio* έναντι όλων των αρχόντων, ενώ και οι δήμαρχοι μπορούσαν να προβάλλουν το *veto*⁴²⁶ τους σε όλους τους άρχοντες, εκτός των τιμητών, αλλά και επειδή η φοβερή τιμωρητική εξουσία τους παρέμεινε αλώβητη καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξης του αξιώματος αυτού.

Ποια η συσχέτιση λοιπόν των προεδρικών εξουσιών με αυτές των υπάτων και των δημάρχων; Είναι καταρχήν η κεφαλή της εκτελεστικής εξουσίας στο αμερικανικό σύνταγμα⁴²⁷. Δεν έχει εφόρου ζωής αυτό το αξίωμα, αλλά για τέσσερα χρόνια με δυνατότητα επανεκλογής⁴²⁸. Όπως και για τους υπάτους, έτσι και για τον Πρόεδρο υπάρχει ηλικιακό κριτήριο⁴²⁹. Είναι ο αρχηγός όλων των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας⁴³⁰. Επίσης, η δυνατότητά του να ορίζει τους Δικαστές, αλλά και άλλους κυβερνητικούς αξιωματούχους, έχει τη ρίζα της στην *creatio* των υπάτων, μετεξελιγμένη ένα βήμα παραπάνω⁴³¹. Όντας μόνος του στην κεφαλή της εξουσίας, δε μπορεί να γίνει

⁴²⁴ Αν και αρχικά ήταν δύο, μετά τέσσερεις και εν τέλει δέκα.

⁴²⁵ Συγκεκριμένος τύπος της *potestas*, η οποία διέπει εν γένει το ρωμαϊκό κράτος. Εκφράζει την εξουσία, είτε αρχοντική είτε άλλου τύπου, την οποία έχουν οι Ρωμαίοι. Π.χ. ο λαός έχει *potestas populi*.

⁴²⁶ Σχετικά με το *veto* και την *intercessio*, βλ. *infra*, σελ. 111 – 113.

⁴²⁷ Art. II, Sect. 1, Clause 1.

⁴²⁸ Αξίζει να σημειωθεί· όπως ακριβώς και για τους υπάτους δεν υπήρχε περιορισμός για την επανεκλογή τους, έτσι και το Σύνταγμα δεν ορίζει κάτι περί πολλαπλών θητειών ενός Προέδρου. Και αυτό ίσχυσε για αρκετά χρόνια, μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, όταν και ψηφίστηκε η 22^η Τροποποίηση, η οποία εισήγαγε τον περιορισμό των δύο θητειών για το αξίωμα του Προέδρου: βλ. Amendment XXII (1951), Sect. 1.

⁴²⁹ Art. II, Sect. 1, Clause 5: τα κριτήρια είναι να είναι Αμερικανός ιθαγενής, τουλάχιστον 35 ετών και να διαμένει τουλάχιστον 14 έτη στις Η.Π.Α.

⁴³⁰ Art. II, Sect. 2, Clause 1.

⁴³¹ Είναι η πράξη του υπάτου, στο τέλος της θητείας του, να επιλέξει, με τη συναίνεση της Συγκλήτου, τους υποψηφίους υπάτους για το νέο έτος και να ονομάσει το διάδοχό του στο αξίωμα, μετά την εκλογή του από το λαό· φυσικά, μπορεί να αρνηθεί την απόφαση του λαού και να την ακυρώσει, επιλέγοντας τον «κατάλληλο» υποψήφιο. Η *creatio* αντλεί κι αυτή τη ρίζα της από την πρόωπη εποχή της *Res*

λόγος για συλλογικότητα του οργάνου. Όμως, αυτή υπάρχει σε σχέση με τα υπόλοιπα μέρη της εξουσίας στο αμερικανικό σύνταγμα· πρέπει να υπάρχει η σύμφωνη γνώμη του Κογκρέσου για να ισχύσει μια προεδρική απόφαση.

Άρα, γιατί γίνεται λόγος για επίδραση του ρωμαϊκού δημαρχικού θεσμού στο αξίωμα του Προέδρου των Η.Π.Α.; Δύο είναι οι βασικότεροι λόγοι· η ύπαρξη του *veto* αυτού έναντι των υπολοίπων κυβερνητικών αποφάσεων⁴³² και, εδώ επανέρχεται ο παράδοξος χαρακτήρας της λαϊκής έκφρασης στο αμερικανικό τρόπο σκέψης, ο χαρακτήρας του αξιώματος ως εκπροσώπου της λαϊκής βούλησης και προστασίας του λαού κατά της αυθαιρεσίας των υπολοίπων μερών της κυβέρνησης και των αποφάσεων αυτών⁴³³.

Ρωμαϊκά πρότυπα, λοιπόν, αλλά μεταποιημένα προς ένα καλύτερο αποτέλεσμα· ή έστω αυτό κήρυσσαν οι επιφανείς Αμερικανοί της εποχής, υπέρμαχοι του Συντάγματος. Η μελέτη των προεδρικών εξουσιών αποκαλύπτει τις διευρυμένες αρμοδιότητες αυτού· αλλά δε μπορεί να γίνει λόγος μόνο για ύπατους και δημάρχους. Οι προεδρικές εξουσίες ενέχουν κάτι ακόμα, το οποίο οι Πατέρες δεν ήθελαν ίσως να παραδεχτούν.

§ γ. Ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. ως *Princeps* ή *Rector Rei Publicae*

Δε μπορεί να γίνει λόγος ευθύς εξαρχής για γνώση των επιφανών Αμερικανών περί του έργου του Κικέρωνα για την ιδανική πολιτεία. Ο πάπυρος με τα *De Republica* και *De Legibus* ανακαλύφθηκε μετά την επικύρωση του Συντάγματος, άρα η ακριβής γνώση αυτών ήταν απίθανη· μια σχετική ιδέα όμως για τις απόψεις του Ρωμαίου υπήρχε, καθώς η σκέψη του Αρπινάτη είχε διασωθεί σε άλλες φιλολογικές πηγές. Εξ ου και η επίδραση την οποία άσκησε η άποψή του για τη μικτή διακυβέρνηση, μαζί με αυτήν του Πολυβίου.

Publica, όταν ακόμα οι ύπατοι δεν εκλέγονταν από τις λαϊκές συνελεύσεις, αλλά ορίζονταν από τους διατελέσαντες υπάτους, με την έγκριση της Συγκλήτου.

⁴³² Η ύπαρξη του *veto* στο αμερικανικό σύνταγμα δεν είναι ίδιας υφής με το ρωμαϊκό. Βλ. πληρέστερη ανάλυση *infra*, σελ. 111 – 116.

⁴³³ Καθώς εκλέγεται από το λαό, είναι ο εκπρόσωπος αυτού και ο φέρων την ευθύνη της πραγμάτωσης της βούλησής του σε όλες τις εκφάνσεις της κυβερνητικής πολιτικής. Αφού, λοιπόν, εκλέγεται από το λαό και δρα προς υπεράσπισή του, έχει παρόμοια σημασία με το δημαρχικό αξίωμα, το οποίο στη ρωμαϊκή ιστορία είχε ταυτιστεί με την προστασία του λαού από τις υπατικές – κυρίως όμως των πατρικίων – αυθαιρεσίες, όταν οι δήμαρχοι έσπευδαν σε βοήθεια του πολίτη, *auxilium*· και ως τέτοια μπορεί να θεωρηθεί και η ικανότητα του Προέδρου να αποδίδει χάρη για εγκλήματα: presidential pardon, βλ. Art. II, Sect. 2, Clause 1.

Πέραν όμως της θεωρίας της μικτής, αξίζει να γίνει λόγος για την επίδραση της θεωρίας του καλύτερου πολίτη στη σκέψη των Αμερικανών. Ο καλύτερος πολίτης, ο *rector rei publicae*, είναι ο ιδανικός άνδρας για την εξουσία στο πολίτευμα του Κικέρωνα⁴³⁴. Βασική του δύναμη είναι η *auctoritas*, με την οποία μπορεί να καθοδηγεί τη γνώμη του λαού· και αυτό είναι το σημαντικότερο, καθώς ο ίδιος δεν έχει άλλη εξουσία, οπότε πρέπει να έχει τη λαϊκή υποστήριξη για να επιτελέσει το έργο του της διοίκησης του κράτους. Όλη του η γνώση προέρχεται, όχι από βιβλία αλλά από πρακτικές γνώσεις, κάτι το οποίο σημαίνει ότι θα πρέπει να έχει θητέψει σε προηγούμενα αρχοντικά αξιώματα· αλλά αυτό, για τον Κικέρωνα, δεν είναι αναγκαίο, αν και επιθυμητό. Γιατί αυτή η πρακτική γνώση μεταφράζεται σε εμπειρία, η οποία είναι απαραίτητη για να μπορέσει ο πολιτικός να διακρίνει πιθανούς κινδύνους για το κράτος και να τους αποφύγει. Ποτέ όμως δεν πρέπει να επαναπαύεται, αλλά συνεχώς να βελτιώνεται, και έτσι να δίδει το σωστό παράδειγμα στους υπόλοιπους πολίτες, οι οποίοι καλό θα ήταν να τον ακολουθήσουν και να γίνουν κι αυτοί παραδείγματα προς μίμηση. Άρα δηλαδή, ο *rector rei publicae* δεν είναι ανάγκη να είναι μόνο ένας⁴³⁵. η Πολιτεία μπορεί να υπηρετηθεί από τους καλύτερους πολίτες, οι οποίοι θα επιφέρουν το καλύτερο δυνατό για το Κράτος.

Πολλά από τα χαρακτηριστικά, τα οποία περιγράφει ο Κικέρων στο έργο του, ανευρίσκονται με άλλες ονομασίες στην Ηγεμονία του Αυγούστου. Ο *Princeps* αυτός είναι ο πρώτος πολίτης της *Res Publica*, ο οποίος μπορεί μόνος του να οδηγήσει το κράτος σε μια ειρηνική ζωή. Η ιδιοφυία του Οκτάβιου μετά τη ναυμαχία του Ακτίου αποδεικνύεται σε σύντομο διάστημα. Μπροστά στο αδιέξοδο της κατοχής της υπατείας και της δημαρχικής εξουσίας, αλλά στην απουσία στρατιωτικής εξουσίας, τον Ιανουάριο του 27 π.Χ. παραιτείται από τα αρχοντικά αξιώματα· μόνο και μόνο για να του τα δώσει ξανά η Σύγκλητος και ο λαός, αυτή τη φορά μάλιστα και με στρατιωτικές αρμοδιότητες με ένα διευρυμένο *imperium* – του οποίου όμοιο δεν υπήρχε ξα-

⁴³⁴ Οι αναφορές του ίδιου του Κικέρωνα στα έργα του είναι λίγες· οι περισσότερες εξ αυτών είναι στο αποσπασματικό πέμπτο βιβλίο του *De Republica*. Εδώ περιγράφει λεπτομερώς τα κατάλληλα χαρακτηριστικά και τις αρμοδιότητες του πολιτικού αυτού άνδρα. Για μια αναλυτική περιγραφή του *rector*, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πιο πρακτικό επίπεδο, βλ. J. P. ZARECKI, *Cicero's Ideal Statesman in Theory and Practice*, Florida 2005.

⁴³⁵ Ο *rector* τον οποίο περιγράφει ο Κικέρων στα έργα του είναι κάποιο ιστορικό πρόσωπο της εποχής του; Αυτό δε μπορεί να είναι γνωστό επακριβώς, καθώς ο ίδιος ο Αρπινάτης δεν κατονομάζει κάποιον. Αλλά ούτε ο Πομπήιος ούτε ο Καίσαρας μπορούν να είναι ο καλύτερος πολίτης, καθώς και οι δύο συγκέντρωναν πάνω τους πολλή περισσότερη δύναμη από την επιθυμητή.

νά⁴³⁶ – το οποίο ανανεώνεται κάθε δεκαετία. Καθίσταται έτσι *princeps*, πρώτος πολίτης, ηγέτης, μιας αυτοκρατορίας, όχι κόντρα στις παραδόσεις. Κι όλο αυτό επιστεγάζεται από την απονομή του επίσημου τίτλου *Augustus*, κάτι το οποίο του δίδει *auctoritas*, άρα έχει ανώτερης υφής εξουσία: μέσω της *αυθεντίας* αυτής καθίσταται *primus inter pares*, πρώτος μεταξύ ίσων. Χωρίς να έχει κάποια παραπάνω *potestas* από τους υπόλοιπους άρχοντες, είναι αυτόματα ανώτερος τους καθότι η *αυθεντία* του είναι μοναδική. Τέλος, το επιστέγασμα των συγκεντρωτικών εξουσιών του, είναι η συνεχόμενη κατοχή της δημαρχικής εξουσίας και η ταυτόχρονη άρνηση της υπατείας (αν και είχε ανθυπατικό *imperium*): δύναται έτσι να καλέσει τη φυλέτιδα συνέλευση για νομοθεσία, αλλά και να συγκαλεί τη Σύγκλητο. Αλλά το σημαντικότερο όλων, κατέχει το *auxilium* και ως δήμαρχος⁴³⁷ έχει ιερότητα και ασυλία. Αποτέλεσμα; Η παλινόρθωση της *Res Publica* ή έστω αυτό διατείνονται όλοι. Σίγουρα, η Σύγκλητος, οι άρχοντες, οι λαϊκές συνελεύσεις, όλα είναι εν λειτουργία και ο Αύγουστος δεν παραμένει παρά ένας απλός Ρωμαίος πολίτης.

Η αντιστοίχιση μεταξύ *rector rei publicae* και *princeps* δεν είναι εύκολη να γίνει και, όταν γίνεται, γεννά πολλά περισσότερα ερωτήματα, από όσα θα έπρεπε να απαντήσει. Τελικά, ο *princeps* είναι ο *rector rei publicae* του Κικέρωνα; Αυτή η ερώτηση έχει μόνο αρνητική απάντηση. Αλλά δε δύναται ο μελετητής να μην αναγνωρίσει την κικερώνεια υφή πίσω από τα χαρακτηριστικά του πρώτου πολίτη – Αυγούστου. Και αυτό δε μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι τρομερό. Σε μια εποχή κατά την οποία η *Res Publica* έπρεπε να παλινόρθωθεί, όλες οι ιδέες έπρεπε να μελετηθούν και οι καταλληλότερες εξ αυτών να αξιοποιηθούν και φυσικά, κάποιες από αυτές θα ανευρίσκονταν στο έργο του Κικέρωνα, μεγάλου υπέρμαχου του ρωμαϊκού πολιτεύματος, και θα μεταποιούνταν για το καλό της νέας τάξης πραγμάτων του Οκτάβιου.

Αν αυτή η υιοθέτηση ιδεών προκαλεί εντύπωση, τότε δε δύναται να γίνει λόγος για επίδραση των ρωμαϊκών ιδεωδών στη σκέψη του Νέου Κόσμου. Αλλά γιατί έγινε λόγος για ιδέες και πρότυπα τα οποία οι Αμερικανοί του 18^{ου} αι. δε γνώριζαν λεπτομερώς και απεχθάνονταν την αναφορά τους; Γιατί απλά, αυτά τα δύο συνδυασμένα αποδίδουν πολύ καλύτερα την προέλευση της ιδέας του Προέδρου ως φορέα της εκτε-

⁴³⁶ Μοναδικό προηγούμενο, το έκτακτο *imperium* του Πομπήιου για τον Πειρατικό Πόλεμο του 67 π.Χ.

⁴³⁷ Σημαντικότερο, είναι πατρίκιος μετά την υιοθεσία του από τον Καίσαρα, άρα δε μπορεί να κατέχει το δημαρχικό αξίωμα. Κατέχοντάς το, όμως, μέσα από τη συνεχή ανανέωσή του, βρίσκει τον εαυτό του μόνο του μπροστά στην υπερβατικότητα του αξιώματος αυτού, καθώς κανένας άλλος άρχοντας δε μπορεί να προβάλλει την *intercessio* του κατά του Αυγούστου.

λεστικής εξουσίας στην Αμερική, από τη συνδυαστική ανάλυση των υπατικών και δημαρχικών εξουσιών. Ο Αμερικανός Πρόεδρος, φυσικά, δε μπορεί να θεωρηθεί ένας Ηγεμόνας· ούτε *rector rei publicae* με την αυστηρή θεώρηση του Ρωμαίου ρήτορα. Αλλά τα παραδείγματα αυτών αποτελούν τη βάση του αμερικανικού αξιώματος⁴³⁸. Όσο για τον λόγο απουσίας αναφοράς σε αυτά, κατά τις δημόσιες συζητήσεις για την επικύρωση του Συντάγματος; Η μοναρχία ήταν πάντοτε μισητή και ο Αύγουστος ήταν ο πρώτος μονάρχης, ο οποίος κατέστρεψε ολοσχερώς τη *Res Publica*· ή αυτό έπρεπε να γίνεται γνωστό για λόγους προπαγάνδας. Δε γίνεται κανείς από τους επιφανείς άντρες της εποχής εκείνης να μην αναγνώριζε την ευφύια του Αυγούστου, όσο μισητός κι αν ήταν ως ιδρυτής της μοναρχικής αυτοκρατορίας.

ΤΜΗΜΑ 2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ VETO.

§ α. Veto Δημάρχου και Σύγκλητος

Ο σημαντικότερος, ίσως, θεσμός του Αμερικανικού Συντάγματος είναι αυτός του *veto*. Αναγόμενος καθαρά στο δημαρχικό *veto* της αρχαίας Ρώμης, αποτελεί καινοτομία στη χρήση του, όχι τόσο ως θεσμού, καθώς ο Άγγλος μονάρχης είχε ήδη κι αυτός *veto*, όσο ως χαρακτήρα, καθώς, όπως θα φανεί, το *veto* του Προέδρου, μπορεί να ανατραπεί υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις. Προκειμένου να κατανοηθεί η λειτουργία του μηχανισμού αυτού, κρίνεται σκόπιμη η παρουσίαση του όπως αυτό δημιουργήθηκε και λειτούργησε στη Ρώμη, ασκώντας τεράστια επίδραση στους Αμερικανούς του 18^{ου} αι.

Το αξίωμα του δημάρχου δεν έχει το ίδιο παρελθόν με αυτό του υπάτου· το τελευταίο ήταν η συνέχεια της βασιλείας, με όλα τα συνεπακόλουθα. Ο δήμαρχος, αντίθετα,

⁴³⁸ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, η αρμοδιότητα του Προέδρου ως επικεφαλής της επιβολής του νόμου, από τον οποίο κάθε ομοσπονδιακός αξιωματικός, πολίτης, ακόμα και στρατιωτικός, αντλεί την εκάστοτε εξουσία του από το πρόσωπο του Προέδρου: Art. II, Sect. 3. Ακριβές όμοιο δε μπορεί να ανευρεθεί στη Ρώμη, αλλά οι *legati*, πληρεξούσιοι, του Αυγούστου έχουν την ευθύνη της διοίκησης της Ρώμης, στους τομείς που τους έχουν ανατεθεί, π.χ. ο έπαρχος της Πόλης, *praefectus urbanus*, ο έπαρχος του πραιτορίου, *praefectus praetorio*, ο έπαρχος του επισιτισμού, *praefectus annonae*, και ο έπαρχος της νυχτοφυλακής, *praefectus vigilae*.

δημιουργείται από το λαό, και για το λαό⁴³⁹, και αποτελεί «ένα από τα πιο πρωτότυπα δημιουργήματα που υπάρχουν»⁴⁴⁰. είναι καταρχήν ένα μέσο αντιδιαστολής στους υπάτους. Εκλεγόμενοι από την πληβειακή συνέλευση, έχουν όλοι μεταξύ τους την ίδια εξουσία και, έτσι, δύνανται να εναντιώνονται ο ένας στις αποφάσεις των άλλων· έχουν δηλαδή, εξ υπαρχής του αξιώματος, συλλογικότητα.

Αυτή η δυνατότητα αρνησικυρίας δεν περιορίζεται μόνο ανάμεσα στους δημάρχους· ήδη από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.⁴⁴¹ το δικαίωμα αυτό των δημάρχων μπορεί να επιβληθεί και στις αποφάσεις των υπάτων. Το μέσο αυτό περιορισμού της δημαρχικής και υπατικής εξουσίας έλκει την καταγωγή του από τον ίδιο τον χαρακτήρα του δημαρχικού αξιώματος, το οποίο δημιουργήθηκε με αποκλειστικό σκοπό την παροχή βοήθειας στον, απειλούμενο από υπατικό *imperium*, Ρωμαίο. Η παροχή αυτής της βοήθειας, *auxilium*, δε μπορεί να παραβιαστεί· το πρόσωπο του δημάρχου είναι ιερό και άσυλο. Το *auxilium* του όμως είναι στενά συνυφασμένο με την άλλη δυνατότητα του, την *intercessio*. Αυτή είναι η εξουσία του *tribunus plebis* να μπορεί να σταματάει εντελώς την οποιαδήποτε ανάπτυξη της υπατικής εξουσίας (ποινική και καταναγκαστική). Πρόκειται δηλαδή, για το δικαίωμά του στη δυνατότητα άσκησης *veto*. Μέσω αυτού, ο δήμαρχος είναι ο μόνος ικανός να αναστείλει την απόφαση του υπάτου, αρχικά, και, έπειτα, όλων των αρχόντων *cum imperio*· και το πράττει όποτε ο ίδιος κρίνει απαραίτητο και θεμιτό⁴⁴². Με την πάροδο των ετών, ο δήμαρχος έφτασε να έχει, πέραν αυτής της φοβερής περιοριστικής εξουσίας, τη δυνατότητα να συγκαλεί συνέλευση, να διεξάγει εκλογές, να προωθεί νόμους προς ψήφιση, αλλά και να συγκαλεί σε συνεδρία τη Σύγκλητο. Ιδιαίτερα σε αυτήν την τελευταία, μπορεί να της απαγορέψει να εκφέρει τη γνώμη της με συγκλητικό δόγμα. Φοβερές οι εξουσίες τους! Αλλά η διαφορά τους με τους υπάτους ήταν ο κατά χώρο περιορισμός αυτών· οι δήμαρχοι έχουν αρμοδιότητα μόνο εντός της Πόλης, και σε έκταση ενός μιλίου εκτός των τειχών. Άρα τους διαφεύγει η «μοίρα» των στρατιωτών. Αυτή η δημαρχική τιμωρητική εξουσία έθεσε και τον ορισμό του αξιώματος. Ενώ ο ύπατος βρίσκεται πάντα υπό την απειλή του δημαρχικού *veto*, ο δήμαρχος δεν έχει να φοβάται την τιμωρητική εξουσία

⁴³⁹ Ακριβολογώντας, από την *plebs* και για αυτήν. Δε δύναται να γίνει λόγος στην παρούσα εργασία για την πάλη των πατρικίων με την τάξη των πληβείων, αυτό το θεμελιώδες γεγονός της πρώιμης ρεπουμπλικανικής ρωμαϊκής ιστορίας.

⁴⁴⁰ M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 281.

⁴⁴¹ Συγκεκριμένα με τους Βαλέριους Οράτιους νόμους του 449 π.Χ.

⁴⁴² Ακριβέστεροι οι όροι *prohibitio* και *intercessio*. Ο πρώτος ορίζεται ως το εκ των προτέρων *veto* σε μια απόφαση· ο δεύτερος ως το εκ των υστέρων.

του υπάτου. Μόνο η *intercessio* ενός άλλου δημάρχου μπορεί να θέσει τέλος σε πιθανή καταχρηστική δημαρχική εξουσία.

Αποτέλεσμα αυτών των εξουσιών; Η Σύγκλητος τους αναγνωρίζει πολλά ακόμα δικαιώματα, με σκοπό τον έλεγχο, από μέρους της τελευταίας, των πληβειακών ψηφισμάτων⁴⁴³. Από τον Β΄ Καρχηδονιακό πόλεμο ως και τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. η Σύγκλητος αρχίζει και χρησιμοποιεί τη δημαρχία είτε για τη ψήφιση πληβειακών ψηφισμάτων προς όφελός της ή για τον έλεγχο μη σύμφωνων με αυτήν αρχόντων⁴⁴⁴. Αυτό όμως από το 150 π.Χ. και έπειτα αλλάζει, με τους δημάρχους να εναντιώνονται σθεναρά στη Σύγκλητο· χαρακτηριστικότερες οι περιπτώσεις των Τιβερίου και Γάιου Γράκχων με τη νομοθεσία τους για την αγροτική μεταρρύθμιση. Στην οποία εναντίωση των δημάρχων, η Σύγκλητος δεν έμεινε χωρίς απάντηση· το Έσχατο Συγκλητικό Δόγμα, *Senatus Consultus Ultimum*, δίδοντας όπλα στους πολίτες εντός του *romoe-rium* θραύει τη δημαρχική εξουσία, καταλύοντάς την.

§ β. *Veto* Προέδρου Η.Π.Α. και Κογκρέσο

«Κάθε νομοσχέδιο εγκεκριμένο από τη Βουλή των Αντιπροσώπων και τη Γερουσία, πριν επικυρωθεί ως νόμος, θα παρουσιάζεται στον Πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών. Αν αυτός το εγκρίνει, θα το υπογράψει, αν όχι θα το επιστρέφει, με τις ενστάσεις του, στο Σώμα εις το οποίο δημιουργήθηκε, το οποίο θα καταγράφει τις ενστάσεις στα Πρακτικά του και θα προχωρά στην Επανεξέτασή του. Αν μετά την Επανεξέταση, τα δύο τρίτα του Σώματος αυτού συμφωνήσουν ως προς την έγκριση του μέτρου, τότε θα αποστέλλεται και στο άλλο Σώμα, με τις ενστάσεις, όπου επίσης αν εγκριθεί από τα δύο τρίτα, τότε θα καθίσταται Νόμος»⁴⁴⁵.

Η ως άνω ρήτρα περιγράφει αναλυτικότερα το δικαίωμα του Προέδρου να ασκήσει το *veto* του, αυτό εφαρμοστέο στο πεδίο της νομοθετικής εξουσίας. Η παρεμβολή του Προέδρου στη νομοθετική εξουσία δικαιολογείται από την ιδιότητά του ως κεφαλή της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης⁴⁴⁶.

⁴⁴³ Από τον 3^ο αι. π.Χ. και έπειτα.

⁴⁴⁴ Ο απλούστερος τρόπος, με τον οποίο θα μπορούσε να επιτευχθεί αυτό, είναι η τοποθέτηση ενός οπαδού της στο *collegium* των δέκα δημάρχων.

⁴⁴⁵ Art. I, Sect. 7, Clause 2.

⁴⁴⁶ Και ως εκλεγμένου από το λαό, ως προστάτη των δικαιωμάτων του λαού.

Αμέσως γίνεται αντιληπτή η διαφορά με το ρωμαϊκό πρότυπο⁴⁴⁷. οι ύπατοι και οι δήμαρχοι είχαν το απόλυτο, μη αναστρέψιμο, *veto* πάνω στις πράξεις των άλλων αρχόντων. Στο Αμερικανικό Σύνταγμα ισχύει κάτι εντελώς διαφορετικό· ακόμα κι αν ο Πρόεδρος ασκήσει το *veto* του στο Κογκρέσο, το τελευταίο δύναται να το παρακάμψει, υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις⁴⁴⁸. Ακόμη μία διαφορά. Ο Ρωμαίος άρχοντας μπορούσε να θέσει *veto*, απλά με τη δικαιολογία της αντίθεσης προς τα λαϊκά συμφέροντα· ο Πρόεδρος εδώ δε χρειάζεται να προβάλει μια τέτοια δικαιολογία, αλλά έχει υποχρέωση να καταθέσει γραπτώς τις ενστάσεις του στο νομοσχέδιο, κάτι το οποίο δίνει σαφή χαρακτήρα στο *veto* του.

Η δυνατότητα αυτή παράκαμψης της αρνησικυρίας αντλεί, όπως και κάθε τι άλλο στο Αμερικανικό Σύνταγμα, την έμπνευσή της από τη διάχυτη επιθυμία – φόβο – των Πατέρων του Έθνους να μην δώσουν υπερβολικές εξουσίες στον Πρόεδρο⁴⁴⁹. Φοβούμενοι τόσο μια διολίσθηση στη μοναρχία – τυραννία, όσο και ένα Κογκρέσο με υπερβολικές εξουσίες, το *veto* ήταν μία ακόμα από τις λύσεις τις οποίες βρήκαν· παράλληλα, είναι μία πρωτότυπη μεταρρύθμιση σε ένα ήδη πρωτοποριακό θεσμό.

Φυσικά, αυτή η θέσπιση του προεδρικού δικαιώματος αρνησικυρίας, θεωρήθηκε ως αποκλίνουσα από την όλη θεωρία του Διαχωρισμού των Εξουσιών⁴⁵⁰. Αλλά δε μπορεί να θεωρηθεί ότι αποκλίνει από τη θεωρία του Συστήματος Ελέγχου και Ισορροπιών (System of Check and Balances), την οποία με τόσο ζήλο υιοθέτησαν και εφάρ-

⁴⁴⁷ Μια αναλυτικότερη περιγραφή, αν και παλαιά, για τη δύναμη του *veto* στην Αμερική είναι αυτή του E. CAMPBELL MASON, *The Veto Power. Its Origin, Development and Function in the Government of the United States (1789 - 1889)*, Boston 1890, ο οποίος ξεκινάει από τη Ρώμη, και μέσω των Τευτονικών φυλών και της Αγγλίας, φτάνει στην Αμερική.

⁴⁴⁸ Στην υπογραφή ενός νομοσχεδίου στην Αμερική παρουσιάζεται μια ακόμη πολυπλοκότητα. Αν περάσουν 10 μέρες (εκτός Κυριακής) από την παρουσίαση του νομοσχεδίου στον Πρόεδρο, και αυτό δεν έχει υπογραφεί από τον τελευταίο, τότε αυτόματα καθίσταται Νόμος. Αν όμως το νομοσχέδιο παρουσιάζεται στον Πρόεδρο κατά τις τελευταίες μέρες πριν τη διακοπή λειτουργίας του Κογκρέσου και τελικά το Νομοθετικό Σώμα τις διακόψει, το νομοσχέδιο απορρίπτεται· το τελευταίο ονομάζεται *rocket veto*, καθώς ο Πρόεδρος δεν χρειάζεται να προβεί σε καμία πράξη αρνησικυρίας.

⁴⁴⁹ Πολλές φορές, ακόμα και κατά τη διάρκεια των δημόσιων συζητήσεων περί του Συντάγματος, ο James Madison αναφέρεται στη δημιουργία του *veto*, επαινώντας το ως «revisionary power»· βλ. τις σημειώσεις του «Notes on the Debates in the Federal Convention», διαθέσιμες όλες ηλεκτρονικά στο https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/debcont.asp.

⁴⁵⁰ Οι Anti-Federalists προέβλεπαν αυτήν την άποψη. Ο Alexander Hamilton όμως ισχυρίζεται, στο *The Federalist*, no. 73, ότι ο Πρόεδρος χρειάζεται το *veto* για να μπορέσει να προστατέψει τον τομέα της εκτελεστικής εξουσίας από οποιαδήποτε υποβάθμιση της από τη νομοθετική εξουσία. Ένας πιο απλός λόγος για την υιοθέτηση του *veto* ήταν και η χρήση του κατά νομοθετημάτων τα οποία ίσως αποδεικνύονταν αντισυνταγματικά, ήταν προχειρογραμμένα ή επιβλαβή για το λαό.

μοσαν οι Αμερικανοί στο Σύνταγμά τους⁴⁵¹. Μια θεωρία άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μικτή διακυβέρνηση, ήδη από την αρχαιότητα⁴⁵².

§ γ. Το veto, οι ταυτόχρονες εξουσίες Προέδρου και Κογκρέσου και το σύστημα ελέγχου και ισορροπιών στο Αμερικανικό Σύνταγμα

Η θεωρία του συστήματος ελέγχου και ισορροπιών είναι αυτή πίσω από τη δημιουργία του Συντάγματος του Νέου Κόσμου. Οι Πατέρες του Έθνους θεώρησαν αυτό ως τον καλύτερο φύλακα της ελευθερίας, μέσα στο Σύνταγμα⁴⁵³. Το σύστημα αυτό αποτελεί μια βασική αρχή του Συντάγματος και είναι η κορωνίδα του μηχανισμού λειτουργίας του τελευταίου.

Καθώς το Αμερικανικό Σύνταγμα είναι χωρισμένο σε τρία μέρη – το νομοθετικό, το εκτελεστικό και το δικαστικό – κάθε ένα από αυτά ασκεί έλεγχο στο άλλο και προβαίνει σε πράξεις εξισορρόπησης, όταν κρίνει απαραίτητο. Πέραν του Προεδρικού veto, το οποίο μπορεί να ακυρωθεί⁴⁵⁴, ένας επιπλέον μηχανισμός ελέγχου είναι η δυνατότητα του δικαστικού σώματος να μπορεί να αναθεωρεί και να κρίνει νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις· το συγκεκριμένο κατέστη μία από τις πλέον θεμελιώδεις λειτουργίες της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών⁴⁵⁵. Μόνο το Κογκρέσο μπορεί να επικυρώσει χρηματοδοτήσεις⁴⁵⁶, με το κάθε Σώμα (Αντιπροσώπους - Γερουσιαστές) να ασκεί έλεγχο το ένα στο άλλο για πιθανές καταχρήσεις. Επίσης, το Διθάλαμο Νομοθετικό Σώμα είναι ικανό, μέσω των συνταγματικών τροποποιήσεων, να αντι-

⁴⁵¹ Και προσπαθούν μέχρι και σήμερα να διατηρήσουν: βλ. την ομιλία της Nancy Pelosi, Προέδρου της Βουλής των Αντιπροσώπων, για την εναρκτήρια συνεδρίαση του Σώματος, μετά την νίκη της και την ανάδειξή της στο αξίωμα αυτό: <https://www.speaker.gov/newsroom/1319/>. Ας σημειωθεί, επίσης, η αναφορά της και στον Αριστοτέλη, για την καλύτερη πολιτική κοινότητα, στην ίδια ομιλία – ασχέτως της προπαγάνδας με την οποία συνέδεσε τον αρχαίο φιλόσοφο.

⁴⁵² Πρώτος ο Πολύβιος είναι αυτός ο οποίος αναφέρεται στο διαχωρισμό των εξουσιών και την ανάγκη ύπαρξης ενός μηχανισμού ελέγχου πάνω σε κάθε μία από αυτές.

⁴⁵³ Όπως λέει και ο John Adams σε μια επιστολή του: «It is by ballancing each of these Powers against the other two, that the Effort in humane Nature towards Tyranny, can alone be checked and restrained and any degree of Freedom preserved in the Constitution». Για ολόκληρη την επιστολή βλ. R. J. TAYLOR (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 3, May 1775 – January 1776*, Cambridge MA 1979, σελ. 307 – 308 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/06-03-02-0163>).

⁴⁵⁴ Βλ. *supra*, σελ. 95 – 98 για το Κογκρέσο, και σελ. 113 – 115, για τον Πρόεδρο.

⁴⁵⁵ Αυτή η δυνατότητα του δικαστικού τομέα προς αναθεώρηση και κρίση ονομάζεται judicial review. Αν και δεν είναι ρητά εκφρασμένη στο Σύνταγμα, αυτή η εξουσία έχει εκλάβει μεγάλες επεκτάσεις και αποτέλεσε έτσι την τόσο σημαντική λειτουργία της Αμερικανικής Κυβέρνησης. Βλ. Art. III, Sect. 2, Clause 1: «The Judicial Power shall extend to all Cases, in Law and in Equity, arising under this Constitution». Συγκεκριμένα, η φράση «cases arising under this Constitution» είναι η βάση του judicial review για την κήρυξη νόμων του Κογκρέσου ως αντισυνταγματικών.

⁴⁵⁶ Ας αναφερθεί, επιγραμματικά μόνο, η σημερινή κατάσταση με τη διαμάχη Προέδρου Trump και Κογκρέσου για τη χρηματοδότηση του Τείχους στα σύνορα με το Μεξικό.

στρέφει αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου. Ο Πρόεδρος μπορεί να διορίσει μέλη του τελευταίου, αλλά μόνο με τη συναίνεση της Γερουσίας, η οποία επίσης επικυρώνει και άλλες εκτελεστικές πράξεις, όπως π.χ. η επικύρωση συμμαχιών.

Όλα τα παραπάνω εντάσσονται στο σύστημα ελέγχου και ισορροπιών⁴⁵⁷, το μηχανισμό αυτό διατήρησης του διαχωρισμού των εξουσιών. Όντας μια αυτούσια υιοθέτηση των απόψεων περί πολιτικής θεωρίας του Πολυβίου, το Σύνταγμα έχει χωριστεί σε τρία μέρη: νομοθετικό, εκτελεστικό, δικαστικό· όλα τους σε αντιστοιχία με τη *Res Publica*, όπου ολιγαρχία, μοναρχία και λαός συνεργάζονταν για να λειτουργήσει στο *optimum* του το πολίτευμα. Σίγουρα, οι απόψεις των Αναγεννησιακών και των Άγγλων πολιτικών του 17^{ου} και 18^{ου} αι. έχουν επηρεάσει κι αυτές την πολιτική σκέψη των Αμερικανών. Αλλά δεν μπορεί να ισχυριστεί μία κατευθείαν επίδραση από αυτούς, χωρίς καμία ανάμιξη των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων. Αντίθετα, οι ίδιοι οι Πατέρες του Αμερικανικού Έθνους, μέσα από το ζήλο τους στην αναφορά της αρχαιότητας, δείχνουν το σεβασμό τους προς αυτήν, καθώς ξέρουν ότι οφείλουν πολλά σε αυτήν για το Σύνταγμά τους.

Εν τέλει, ο διαχωρισμός των εξουσιών αποτελεί μία επιστροφή στις βασικές αρχές πολιτικής θεωρίας, όπως αυτές καθιερώθηκαν μέσα από τα κείμενα των αρχαίων πολιτικών φιλοσόφων. Η υιοθέτηση του μηχανισμού αυτού στα τέλη του 18^{ου} αι. αποτέλεσε μια καινούρια αρχή για το παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό. Αλλά παράλληλα, αποτελεί και μία ακόμα περιστροφή της γραμμής της ιστορίας, στην προδιαγεγραμμένη ανοδική και κυκλική πορεία της. Ο Πολύβιος είχε ήδη διαπιστώσει την πτώση της Ρώμης· και τώρα πάλι η μοναρχία – τυραννία είχε πέσει. Αλλά αντί της αριστοκρατίας, έγινε η κατευθείαν μετάβαση σε λαϊκή κυριαρχία· ένα επίτευγμα για το οποίο οι Αμερικανοί ήταν τότε περήφανοι.

⁴⁵⁷ Μέσα σε αυτό το σύστημα εντάσσεται και η αρχική απουσία πολιτικών παρατάξεων. Αλλά η παρουσία των παραδόσεων στην Αμερικανική Κοινότητα, οδήγησε στο εθιμικό δίκαιο και στην καθιέρωση των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων και στην προεκλογική τους εκστρατεία, η οποία δεν αναγράφεται πουθενά ως λειτουργία είτε ως προαπαιτούμενο για την προεδρική εκλογή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ιστορία δεν είναι απλά μια παράθεση γεγονότων, ένα παραμυθάκι για το λαό. Αποτελεί μία εκ των σημαντικότερων επιστημών, παρά την παραμέλησή της τα τελευταία χρόνια, προς χάρη άλλων επιστημών. Η μελέτη του παρελθόντος δεν έχει σκοπό μόνο την εξερεύνηση αυτού, αλλά θα πρέπει να αποτελεί και ένα μέσο προετοιμασίας για το μέλλον. Αυτό, το ήξεραν οι Αμερικανοί του 18^{ου} αι. και συνεχώς το διεμήνυαν σε όλες τους τις ομιλίες. Η ένταξη, όμως, της ιστορίας στο πεδίο των πολιτικών επιστημών, από τους επιφανείς του Νέου Κόσμου, ενέχει και την περισσότερη σημασία. Η ιστορία με τα, παιδευτικά, μαθήματα της μπορεί να αποτελέσει τον καλύτερο δάσκαλο για όλα τα κράτη: αρκεί τα τελευταία να σέβονται εαυτόν και την ίδια την ιστορία.

Ο Πολύβιος, εδώ και παραπάνω από δύο χιλιετίες, είχε δείξει το δρόμο για την κατανόηση της ιστορίας. Οι Πατέρες του Αμερικανικού Έθνους είχαν αναγνωρίσει την Πολυβιανή ιδιότητα της ιστορίας και την χρησιμοποίησαν προς όφελός τους. Δεν ήταν μόνο η υιοθεσία και εφαρμογή της μικτής διακυβέρνησης για το καλύτερο μέλλον, αλλά και η θεωρία της ανακύκλωσης της ιστορίας, την οποία οι άντρες αυτοί ενστερνίζονταν και ήθελαν να αποφύγουν.

Ο μοναδικός τρόπος για να το καταφέρουν αυτό, όπως είπαν οι ίδιοι, ήταν να μπορέσουν να βρουν έναν τρόπο ώστε το κράτος τους να παραμείνει πάντοτε ισορροπημένο. Το μικτό πολίτευμα ήταν το καλύτερο μέσο, αλλά ο τρόπος ήταν η απομάκρυνση του λαού από την άμεση εξουσία και η διοχέτευσή της σε αντιπροσώπους. Το αν τελικά αυτός ο τρόπος αποδείχθηκε ικανός να ανατρέψει την παρακμή, μένει να αποδειχτεί⁴⁵⁸.

Πέραν, όμως, της απλής θεωρίας της μικτής, η προσεκτική μελέτη του ίδιου του Συντάγματος αποδεικνύει την επίδραση της ρωμαϊκότητας στο κράτος. Μία επίδραση, η οποία δεν είναι η μόνη, καθώς υπάρχουν και λίγα στοιχεία της ελληνικής αρχαιότη-

⁴⁵⁸ Προς το παρόν, μετά από 230 χρόνια λειτουργίας, το αμερικανικό σύνταγμα έχει δώσει στη χώρα μια ισχυρή κυβέρνηση και μια παντοδυναμία σε παγκόσμιο επίπεδο. Η παραμονή σε αυτήν την κατάσταση μένει να αποδειχθεί, προς ευχαρίστηση των Πατέρων του Αμερικανικού Έθνους: ειδάλως, η παρακμή θα έρθει προς απόδειξη του Μεγαλοπολίτη ιστορικού. Αξιοσημείωτες είναι και οι παρατηρήσεις του κ. Βερέμη, αντιπροέδρου του ΕΛΙΑΜΕΠ (Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής), περί της αντιστοιχίας Ρώμης και Αμερικής, βάσει των Πολυβιανών θεωριών, βλ. Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ, «Τα διδάγματα του Πολυβίου σήμερα», εις *Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 15/09/2002 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <http://www.kathimerini.gr/689226/opinion/epikairothta/arxeio-monimessthles/ta-didagmata-toy-polyviou-shmera>).

τας⁴⁵⁹. Αλλά η Ρώμη, με το ιδανικό της πολίτευμα έχει δώσει τη μήτρα για αυτό της Αμερικής. Ο διαχωρισμός των εξουσιών παραμένει πάντα το πολιτικό όπλο και των δύο παρατάξεων στην Αμερική, με το σύστημα ελέγχου και ισορροπιών να ασκεί το μεγαλύτερο και σημαντικότερο ρόλο σε αυτό το διαχωρισμό, ταυτόσημο του μικτού πολιτεύματος. Η Αμερική δεν έχει όμως μόνο το ρωμαϊκό μικτό πολίτευμα να αντιγράψει. Πολλά πρότυπα ανευρίσκονται και σε αρχιτεκτονικά πρότυπα, αλλά και σε άλλα εικονογραφικά σύμβολα, όπως είναι η υιοθέτηση του αετού για επίσημο σύμβολο ισχύος. Ο Πρόεδρος, ως άλλος ύπατος, εκτελεί, το Κογκρέσο, ως άλλη Σύγκλητος, συμβουλεύει και συναινεί· αλλά ο λαός παραμένει κυρίαρχος, καθώς από αυτόν πηγάζουν όλες οι εξουσίες στο Αμερικανικό Σύνταγμα, ειδάλως δε θα ήταν «We, the People», αλλά κάτι διαφορετικό.

Έχει διαπιστωθεί, επανειλημμένα από τη Νεότερη Ιστοριογραφία, ότι ο Οκτάβιος επέμνε στην χρήση της παραδοσιακής θεσμικής ορολογίας⁴⁶⁰ και μετέβαλε το πολίτευμα συγκεντρώνοντας αρμοδιότητες των παλαιών *magistratus* – και όχι τα αξιώματα καθαυτά, ονομαστικά – εμπλουτίζοντας την εξουσία του με *auctoritas*. Έτσι, το ανθυπατικό *imperium* πρόσφερε στον θετό γιό του Καίσαρα την πλήρη δυνατότητα του διατάσσειν, η δημαρχική εξουσία (χωρίς απόκτηση του αξιώματος του δημάρχου) του εκχώρησε το δικαίωμα αρνησικυρίας, του *veto*, και, τέλος, η *auctoritas* του προσέδωσε το απαραίτητο εκείνο κύρος το οποίο τον έθετε σε υπέρτερο επίπεδο από τους άλλους κατόχους του *imperium* – και του *veto* –, καθιστώντας τον Augustus/Σεβαστό.

Τελικά, η *Res Publica* αποτέλεσε κύρια πηγή έμπνευσης του Νέου Κράτους. Όλες οι λειτουργίες του Αμερικανικού κράτους θυμίζουν αυτές της αρχαίας Ρώμης. Αλλά εκεί όπου η κριτική σκέψη των Πατέρων τις διέκρινε, έγιναν αλλαγές προς ένα καλύ-

⁴⁵⁹ Οι Αμερικανοί δεν τρέφουν αυταπάτες. Γνωρίζουν κάλλιστα ότι η γενέτειρα της δημοκρατίας, του πολιτεύματος αυτού του οποίου ακόμα δηλώνουν προστάτες, είναι η αρχαία Ελλάδα. Και ακόμα και σήμερα της αποτίνουν φόρο τιμής για αυτό το κατόρθωμα, αναγνωρίζοντας τη μέγιστη ιστορική σημασία· παράδειγμα η ομιλία του πρώην Αμερικανού προέδρου Barack Obama στην Αθήνα το Νοέμβριο του 2016, λίγο πριν παραδώσει το αξίωμά του, όπου σημειώνει, ανάμεσα στα άλλα, την αξία της δημοκρατίας και τον τρόπο με τον οποίο αυτή διαμόρφωσε την Αμερική, διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/11/16/remarks-president-obama-stavros-niarchos-foundation-cultural-center>.

⁴⁶⁰ Ξεκινώντας με τις αναφορές σε πονήματα στην ελληνική γλώσσα: Δ. ΓΚΟΦΑΣ, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Β' Γ' έκδοση, Αθήνα 1986, σελ. 89 – 92 (με περισσότερο αρνητικά σχόλια)· P. GRIMAL, *η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, 27 π.Χ. – 476 μ.Χ.*² (ελληνική μετάφραση Δ. ΧΟΡΟΣΚΕΛΗΣ), Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 65 – 85· M. HUMBERT, *Θεσμοί*, σελ. 432 – 437. Από την τεράστια ξενόγλωσση βιβλιογραφία, ας αναφερθούν μόνο τα πιο εισαγωγικά στο θέμα της μετάπτωσης της *Respublica* σε *Principatus*: J. A. CROOK, «Augustus: power, authority, achievement», in *CAH X², The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69*, σελ. 113 – 146.

τερο αποτέλεσμα. Κανείς δεν αμφισβητεί ότι οι Η.Π.Α. είναι μια «Republic»: κανείς, ταυτόχρονα, δεν αμφισβητεί ότι ένας άνθρωπος δύναται, στο πλαίσιο αυτού του πολιτεύματος, να θέσει *veto* έναντι του Κογκρέσου. Δεν είναι μόνον το πνεύμα της Ρωμαϊκής *Res Publica* εκείνο το οποίο πλανάται πάνω από το αμερικανικό πολίτευμα: απλώς, αυτό έχει και άρωμα *Principatus*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Συντομογραφίες

CAH – The Cambridge Ancient History

CJ - The Classical Journal

NCMH – The New Cambridge Modern History

Αρχαίες πηγές

Για τις βιβλιογραφικές αναφορές στις φιλολογικές πηγές χρησιμοποιήθηκαν οι εκδόσεις *Loeb Classical Library*, *Oxford Classical Texts*, εκτός των περιπτώσεων όπου αναφέρεται διαφορετική έκδοση στις υποσημειώσεις.

Άρθρα και Μονογραφίες σε ξένη γλώσσα

ADAMS J., *A Defence of the Constitutions of Government of the United States of America*, 3 vols, London 1787.

ALLEN J. W., *English Political Thought 1603 – 1660*, vol. I, London 1938.

ALLISON G., *Destined for War. Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, New York 2017.

APPLEBY J. O., *Capitalism and a New Social Order: The Republican Vision of the 1790s*, New York 1984.

APPLEBY J. O., *Liberalism and Republicanism in the Historical Imagination*, Cambridge MA 1992.

ATKINS E. M., «Cicero», in ROWE C. & SCHOFIELD M. (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge 2000, σελ. 477 – 516.

BAILYN B. (ed.), *Pamphlets of the American Revolution, 1750 – 1776*, 2 vols, Cambridge MA 1965.

BAILYN B., *The Ideological Origins of the American Revolution. Enlarged Edition*, Cambridge MA/London 1992.

- BAILY B. & HENCH J. B. (eds), *The Press and the American Revolution*, Boston 1980.
- BALOT R. K. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, Oxford 2009.
- BANNING L., *The Jeffersonian Persuasion: Evolution of a Party Ideology*, Ithaca 1978.
- BARKER E., *The Politics of Aristotle*, Oxford 1946.
- BARKER E., *The Political Thought of Plato and Aristotle*, New York 1959.
- BARNES J. & GRIFFIN M. (eds), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, New York 1997.
- BECK H. & FUNKE P. (eds), *Federalism in Greek Antiquity*, Cambridge 2015.
- BEDERMAN D. J., *The Classical Foundation of the American Constitution. Prevailing Wisdom*, New York 2008.
- BEDINI S. A., *Thomas Jefferson: Statesman of Science*, New York 1990.
- BENSON H. H. (ed.), *A Companion to Plato*, Oxford 2006.
- BOSWORTH SMITH R., *Carthage and the Carthaginians*, London 1913.
- BOTSFORD G. W., *The Roman Assemblies. From their Origin to the End of the Republic*, New York 1909.
- BOYD J. P. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, vol. 1, 1760 – 1776*, Princeton 1950.
- BOYD J. P. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, vol. 2, 1777 – 18 June 1779*, Princeton 1950.
- BOYD J. P. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, vol. 13, March – 7 October 1788*, Princeton 1956.
- BREEN W., *Walter Breen's Complete Encyclopedia of U.S. and Colonial Coins*, New York 1988.
- BROCK R. & HODKINSON S. (eds.), *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford 2000.
- BRUNT P. A., *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988.

BUTTERFIELD L. H. (ed.), *The Adams Papers. Diary and Autobiography of John Adams, vol. 1, 1755 – 1770*, Cambridge MA 1961.

BUTTERFIELD L. H. (ed.), *The Adams Papers. Diary and Autobiography of John Adams, vol. 3, Diary, 1782 – 1804; Autobiography, Part One to October 1776*, Cambridge MA 1961.

BUTTERFIELD L. H. (ed.), *The Adams Papers. Adams Family Correspondence, vol. 2, June 1776 – March 1778*, Cambridge MA 1963.

BUTTERFIELD L. H. (ed.), *The Adams Papers. Earliest Diary and Autobiography of John Adams, June 1753 – April 1754, September 1758 – January 1759*, Cambridge MA 1966.

BUTTERFIELD L. H. & FRIEDLAENDER M. (eds), *The Adams Papers. Adams Family Correspondence, vol.4, October 1780 – September 1782*, Cambridge MA 1973.

CAMPBELL MASON E., *The Veto Power. Its Origin, Development and Function in the Government of the United States (1789 – 1889)*, Boston 1890.

CARP B. L., *Defiance of the Patriots: The Boston Tea Party and the Making of America*, New Haven/London 2010.

CARY J., *Joseph Warren: Physician, Politician, and Patriot*, Urbana 1961.

CHINARD G., *Honest John Adams*, Boston 1933.

CHRISTIE I. R., *Crisis of Empire. Great Britain and the American Colonies 1754 – 1783*, London 1974.

COMSTOCK WESTON C., *English Constitutional Theory and the House of Lords, 1556 – 1832*, New York 1965.

CRAIG L. (ed.), *The Federal Presence. Architecture, Politics, and Symbols in United States Government Building*, Cambridge MA/London 1978.

CROOK J. A., «Augustus: Power, authority, Achievement», in *CAH X², The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69*, σελ. 113 – 146.

CUSHING H. A. (ed.), *The Writings of Samuel Adams*, 4 vols, New York/London 1904.

- DECLAREUIL J., *Rome the Law-Giver*, London/New York 1927.
- DESLAURIERS M. & DESTRÉE P. (eds), *The Cambridge Companion to Aristotle's Politics*, Cambridge 2013.
- DIAMOND M., «Democracy and the Federalist: A Reconsideration of the Framers' Intent», in *American Political Science* 53 (1959), σελ. 52 – 68.
- EARL D. C., *The Political Thought of Sallust*, Cambridge 1961.
- EHRENBERG V., «Origins of Democracy», in *Historia*, 1 (1950), σελ. 515 – 548.
- ELLIOT J. (ed.), *The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution as Recommended by the General Convention at Philadelphia in 1787*, 5 vols, Washington D.C. 1836 – 1881.
- FARRAND M., *The Records of the Federal Convention of 1787*, 3 vols, New Haven 1966.
- FERRARY J. L., «The Statesman and The Law in the Political Philosophy of Cicero», in A. LAKS & M. SCHOFIELD (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge 1999, σελ. 48 – 73.
- FINK Z. S., *The Classical Republicans, An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth-Century England*, Evanston 1962.
- FLEXNER J. T., *George Washington*, 4 vols, Boston 1965 – 1969.
- FORD P. L.(ed.), *Pamphlets on the Constitution of the United States, Published During its Discussion by the People, 1787-1788*, New York 1888.
- FORD P. L. (ed.), *The Writings of John Dickinson, 1764-1774, The Political Writings*, vol. 1, Philadelphia 1895.
- FRITZ VON K., *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity. A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, New York 1958.
- GALLAGHER M. & MITCHELL P. (eds), *The Politics of Electoral Systems*, Oxford 2005.
- GOMME A. W., ANDREWES A. & DOVER K. J. (eds.), *A Historical Commentary on Thucydides*, 5 vols., Oxford 1945 – 1981.

GREENE J. P., POLE J. R. (eds), *A Companion to the American Revolution*, Malden MA 2000.

GREENIDGE A. H. J., *A Handbook of Greek Constitutional History*, London 1914.

GRILLI DI CORTONA P., MANZI C., PENNISI A., RICCA F. & SIMEONE B. (eds), *Evaluation and Optimization of Electoral Systems*, Philadelphia 1999.

HAHM D. E., «Polybius' applied political theory», in A. LAKS & M. SCHOFIELD (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge 1995, σελ. 7 – 47.

HAHM D. E., «Kings and constitutions: Hellenistic Theories», in ROWE C. & SCHOFIELD M. (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge 2000, σελ. 457 – 476.

HAHM D. E., «The Mixed Constitution in Greek Thought», in BALOT R. K. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, Oxford 2009, σελ. 178 – 198.

HALL K. L., ELLY J. W., GROSSMAN Jr J. B. (eds), *The Oxford Companion to the Supreme Court of the United States*², Oxford 2005.

HALL K. L. & HALL M. D. (eds), *Collected Works of James Wilson*, 2 vols, Indianapolis 2007.

HERRON E. S., PEKKANEN R. J. & SHUGART M. S. (eds), *The Oxford Handbook of Electoral Systems*, Oxford 2018.

HOFFMAN R. J., «Classics in the Courts of the United States, 1790 – 1800», in *The American Journal of Legal History* 22 (1978), σελ. 55 – 84.

HOFSTADTER R. & SMITH W. (eds.), *American Higher Education: A Documentary History*, 2 vols, Chicago 1961.

HURLBURT J. B., *Britain and her Colonies*, London 1865.

HUTCHINSON W. T. & RACHAL W. M. E., *The Papers of James Madison, vol. 1, 16 March 1751 – 16 December 1779*, Chicago 1962.

JEFFERSON LOONEY J. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 2, 16 November 1809 to 11 August 1810*, Princeton 2005.

JEFFERSON LOONEY J. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 3, 12 August 1810 to 17 June 1811*, Princeton 2006.

JEFFERSON LOONEY J. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 5, 1 May 1812 to 10 March 1813*, Princeton 2008.

JEFFERSON LOONEY J. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 7, 28 November 1813 to 30 September 1814*, Princeton 2010.

JEFFERSON LOONEY J. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 9, September 1815 to April 1816*, Princeton 2012.

JEFFERSON LOONEY J. (ed.), *The Papers of Thomas Jefferson, Retirement Series, vol. 12, 1 September 1817 to 21 April 1818*, Princeton 2014.

JENSEN A. L., *The Maritime Commerce of Colonial Philadelphia*, Madison 1963.

KAGAN D., *The Great Dialogue: History of Greek Political Thought from Homer to Polybius*, New York/London 1965.

KLINGEMANN H.-D. (ed.), *The Comparative Study of Electoral Systems*, Oxford 2009.

KRAUT R. (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge 1992.

KUNKEL W., *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*, Oxford 1966.

LAKS A. & SCHOFIELD M. (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge 1995.

LANCEL S., *Carthage. A History*, Oxford 1997.

LARSEN J. A. O., *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Oxford 1968.

LEHMANN K., *Thomas Jefferson: American Humanist*, Charlottesville 1985.

LIDDEL P., «Democracy Ancient and Modern», in BALOT R. K. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, Oxford 2009, σελ. 131 – 148.

LINTOTT A., *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968.

LINTOTT A., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999.

LINTOTT A., «The Theory of the Mixed Constitution at Rome», in J. BARNES & GRIFFIN M. (ed), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle at Rome*, New York 1997, σελ. 70 – 85.

LINTOTT A., «Aristotle and the Mixed Constitution», in R. BROCK & S. HODKINSON (eds.), *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Oxford 2000, σελ. 152 – 166.

LONG A. A., «Cicero's Politics in *De Officiis*», in A. LAKS & M. SCHOFIELD (eds), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, Cambridge 1995, σελ. 213 – 240.

McCOY D. R., *The Elusive Republic: Political Economy in Jeffersonian America*, Chapel Hill 1980.

MILES E. A., «The Young American Nation and the Classical World», in *The Journal of the History of Ideas* 35 (1974), σελ. 259 – 274.

MOULAKIS A. (ed.), *The Collected Works of Eric Voegelin, vol. 19. History of Political Ideas, vol. I, Hellenism, Rome, and Early Christianity*, Columbia/London 1997.

MULLET C. F., «Classical Influences on the American Revolution» in *CJ*, 35 (1939), σελ. 92 – 104.

NADON C., «Republicanism: Ancient, Medieval, and Beyond», in BALOT R. K. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, Oxford 2009, σελ. 529 – 541.

NEWMAN E. P., *The Early Paper Money of America*⁵, Iola WI 2008.

NEWMAN W. L., *The Politics of Aristotle*, 4 vols, Oxford 1887 – 1890.

PAPPALARDO A., BALDINI G., *Elections, Electoral Systems and Volatile Voters*, Hampshire 2009.

PATTERSON R. S. & DOUGAL R. (eds), *The Eagle and the Shield: A History of the Great Seal of the United States*, Washington 1976.

PHILP M. (ed.), *Thomas Paine. Rights of Man, Common Sense, and other Political Writings*, New York 1995.

POCOCK J. G. A., «Virtue and Commerce in the Eighteenth Century», in *Journal of Interdisciplinary History*, 3 (1972), σελ. 119 – 134.

POCOCK J. G. A., *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Political Tradition*, Princeton 1975.

POMFRET J. E., «Students Interests at Brown 1789 – 1790», in *New England Quarterly*, 5 (1932), σελ. 135 – 147.

RAHE P. A., *Republics Ancient and Modern*, 3 vols, Chapel Hill/London 1994.

REINHOLD M., *Classica Americana: The Greek and Roman Heritage in the United States*, Detroit 1984.

RICHARD C. J., *The Founders and the Classics. Greece, Rome, and the American Enlightenment*, Cambridge MA/London 1994.

ROBBINS C., *The Eighteenth Century Commonwealthman, Studies in the Transmission. Development and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II until the War with the Thirteen Colonies*, Cambridge 1959.

ROPER L. H., *The English Empire in America, 1602 – 1658. Beyond Jamestown*, London 2009.

ROSS TAYLOR L., *The Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*, Ann Arbor 1966.

ROSSITER C., *Seedtime of the Republic: The Origin of the American Tradition of Liberty*, New York 1953.

ROTHBARD M. N., *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Auburn 2002.

ROWE C. & SCHOFIELD M. (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge 2000.

SABINE G. H. & SMITH S. B., *Marcus Tullius Cicero. On the Commonwealth*, Indianapolis 1950.

SCHLESINGER A. M., *The Colonial Merchants and the American Revolution, 1763 – 1776*, New York 1918.

SCHOFIELD M., «Cicero's Definition of *Res Publica*», in J. G. F. POWELL (ed.), *Cicero the Philosopher. Twelve Papers*, New York 1999, σελ. 63 – 83.

SELLERS M. N. S., *American Republicanism. Roman Ideology in the United States Constitution*, London 1994.

SHELDON G. W. (ed.), *Encyclopedia of Political Thought*, New York 2001.

SINCLAIR T. A., *A History of Greek Political Thought*, London 1951.

G. SISSA, «Gendered Politics, or the Self-Praise of *Andres Agathoi*», in BALOT R. K. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Political Thought*, Oxford 2009, σελ. 100 – 117.

SNYDER M. D., «The Icon of Antiquity», in S. F. WILTSHIRE (ed.), *The Usefulness of Classical Learning in the Eighteenth Century: Papers Presented at the 107th Annual Meeting of the American Philological Association*, University Park PA 1976, σελ. 27 – 52.

STAVELEY E. S., *Greek and Roman Voting and Elections*, London 1972.

SYRETT H. C. (ed.), *The Papers of Alexander Hamilton, vol. 1, 1768 – 1778*, New York 1961.

SYRETT H. C. (ed.), *The Papers of Alexander Hamilton, vol. 21, April 1797 – July 1798*, New York 1974.

TAYLOR J., *An Inquiry into the Principles and Policy of the Government of the United States*, New Haven 1814.

TAYLOR R. J. (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 1, September 1755 – October 1773*, Cambridge MA 1977.

TAYLOR R. J. (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 2, December 1773 – April 1775*, Cambridge MA 1977.

TAYLOR R. J. (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 3, May 1775 – January 1776*, Cambridge MA 1979.

TAYLOR R. J. (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 4, February – August 1776*, Cambridge MA 1979.

TAYLOR R. J. (ed.), *The Adams Papers, Papers of John Adams, vol. 5, August 1776 – March 1778*, Cambridge MA 2006.

- THISTLETHWAITE F., «North America», in *NCMH VII, The Old Regime 1713-63*, Cambridge 1966, σελ. 500 – 513.
- TOCQUEVILLE DE A., *Democracy in America* (αγγλική μετάφραση), 4 vols., Indianapolis 2010.
- TROMPF G. W., *The Idea of Historical Recurrence in Western Thought. From Antiquity to the Reformation*, Berkeley-Los Angeles-London 1979.
- VLASSOPOULOS K., *Unthinking the Greek Polis. Ancient Greek History beyond Eurocentrism*, Cambridge 2007.
- WALBANK F. W., *A Historical Commentary on Polybius*, 3 vols, Oxford 1957 – 1979.
- WESTFALL C. W., *Architecture, Liberty and Civic Order. Architectural Theories from Vitruvius to Jefferson and Beyond*, Surrey/Burlington 2015.
- WIEDEMANN T., «Reflections of Roman Political Thought in Latin Historical Writing», in ROWE C. & SCHOFIELD M. (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge 2000, σελ. 517 – 531.
- WILLIAMS C. R., *The Cliosophic Society. A Study of its History in Commemoration of its Sesquicentennial Anniversary*, Princeton 1916.
- WILSON D. L. (ed.), *Jefferson's Literary Commonplace Book*, Princeton 1989.
- WILTSHIRE S. F. (ed.), *The Usefulness of Classical Learning in the Eighteenth Century: Papers Presented at the 107th Annual Meeting of the American Philological Association*, University Park PA 1976.
- WIRSZUBSKI C., *Libertas as a Political Idea in the Late Republic and Early Principate*, Cambridge 1950.
- WOOD G. S., *The Creation of the American Republic, 1776 – 1787*, New York/London 1969.
- WOOD G. S., *The Radicalism of the American Revolution*, New York 1992.
- WOOD N., *Cicero's Social and Political Thought*, Berkeley/London 1988.
- ZIEBER E., *Heraldry in America*, Philadelphia 1895.

Μεταφράσεις Μονογραφιών στην Ελληνική γλώσσα

FINLEY M., *Η Πολιτική στον Αρχαίο Κόσμο* (ελληνική μετάφραση Σ. ΒΟΥΤΣΑΚΗ), Ηράκλειο 1996.

GLOTZ G., *Η Ελληνική “Πόλις”*⁴ (ελληνική μετάφραση Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ), Αθήνα 2010.

GRIMAL P., *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, 27 π.Χ. – 476 μ.Χ.*² (ελληνική μετάφραση Δ. ΧΟΡΟΣΚΕΛΗΣ), Θεσσαλονίκη 2004.

HUMBERT M., *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί της Αρχαιότητας* (ελληνική μετάφραση Ι. Ε. ΤΖΑΜΤΖΗΣ), Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2012.

Άρθρα και Μονογραφίες σε Ελληνική γλώσσα

ΓΚΟΦΑΣ Δ., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Β΄/Γ΄ έκδοση, Αθήνα 1986.

ΠΑΠΑΣΤΥΛΟΥ-ΦΙΛΙΟΥ Ζ., «Οι Θεσμοί των Λακεδαιμονίων στον Πολύβιο», εις *Δωδώνη* 34 (2005), σελ. 225 – 252.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Μ. Β., *Πόλις, Ένας Τύπος Αρχαίου Ελληνικού Κράτους* (ελληνική μετάφραση Δ. ΚΟΚΚΩΝΗΣ), Αθήνα 1999.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Μ. Β., *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Ηράκλειο 2000.

ΤΖΑΜΤΖΗΣ Ι. Ε., *Libertas. Ζητήματα έλευθερίας είς τὸ Δίκαιο καὶ τοὺς Θεσμοὺς τῆς Ρώμης*, *Πεπραγμ. Ε.Δ.Δ.Ε.*, 2, Αθήνα/Θεσσαλονίκη/Παρίσι 2006.

ΤΖΑΜΤΖΗΣ Ι. Ε., *Ο Μεσογειακός Κόσμος. Από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως τη δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα (323 – 44 π.Χ.). Συνοπτική πολιτική και θεσμική ιστορία*, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2014.

ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Λ. Α., *Αποικιακές Αυτοκρατορίες. Η Εξάπλωση της Ευρώπης στον Κόσμο 16^{ος} – 20^{ος} αι³.*, Αθήνα 2016.

Εκλαϊκευτικά Άρθρα

ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., «Τα διδάγματα του Πολυβίου σήμερα», εις *Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 15/09/2002 (διαθέσιμο και ηλεκτρονικά).

Λοιπές πηγές σε ηλεκτρονική μορφή

Μερικές παραπομπές σε αλληλογραφία των Πατέρων του Έθνους, δεν έχουν ανευρεθεί παρά μόνο σε ηλεκτρονική μορφή. Επίσης, ομιλίες Αμερικανών αξιωματούχων είναι κι αυτές αναρτημένες στο διαδίκτυο.

CROWLEY M., «Why the White House is Reading Greek History», in *Politico Magazine*, 21/06/2017.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΕΣ

Εικόνα εξωφύλλου:

- Αριστερά: Οπισθότυπος χρυσού νομίσματος της ρεπουμπλικανικής περιόδου. Απεικονίζεται αετός που στέκει σε σχηματοποιημένο κεραυνό· κάτω η επιγραφή ROMA. Ανώνυμο, Ρώμη περ. 211 π.Χ.
Numismatica Ars Classica NAC AG, Auction 73, 18.11.2013, αρ. 14.
- Δεξιά: Σπάνια χάλκινη έκδοση που παρήχθη για τον G. Washington από τον Peter Getz του Lancaster στην Πενσυλβάνια μεταξύ της 12^{ης} Ιανουαρίου και 27^{ης} Μαρτίου 1792. Ως οπισθότυπος απεικονίζεται αετός με ανοιχτές φτερούγες, με ασπίδα μπροστά από το σώμα του, που κρατάει κλαδί ελιάς και βέλη στα ακροδάχτυλά του. Στο έδαφος του νομίσματος άνω 15 αστέρες. Την παράσταση περιβάλλει η επιγραφή UNITED STATES OF AMERICA.
Stack's Bowers Galleries, Auction October 2018, Baltimore, αρ. 7125.

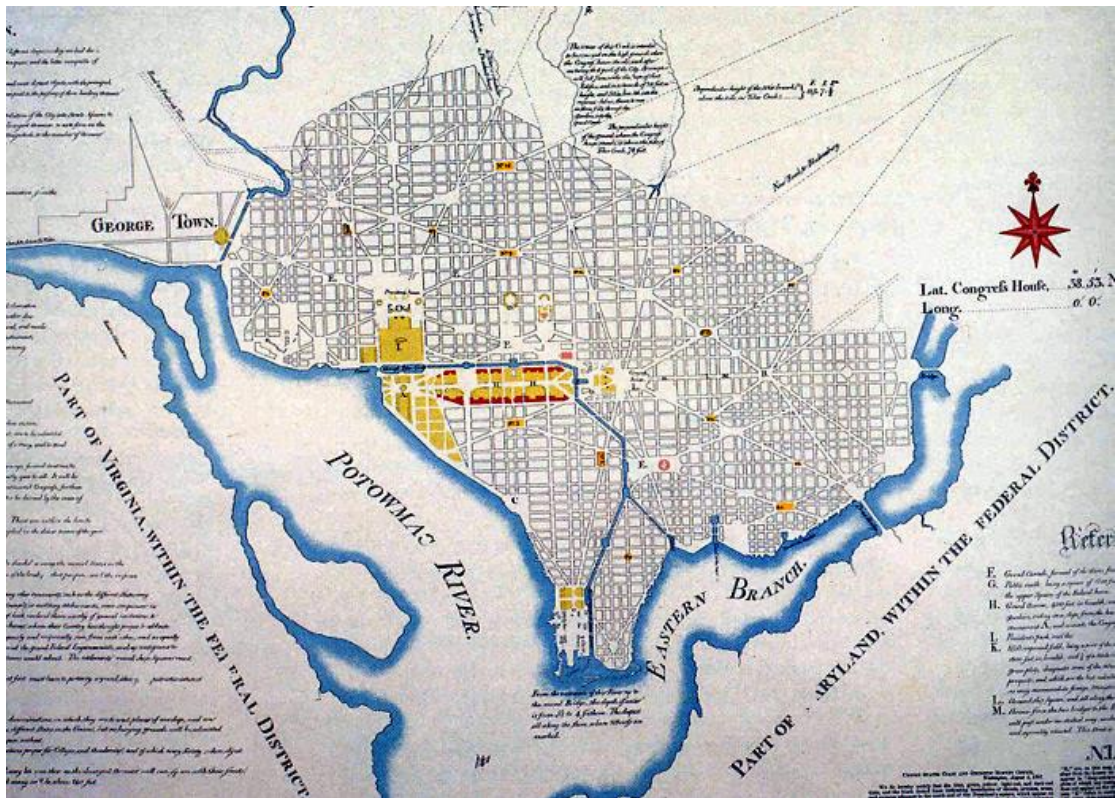

Εικ. 1: Σπανιότατο δολάριο, καλούμενο “Continental-Dollar”.

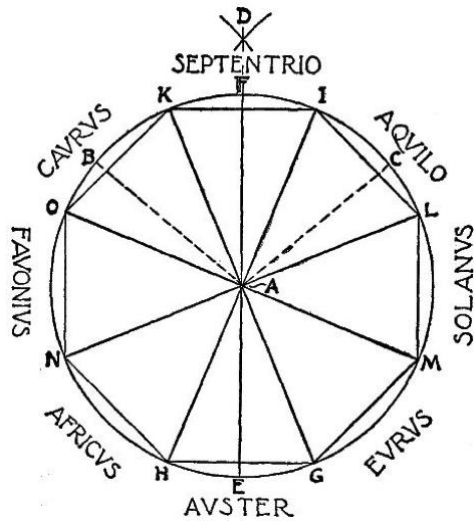
Ως εμπροσθότυπος αποδίδεται ο ήλιος, οι ακτίνες του οποίου εμφανίζονται σε ηλιακό ωρολόγιο, κάτω η επιγραφή MIND YOUR BUSINESS και αριστερά, δίπλα στο ωρολόγιο λατινιστί FUGIO. Η παράσταση περιβάλλεται από την επιγραφή CONTINENTAL CURRENCY και την αναγραφή του έτους 1776.

Στην οπίσθια όψη στο κέντρο αναγράφεται WE/ ARE/ ONE, γύρω του AMERICAN CONGRESS και το όλον περιβάλλεται από μία αλυσίδα αποτελούμενη από 13 κύκλους, επί των οποίων τα ονόματα των 13 κρατών-μελών της Αμερικανικής Ομοσπονδίας: N. HAMP,S· MASSACHS· CONNECT.T· R. ISLAND· N. YORK· N. JERSEY· PENNSILV· DELAWARE· MARYLAND· VIRGINIA· N. CAROLIN· S. CAROLIN· GEORGIA.

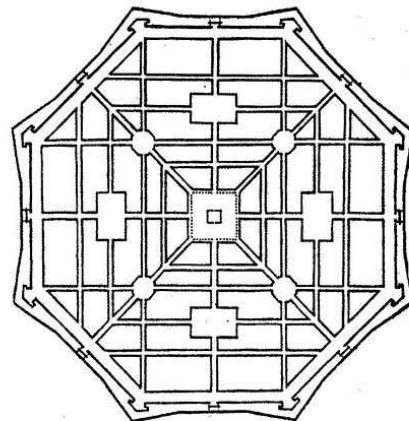
Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 250, 12.10.2017, αρ. 3483.

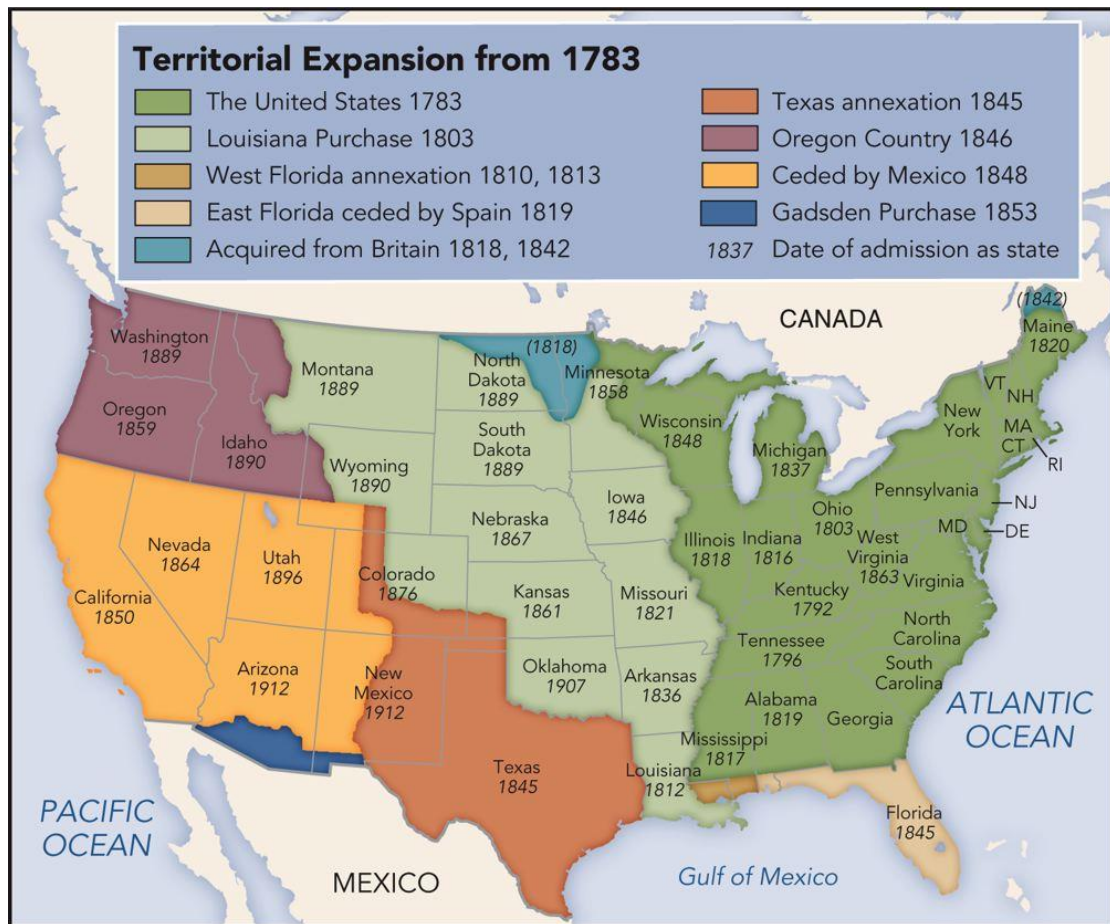
Εικ. 2: το σχέδιο του Pierre Charles L'Enfant για την αρχιτεκτονική – πολεοδομική δόμηση της πρωτεύουσας του Αμερικανικού Έθνους, της Washington D.C.

Εικ. 3: σχεδιαστική αναπαράσταση της κατεύθυνσης των ανέμων, σύμφωνα με τις περιγραφές του Βιτρουβίου.

Εικ. 4: ελεύθερη απόδοση του ρυμοτομικού σχεδίου της ιδανικής πόλης του Βιτρουβίου.

Εικ. 5: Χάρτης σταδιακής επέκτασης, μέχρι σήμερα, των Η.Π.Α.

Οι 13 πρώτες Πολιτείες, απεικονίζονται στα δεξιά, με λαδί χρώμα, χωρίς χρονολογία.

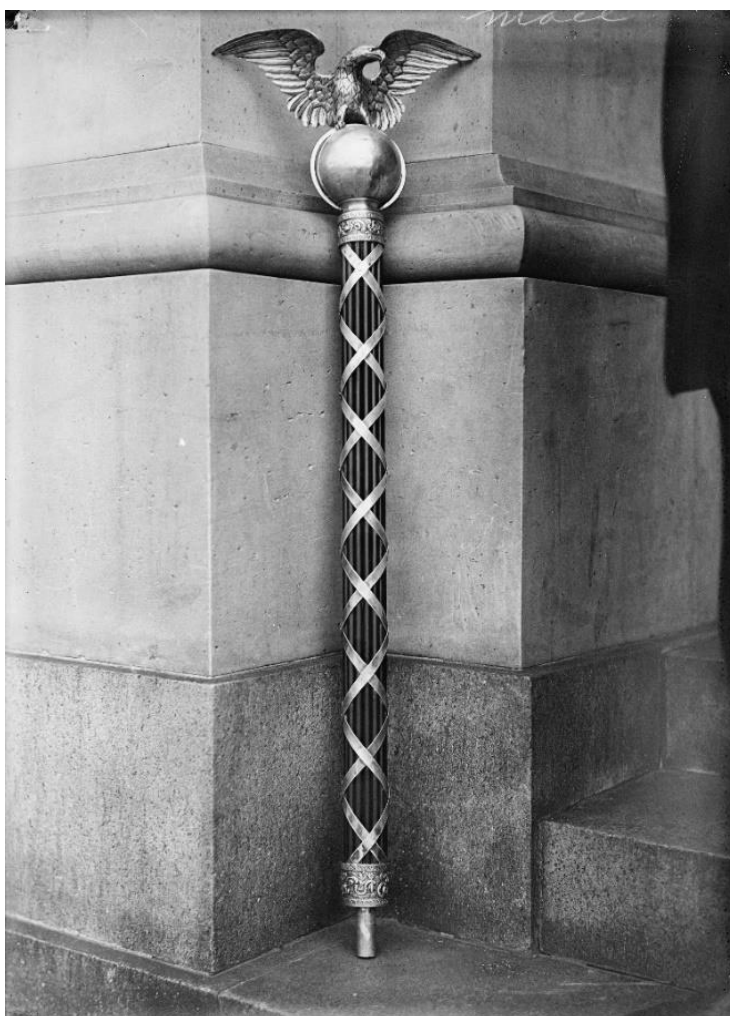
Εικ. 6: Η Επίσημη Σφραγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, όπως αυτή υιοθετήθηκε το 1782. Εμπροσθότυπος και Οπισθότυπος αυτής,

<https://statesymbolsusa.org/symbol-official-item/national-us/state-seal/united-states-seal#>

Εικ. 7.: Αναπαράσταση της μίας όψης, όπως αυτή βρίσκεται στην Οκλαχόμα, στο Εθνικό Μνημείο της πόλης (Oklahoma City National Monument).

<https://statesymbolsusa.org/symbol-official-item/national-us/state-seal/united-states-seal>

Εικ. 8: το Σκήπτρο της Βουλής των Αντιπροσώπων, σύμβολο εξουσίας του Προέδρου του Σώματος αυτού, καθαρή επιρροή των ρωμαϊκών *fascēs*.